

UNIwersytet WARMIŃSKO-MAZURSKI W OLSZTYNIE
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

CIVITAS ET LEX

ISSN 2392-0300

2023 / 2(38)

KWARTALNIK

Wydawnictwo
Uniwersytetu Warmińskiego-Mazurskiego
w Olsztynie

RADA NAUKOWA

Susana Gonçalves (Instituto Politécnico de Coimbra, Portugalia), Carmen Lázaro Guillamón (Universitat Jaume I Castellón, Hiszpania), Michele Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Iveta Kovalčíková (University of Presov, Słowacja), ks. Krzysztof Orzeszyna (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Igor Palúš (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach, Słowacja), Salvatore Antonello Parente (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Elitsa Petrova (Vasil Levski National Military University, Bułgaria), Anatolii Rachynskiy (National Academy of Public Administration under the President of Ukraine – NAPA, Ukraina), Sanan Sadiyev (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces, Azerbejdżan), Mariusz Solis (Kwatera Główna NATO), Ognen Spasovski (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), Laura Tafaro (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), Paweł Tarasiewicz (Adler-Aquinas Institute, Manitou Springs, CO, USA), Cezar Vasilescu (Romanian National Defense University “CAROL I”, Rumunia)

REDAKTOR NACZELNY
ks. Wojciech Guzewicz (UWM)

SEKRETARZ REDAKCJI
Marcin Kryński (UWM)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

◇ edukacja: Ryszard Skawiński (UWM), Rosa Indelicato (Universita degli Studi Bari Aldo Moro, Włochy), ◇ historia: ks. Jacek Wojda (AKW), Markus Kirnke (University of Lugano, Switzerland), ◇ komunikacja społeczna i media: Marta Więckiewicz-Archacka (UWM), Dinos A. Kerigan-Kyrou (Partnership for Peace Consortium, Irland), ◇ nauki o bezpieczeństwie: Piotr Gawliczek (UWM), Maksym Tyshchenko (National Defence University of Ukraine in Kyiv), ◇ nauki o polityce i administracji: Piotr Wojnicz (UWM), Xayal Iskandarov (Azerbaijan Republic War College of the Armed Forces), ◇ nauki prawne: Sławomir Kurska (Uniwersytet SWPS), ◇ prawo kanoniczne: ks. Florian Lempa (Uczelnia Łazarskiego)

REDAKTORZY JĘZYKOWI

◇ język angielski: Hannah Elizabeth James (University of the West of Scotland, Szkocja), ◇ język francuski: Thérèse Consigny (Université Paris – IV, Francja), ◇ język polski: Ryszard Skawiński (UWM), ◇ język włoski: Maria Casola (Universita degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy)

REDAKTORZY STATYSTYCZNI

◇ Nikolina Kenig (Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Macedonia), ◇ ks. Arkadiusz Orzeł (Wyższe Seminarium Duchowne w Elku)

PROJEKT OKŁADKI

Marek Kuryłowicz

Czasopismo jest wydawane pod auspicjami programu NATO DEEP / An international scientific journal published under the auspices of NATO Defence Education Enhancement Program

ADRES

Redakcja „Civitas et Lex”, 19-300 Elk, ul. Kościuszki 23
tel. 87 621 60 76; 87 621 07 07; 87 621 03 08
online: <http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>
<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>

Czasopismo współfinansowane ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie umowy nr RCN/SP/0254/2021/1 z dnia 1.11.2022 r.; kwota środków finansowych stanowiących pomoc przyznaną w ramach programu „Rozwój czasopism naukowych” 27 080 zł

ISSN 2392-0300

© Copyright by Wydawnictwo UWM • Olsztyn 2023

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Nakład 70, ark. wyd. 7,0; ark. druk. 6,0
Druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 267

SPIS TREŚCI / CONTENTS

Od Redakcji / Editorial	5
-------------------------------	---

HISTORIA / HISTORY

Ks. Wojciech Guzewicz , Kościoły i parafie diecezji ełckiej (część 8) / Churches and parishes of the Diocese of Ełk (part 8)	7
---	---

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE / SECURITY STUDIES

Zafar Najafov, Piotr Gawliczek , The signs of the Second Karabakh War typical of the 5th generation	19
--	----

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

Stefania Cici , Il fenomeno dei Big Data: criticità nella successione del patrimonio dematerializzato / The phenomenon of Big Data: criticalities in the succession of dematerialized assets	31
---	----

PSYCHOLOGIA / PSYCHOLOGY

Lidia Dakowicz, Andrzej Dakowicz , Poczucie bezpieczeństwa młodych mężczyzn o wyższym i niższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa / He sense of security of young men's with higher and lower level of mental maturity for marriage	51
---	----

VARIA

Krystyna Kacprowska , Social policy towards demographic changes in European countries – examples of solutions and an assessment of their effectiveness	63
Agnieszka Żejmo , Serwis malibracia.org.pl jako medialny instrument wsparcia społecznego osób starszych / The malibracia.org.pl service as a media instrument of social support for the elderly	75

RECENZJE / REVIEWS

Ks. Wojciech Guzewicz , Ks. Tomasz Zajkowski, <i>Wkład diecezji ełckiej w misyjne dzieło Kościoła</i> , Wydawnictwo Diecezjalne Adalbertinum, Ełk 2021, ss. 122	91
---	----

OD REDAKCJI / EDITORIAL

Szanowni Państwo! Drugi w tym roku – 2023 – numer naszego kwartalnika składa się z siedmiu materiałów naukowych, wśród których znajduje się sześć artykułów naukowych, oraz jedna recenzja. Autorom, którzy zamieścili swoje prace w tym wydaniu, wyrażamy wdzięczność i składamy podziękowanie za to, że wybrali właśnie nasz periodyk jako miejsce swojej publikacji – cieszymy się, że możemy służyć w upowszechnianiu rzetelnej wiedzy naukowej. Wszystkim Czytelnikom z kolei życzymy owocnej lektury.

Szczegółowe informacje na temat „Civitas et Lex” znajdują Państwo na naszej stronie internetowej (<http://www.uwm.edu.pl/elk/publikacje/>) oraz na stronie Platformy Czasopism UWM w Olsztynie (<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/cel>), na które serdecznie zapraszamy.

W imieniu Redakcji
Ks. WOJCIECH GUZEWICZ

HISTORIA / HISTORY**Ks. WOJCIECH GUZEWICZ****KOŚCIOŁY I PARAFIE DIECEZJI EŁCKIEJ
(CZEŚĆ 8)**

W ósmej części cyklu – *Kościół i parafie diecezji ełckiej* – zostaną przedstawione parafie z terenu Giżycka, tj. św. Brunona, św. Kazimierza Królewicza, św. Anny, św. Maksymiliana Marii Kolbego i Ducha Świętego Pocieszyciela. Obecnie skupione są one wokół dwóch dekanatów diecezjalnych: św. Krzysztofa i św. Szczepana Męczennika oraz jednego dekanatu Ordynariatu Wojskowego (parafia Ducha Świętego Pocieszyciela). Łącznie zamieszkuje ten teren ok. 24 tys. katolików. Do największych ośrodków należy tu parafia św. Anny, która ma ponad 6 tys. wiernych, najmniejszym zaś jest parafia św. Maksymiliana Marii Kolbego, licząca ok. 3 tys. wiernych. Pod względem powstania najstarszą parafią jest wspólnota św. Brunona (1926), najmłodsza zaś – św. Anny oraz św. Kazimierza Królewicza (obie zostały erygowane w 1991 r.). Warto dodać, że ślady katolickie sięgają w Giżycku średniowiecza. Najpierw była tu misja św. Brunona z Kwerfurtu, a następnie Krzyżacy utworzyli kościół katolicki. W dobie protestantyzmu, w myśl zasady *cuius regio eius religio*, terenom tym narzucono luteranizm.

Pewne wątpliwości może wzbudzić umieszczenie w tej części parafii pw. Ducha Świętego w Giżycku, jako że parafia ta od 2012 r. należy do Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego. Niemniej jednak początek i rozwój tego ośrodka, jak również budowa kościoła i prowadzone w nim duszpasterstwo w latach 1992–2012, były w strukturach diecezji ełckiej. Względem ten ostatecznie zdecydował o umieszczeniu parafii pw. Ducha Świętego w Giżycku w katalogu kościołów i parafii diecezji ełckiej.

Giżycko **(Św. Brunona)**

Początek Giżycka związany jest z zakonem krzyżackim. W 1340 r. Krzyżacy wybudowali tu zamek (od początku XIV w. siedziba zakonnego urzędnika zwanego prokuratorem), obok którego powstała osada nazwana Nową Wsią. Prawa miejskie Giżycko otrzymało w 1573 r. od księcia Prus Albrechta Fryderyka, w 1612 r. potwierdził je elektor brandenburski Jan Zygmunt. Podczas reformacji zaprowadzono na tych terenach luteranizm. Pierwszy kościół protestanci wybudowali tu w 1633 r., a w 1642 r. dobudowali doń wieżę z dzwonnica. W czasie pożaru w 1822 r. spaliła się większa część miasta wraz z kościołem i budynkami parafialnymi. Świątynię odbudowano w latach 1826–1827 według projektu znanego architekta Karola Fryderyka Schinkla.

W latach 1843–1851 niedaleko Giżycka wybudowano monumentalną twierdzę otoczoną sześcioma bastionami. Nazwano ją imieniem pruskiego ministra wojny, gen. von Boyena. Podczas I i II wojny światowej miasto zostało zniszczone i splądrowane przez wojska obu walczących stron. Po 1945 r. Prusy Wschodnie, a wraz z nimi i Giżycko, weszły w skład Polski. Wówczas to zaczęli napływać do Giżycka pierwsi przesiedleńcy, głównie z okolic Wilna i Lublina.

Nazwa miasta na przestrzeni wieków ulegała licznym przemianom. Przez wiele lat Giżycko nosiło dwie nazwy: niemiecką – Lötzen i polską – Lec. Z czasem pojawiły się inne nazwy: Lessem, Lezen, Leczen, Lözenburg oraz Letzen. Obecna nazwa miasta została uchwalona 4 marca 1946 r. przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości. Pochodzi ona od spolszczonej formy nazwiska ewangelickiego kaznodziei, działacza ruchu mazurskiego – Gustawa Gizewiusza.

Na początku w Giżycku był kościół katolicki (wzmianki o nim datuje się na drugą połowę XV w.). Potem zapanował tu protestantyzm. Katolicyzm odrodził się na początku XX w. i było to związane z napływem do miasta licznych osadników wyznania rzymskokatolickiego. W 1905 r. katolicy zakupili parcelę, na której w latach 1907–1909 wzniesiono kaplicę ku czci św. Brunona. Poświęcił ją dziekan reszelski – ks. Paweł Romahn 17 listopada 1910 r. (po wybudowaniu kościoła została ona odsprzedana baptystom). Parafię katolicką w Giżycku utworzono 18 września 1926 r. Zaraz potem podjęto starania o budowę kościoła. Głównym inicjatorem tego dzieła był ks. Seweryn Quint, a projekt świątyni opracował architekt Martin Weber. Kamień węgielny pod kościół położono 23 sierpnia 1936 r., a już 26 czerwca 1938 r. biskup warmiński Maksymilian Kaller dokonał jego konsekracji ku czci św. Brunona i Pamięci (Gedächtniskirche). Drugi człon wezwania świątyni upamiętnić miał żołnierzy poległych na frontach I wojny światowej.

Świątynia św. Brunona w Giżycku jest jednonawowa, aczkolwiek betonowe pilastry z przejściami sprawiają wrażenie kościoła trzynawowego. Świątynia ma 16 m szerokości i 30 długości. Od strony zachodniej kościół św. Brunona okala fronton. Szczyt frontonu zdobią litery S(anctus) B(runon), będące monogramem Świętego. W ścianie szczytowej umieszczono płaskorzeźbę przedstawiającą trzy postacie: św. Brunona (z pastorałem i w paliuszu, a w aureoli znajduje się napis:

„St. Bruno”), Krzyżaka (ze znakiem krzyża na płaszczu) i niemieckiego żołnierza z I wojny światowej (z karabinem w rękę, opartym o ziemię). Scena kompozycji wynikała z faktu, iż kościół był budowany dla garnizonu wojska niemieckiego stacjonującego w Giżycku i pomyślany jako pomnik oraz mauzoleum żołnierzy poległych na Wschodzie. Dlatego niektóre elementy wyposażenia kościoła zostały wykonane z kul armatnich (np. schody) i bagnatów (np. wskazówki zegara i układ tarczy na wieży). Po II wojnie światowej płaskorzeźbę tę zatynkowano i zastąpiono drewnianym krzyżem. Z biegiem czasu staraniem ks. Wacława Radziwona na froncie umieszczono mozaikę przedstawiającą św. Brunona w otoczeniu wojowników pruskich zadających mu śmierć.

We wnętrzu świątyni centralne miejsce zajmuje ołtarz główny wybudowany na wysoko podniesionym prezbiterium (płaszczyzna prezbiterium oddzielona jest od posadzki kościoła 8 stopniami). Na ścianie ołtarzowej wisi obraz o wymiarach 3 x 1,5 m, ukazujący św. Brunona w stroju pontyfikalnym na tle jeziora. Obraz powstał we Wrocławiu przed I wojną światową (ok. 1911 r.), a jego twórcą był Julian Wałdowski. Motyw obrazu nawiązuje do legendy o św. Brunonie, który przybywszy na teren Giżycka od strony ziemi łomżyńskiej, nad wielkim jeziorem Niegocin nawrócił na wiarę chrześcijańską wodza imieniem „Izegup” i ochrzcił go oraz jego poddanych w wodach tego jeziora.

Po obu stronach stopni prowadzących do prezbiterium znajdują się (na poziomie prezbiterium) dwa balkony, z których jeden spełnia funkcję ambony. O balkony te oparte są zbudowane na poziomie nawy dwa ołtarze boczne: św. Antoniego oraz Matki Boskiej Ostrobramskiej.

Monumentalna, choć niewysoka wieża pokryta jest czterospadowym dachem, a od strony wschodniej i zachodniej zdobią ją tarcze zegarowe, znakowane krótkimi bagnetami. Dzwony kościoła pochodzą z roku 1953. Zostały one wykonane w firmie Metalton J. Bukowskiego w Kętach.

W 1994 r. dekretem bp. Wojciecha Ziemby kościół św. Brunona w Giżycku został podniesiony do godności sanktuarium, a w 1999 r. uchwałą Rady Miejskiej św. Brunon z Kwerfurtu został ogłoszony patronem miasta Giżycka. Jako ciekawostkę można podać, iż protestanci (którzy nie uznają czci świętych) w dziewiętnastym wieku śmiertelnie zamordowali św. Brunona na miejscu domniemanego męczeństwa – w cytadeli pod Giżyckiem – wzniesli sześciometrowej wysokości krzyż z napisem: „Dzielnemu misjonarzowi niemieckiemu, który jako pionier na Mazurach z 18 towarzyszami w dniu 9 marca 1009 r. poniósł śmierć męczeńską dla chrześcijaństwa i swojej ojczyzny, szlachetnemu Brunonowi z Kwerfurtu, ku chwalebnej pamięci. Kościół ewangelicki Lötzen 1910”.

Parafia jest siedzibą dekanatu pw. św. Szczepana Męczennika, w skład którego wchodzi obecnie siedem parafii (pw. św. Brunona w Giżycku, pw. św. Maksymiliana Kolbego w Giżycku, Kamionki, Ryn, Sterławki Wielkie, Szymonka oraz Wilkasy). Plebania jest murowana, połączona z kościołem.

Parafia nie ma własnego cmentarza. Wierni chowani są najczęściej na cmentarzach komunalnych w Giżycku. Pierwszy z nich znajduje się przy al. 1 Maja i ma powierzchnię ok. 8 ha. Drugi cmentarz znajduje się przy ul. Leśnej. Jego powierzchnia wynosi 27 ha.

W 1997 r. do parafii należało ok. 5600 katolików. Podobna liczba parafian była także w 2017 r. Dziś zamieszkują oni dwie miejscowości: Spytkowo oraz Giżycko (ulice: Armii Krajowej, Batorego, Dąbrowskiego, Drzymały, Hetmańska, Kasztelańska, Kętrzyńskiego, Kolejowa, Kopernika, Konarskiego (do nr. 31), Koszarowa, Kościuszki (nr. 1–21, 24), 1 Maja (nr. 1–9, 2–30), Mazurska, Mickiewicza, Nowowiejska, Pionierska, pl. Grunwaldzki, Pocztowa, Pomorska, Traugutta, Warszawska (nr. 1–21, 2–16), Wilanowska, Wyzwolenia i Żeglarska.

Po 1945 r. kustoszami parafii byli: ks. Stanisław Wojciech Tyszko (1945), ks. Franciszek Bryx (3 IX 1945 – 6 I 1949), ks. Jan Wilusz (1949–1954), ks. Kazimierz Dmochowski (1954–1955), ks. Jan Przepiórski (1955), ks. Jan Biernacki (1955), ks. Władysław Dadas (1955–1972), ks. Wacław Radziwon (1972–1980), ks. Kazimierz Krzyżaniak (1980–1992), ks. dr Zdzisław Mazur (1992–2020) i ks. dr Zbigniew Chmielewski (od 2020 r.). Proboszczowi w duszpasterstwie pomaga jeszcze kilku innych księży. Z parafii pochodzą m.in. ks. Stanisław Ławrynowicz, o. Sławomir Nita OFM, ks. Michał Tunkiewicz, ks. Artur Wójtowicz DP, ks. Tomasz Rożek, ks. Grzegorz Kunko, o. Tomasz Martynelis OP oraz ks. Łukasz Malinowski.

A. Wakar, T. Willan, *Giżycko. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1966; Z. Mazur, *Kronika Sanktuarium św. Brunona w Giżycku*, Giżycko 1995; G. Białuński, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996; J. Kurowska, *Działalność duszpasterska w parafii św. Brunona w Giżycku w latach 1935–1996*, Warszawa 1997 [mps BUKSW]; Z. Mazur, *Giżycko. Święty Brunon wpisany w historię miasta*, Giżycko 2001; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 273–275; M. Jodkowski, *Kościół pw. św. Brunona w Giżycku – pierwsza świątynia upamiętniająca niemieckich bohaterów wojennych w Prusach Wschodnich*, „Sacrum et Decorum. Materiały i studia z historii sztuki sakralnej” 2015, vol. 8, s. 35–49; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 132.

Giżycko **(Św. Maksymiliana Marii Kolbego)**

Parafię pw. św. Maksymiliana Marii Kolbego w Giżycku utworzył bp Jan Obląk 5 listopada 1983 r. z części terytorium parafii pw. św. Brunona w Giżycku. Trzon personalny parafii stanowią osoby, które po 1945 r. przybyły z terenów Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny. Stąd dzielnica ta nazywana jest niekiedy również Wilanowem. Swoją siedzibę parafia ma przy ul. Wiejskiej 22c i wchodzi ona w skład dekanatu pw. św. Szczepana Męczennika w Giżycku.

Początkowo kult Boży sprawowano w mieszkaniu prywatnym (w pomieszczeniach tymczasowej plebanii). Wraz jednak z wybudowaniem podziemi kościoła, przeniesiono tam nabożeństwa i Msze św. Wygląd kaplicy był wówczas bardzo skromny. Obok przenośnego ołtarza soborowego i ambonki znajdowało się tu tabernakulum, krzyż (na ścianie głównej), stacje Drogi Krzyżowej oraz kilka ławek dla wiernych.

Kościół parafialny wznoszono w latach 1984–1988. Projektował go p. inż. A. Makarewicz, a konstrukcję wykonał p. inż. T. Czerniawski, obaj z Białegostoku. Kamień węgielny wmurował bp Jan Oblak 19 września 1984 r., a poświęcenia świątyni dokonał bp Edmund Piszcz 17 września 1987 r. Kościół zbudowany został na planie prostokąta, dwupoziomowy, z jedną wieżą, otynkowany, w stylu współczesnym. Ściany murowane wzmocnione żelbetowymi słupami. Ma 20 m długości, 12 m szerokości i 10 m wysokości (wysokość wieży sięga 20 m). W części dolnej kościoła znajdują się salka katechetyczna, kaplica przedpogrzebowa, pomieszczenia Caritas.

Wnętrze Kościoła o układzie jednonawowym. W centralnej części, na ścianie prezbiterialnej, we wnęcie, znajduje się znacznych rozmiarów krzyż z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego. Powyżej symbol Ducha Świętego w postaci gołębiicy (metalowy). Poniżej zaś krzyża znajduje się wieczna lampka w dekoracyjnej oprawie w formie płomieni ognia oraz tabernakulum. Ołtarz soborowy, w którym znajdują się relikwie św. Fortunata i św. Wawrzyńca, zbudowany został z jasnego i ciemnego marmuru. W tym samym stylu co ołtarz zbudowano również ambonkę i chrzcielnicę. W prezbiterium (od strony zachodniej) widnieje obraz Jezusa Miłosiernego. Z kolei na ścianach tęczy (we wnękach) umieszczono dwa ołtarze boczne: w jednym znajduje się obraz św. Maksymiliana i relikwie tegoż świętego, a w drugim obraz Matki Bożej Nieustającej Pomocy i figura Matki Bożej Fatimskiej. Naprzeciw ołtarza umieszczono chór muzyczny z drewnianą balustradą. Na chórze znajdują się 18-głosowe organy piszczałkowe, zainstalowane w 1993 r. Stacje Drogi Krzyżowej to płaskorzeźby wykonane z drewna lipowego.

Niegdyś na terenie parafii znajdowała się jedna kaplica filialna pw. Maksymiliana Marii Kolbego w Świdrach. Powstała ona na początku lat 90. ubiegłego wieku i funkcjonowała do 2005 r., po czym ją zamknięto.

Parafia korzysta z dwóch cmentarzy komunalnych. Pierwszy z nich znajduje się przy al. 1 Maja i ma powierzchnię ponad 8 ha. Drugi cmentarz znajduje się przy ul. Leśnej. Jego powierzchnia wynosi 27 ha.

Plebania powstała wraz budową kościoła. Jest to budynek murowany, umiejscowiony w niedalekim sąsiedztwie od kościoła.

W 1997 r. do parafii należało 2200 katolików, zaś 2017 r. – 2800. W skład parafii wchodzi następujące miejscowości: Antonowo, Gajewo, Giżycko (ulice: Antonowska, Działkowa, Jarzębinowa, Kasztanowa, Klonowa, Krzywa, Kwiatowa, Leśna, Łąkowa, Nowogródzka, Orzechowa, Perkunowska, Piaskowa, Polna, Przyszłość, Rolnicza, Rybacka, Sadowa, Słoneczna, Szkolna, Świdzka, Świerkowa, Topolowa, Warzywna, Węgorzewska, Wiejska, Wiśniowa, Wrzosowa, Wspólna, Zachodnia, Zacisze, Zakole, Żółta i Żwirowa), Pierkunowo i Świdry.

Pierwszym proboszczem parafii był ks. Józef Gromek (1982–2005), a następnie ks. Jan Jerzy Katola (2005–2021) i ks. Kazimierz Gryboś (od 2021 r.). Z parafii pochodzą m.in. ks. Stefan Amielawski MSF oraz ks. Kazimierz Brzozowski CRL.

A. Wakar, T. Willan, *Giżycko. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1966; Z. Mazur, *Kościół M. Kolbego w Giżycku – uroczystość poświęcenia organów*, „Martyria” 1991, nr 3, s. 5; J. Sikora, *Z wizytą w parafii św. Maksymiliana Marii Kolbego w Giżycku*, „Martyria” 2008, nr 1, s. 10, 24; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia*

Diecezji Elckiej, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 282–284; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 134.

Giżycko **(Ducha Świętego Pocieszyciela)**

Parafię powołał do istnienia bp Edmund Piszcz 1 listopada 1990 r., wydzielając ją z parafii pw. św. Brunona w Giżycku. 4 maja 1991 r. na placu przewidzianym pod budowę świątyni, pod krzyżem przyniesionym w procesji z kościoła macierzystego, została odprawiona pierwsza Msza św. pod przewodnictwem bp. Józefa Wysockiego. Tymczasową kaplicę stanowiła pobliska świetlica FWP – Róża Wiatrów. 13 kwietnia 1993 r. parafia otrzymała pozwolenie na budowę kościoła. Kamień węgielny pod nową świątynię wmurował bp elcki Wojciech Ziemia 22 maja 1994 r., a pierwszą pasterkę w przykrytych dachem murach kościoła odprawiono 25 grudnia 1994 r. Kolejne prace budowlane i wykończeniowe trwały do 1999 r. Poświęcenia kościoła, po Misjach Świętych przed Jubileuszem 2000-lecia Chrześcijaństwa, dokonał 26 września 1999 r. bp Edward Samsel. W ramach przygotowań do 1000-lecia męczeńskiej śmierci świętego Brunona w latach 2006–2007 na przestrzeni od kościoła pw. Ducha Świętego Pocieszyciela poprzez pobliski park i wzdłuż ul. św. Brunona aż do wzgórza z krzyżem zostało wzniesionych 14 stacji Drogi Krzyżowej wykonanych z gładów. Od 15 sierpnia 2012 r. parafia została przekształcona w parafię wojskowo-cywilną i wchodzi obecnie w skład Dekanatu Wojsk Lądowych Ordynariatu Wojska Polskiego.

Kościół pw. Ducha Świętego Pocieszyciela został zbudowany w stylu współczesnym. Jest z cegły, otynkowany, jednonawowy, z wieloboczną absydą. Korpus nawowy został rozplanowany na planie prostokąta. Całkowita długość świątyni wynosi 39,80 m, szerokość 12 m (z przybudówkami 18 m), wysokość 11,5 m, kubatura 4590 m³, a powierzchnia użytkowa 621 m². W bryłę kościoła została wkomponowana kaplica przedpogrzebowa.

Ołtarz główny znajduje się w centralnej części świątyni. Jest on jednokondygnacyjny. Zwieńczenie ołtarza, zaprojektowane w formie trzech arkad, wypełniono dekoracyjnym elementem stylizowanych liści. W polu głównym znajduje się rzeźbiona w lipie scena zesłania Ducha Świętego na Apostołów i Maryję, wykonana przez p. Andrzeja Morawskiego w 1998 r. (płaskorzeźba). Spływy wolutowe, wykonane podobnie jak uwieńczenie ołtarza, łączą ołtarz główny z tabernakulum wkomponowanym na słupku wystającym przed lico ściany. Tabernakulum w formie szafki jednodrzwiowej. Nad ołtarzem zawieszono krzyż św. Franciszka wykonany przez p. Marzenę Wiśniewską, ozdobiony elementami analogicznymi jak ołtarz główny (spływy). Na ścianie tęczyowej umieszczono dwa ołtarze boczne: Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (po stronie wschodniej) oraz Miłosierdzia Bożego (usytuowany po stronie zachodniej).

W kruchcie (przedSIONKU) kościoła znajdują się tablice pamiątkowe ufundowane przez kombatantów i żołnierzy, jedna poświęcona 1. i 2. Armii Wojska

Polskiego (na zachodniej ścianie kruchty), a druga (umieszczona na wschodniej ścianie kruchty) poświęcona sybirakom, których mogiły pozostały na nieludzkiej ziemi. Fundatorami tej tablicy byli sybiracy giżyccy.

Plebania jest murowanym domem mieszkalnym, parterowym, z użytkowym poddaszem, częściowo podpiwniczonym. Powierzchnia zabudowy wynosi 398 m², a kubatura 3298,60 m³. Powstała na początku XXI w.

Parafia korzysta z dwóch cmentarzy komunalnych. Pierwszy z nich znajduje się przy al. 1 Maja i ma powierzchnię ponad 8 ha. Drugi cmentarz znajduje się przy ul. Leśnej. Jego powierzchnia wynosi 27 ha.

W 1997 r. do parafii należało 6200 katolików, zaś dwadzieścia lat później już tylko ok. 5 tys. Wszyscy mieszkają na terenie miasta, w odległości od kościoła nie większej niż jeden kilometr. Obszar parafii określają następujące ulice: Bema, Jasna, Kajki, Kilińskiego, Konarskiego (nr. 1, 2, 4, 7, 9, 10–13, 16–21, 23a, 24, 25), Konopnickiej, Łuczańska, 3 Maja (nr. 3, 4, 6, 8, 9–11, 13–16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 42), Myśliwska, Moniuszki (2a, 4, 6, 6a, 8, 8a, 12, 14, 16, 18), Nadbrzeżna (nr. 1–7), Obwodowa (nr 25), Okrzei (nr. 2, 4, 4a, 4b), Olsztyńska (nr 1, 3, 3a, 4–8, 10–12, 12a, 13–17, 19), Orlicz-Dreszera, Owsiana (nr. 3, 4, 6), Rajska (nr 1, 2, 4), Reja, Sikorskiego (nr. 1–8, 10, 12, 13, 15, 17, 19, 21), Słowackiego, Sportowa, Struga, Tuwima, Wesoła, Witosa nr. 4), Wodna (nr 2), Wojska Polskiego (nr. 1, 3, 5, 5a, 7, 7a, 9, 9a, 10, 11, 13, 13a, 14–56), Żeromskiego.

Proboszczami parafii początkowo byli kapłani diecezjalni: ks. Franciszek Stosik (1990–1991), ks. Krzysztof Gryboś (1991–2011) i ks. Piotr Butrymowicz (2011–2012). Potem proboszczami byli kapłani z Ordynariatu Polowego Wojska Polskiego: ks. Grzegorz Przewrocki (2012–2016), ks. Stanisław Denys (od 2016 r.). Proboszczowi pomaga w duszpasterstwie zwykle 1–2 wikariuszy. Z parafii pochodzą m.in. ks. Andrzej Józwik, ks. Bogdan Brusilo, o. Paweł Truszkowski OFM i ks. Piotr Sieradzki.

J. Sikora, *Z wizytą w parafii Ducha Świętego Pocieszyciela w Giżycku*, „Martyria” 2004, nr 6, s. 10–11, 24; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 276–278; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 130.

Giżycko **(Św. Kazimierza Królewicza)**

Przyczyną powstania parafii pw. św. Kazimierza w Giżycku był szybki wzrost liczby mieszkańców miasta. Kościół św. Brunona okazał się za mały i nie mógł pomieścić wszystkich wiernych. Dlatego zrodził się pomysł wybudowania nowej świątyni. Dzieło to powierzono ks. Kazimierzowi Krzyżaniakowi, a następnie ks. Lechowi Janowiczowi. Parafię erygował bp Edmund Piszcz 1 lipca 1991 r. Została ona w całości wydzielona z terenu parafii pw. św. Brunona w Giżycku.

Swoją siedzibę ma przy ul. Pionierskiej, podobnie zresztą jak parafia macierzysta (kościóły są ze sobą połączone ścianą). Istnienie dwóch kościołów przyłączonych do siebie ścianami oraz siedzib dekanatów – to ewenement na skalę krajową.

Pierwszym miejscem kultu była kaplica pw. Matki Bożej Ostrobramskiej o łącznej powierzchni 250 m². Poświęcono ją i oddano do kultu już 1 sierpnia 1991 r. Obecnie stanowi ona integralną część kościoła św. Kazimierza. Wypozażenie kaplicy jest dziś dość skromne. Na ścianie prezbiterium znajduje się drewniany krzyż i obraz Matki Bożej Ostrobramskiej.

Kościół zaczęto budować w 1991 r., tuż przed erygowaniem parafii. Pierwszą Mszę św. odprawiono w nim na Boże Narodzenie 1992 r. W osiem lat później bp Wojciech Ziemia dokonał jej poświęcenia (21 maja 2000 r.). W tym też roku zakończono budowę kościoła. Zbudowano go na planie prostokąta o wymiarach: długość – 55 m, szerokość – 24 m i wysokość – 12 m (powierzchnia 1200 m²). Jest on murowany z cegły, jednonawowy o konstrukcji dachowej metalowej, spawanej.

Wewnątrz kościoła centralne miejsce zajmuje prezbiterium, a w nim na ścianie głównej widnieje sześciometrowy drewniany krzyż z figurą Chrystusa Ukrzyżowanego. Nieco poniżej krzyża znajduje się połączone tabernakulum wykonane z mosiądzu. Po prawej stronie krzyża (patrząc od wejścia) wisi obraz św. Kazimierza Królewicza, zaś po lewej Matki Bożej Częstochowskiej. Na ścianie frontowej ołtarza są jeszcze obrazy św. Jana Pawła II i bł. ks. Jerzego Popiełuszki.

Na ścianie bocznej kościoła umieszczone zostały prostokątne podświetlane wnęki zakończone łukiem, w których odnaleźć można obrazy Jezusa Miłosiernego i Matki Bożej Nieustającej Pomocy, a także drewnianą figurę Matki Bożej Fatimskiej w szklanej kapsule na granitowym cokole. Naprzeciw ołtarza głównego znajduje się chór muzyczny, a na nim piszczałkowe organy cyfrowe, 29-głosowe, które poświęcił 21 września 2003 r. bp Jerzy Mazur.

Na terenie parafii znajduje się jedna kaplica filialna – pw. Matki Bożej Różańcowej – umiejscowiona w szpitalu powiatowym przy ul. Warszawskiej w Giżycku. Kaplica powstała wraz z uruchomieniem szpitala na pierwszym piętrze budynku. W jej centralnym miejscu, na drewnianym podeście, stoi figura Najświętszej Marii Panny, obraz Jezusa Miłosiernego oraz tabernakulum. Do niedawna duszpasterze parafii obsługiwali jeszcze jedną kaplicę dojazdową – we wsi Pieczonki. Uruchomiona została w 2001 r. (Msza św. odprawiana w niej była zwykle tylko w niedziele i święta). Kaplica ta nie miała typowego wystroju sakralnego. Od 2016 r. kaplica, z powodu znikomej liczby uczęszczających, nie pełni już roli miejsca kultu, a wierni stąd przyjeżdżają do Giżycka. Duszpasterze parafii św. Kazimierza posługują jeszcze w Zakładzie Karnym w Giżycku przy ul. Warszawskiej. Na moment sprawowania liturgii urządza się tam salę modlitwy w świetlicy. Oprócz tego parafia posiada własną kaplicę przedpogrzebową pw. św. Józefa, umiejscowioną w budynku parafialnym przy wjeździe do garaży od strony ul. Pionierskiej.

Parafia korzysta z dwóch cmentarzy komunalnych. Pierwszy z nich znajduje się przy al. 1 Maja i ma powierzchnię ponad 8 ha. Drugi cmentarz znajduje się przy ul. Leśnej. Jego powierzchnia wynosi 27 ha.

Od 19 lutego 1992 r. parafia pw. św. Kazimierza jest siedzibą dekanatu św. Krzysztofa. W skład jego wchodzi obecnie siedem parafii (Bystry, pw. św. Anny w Giżycku, pw. św. Kazimierza Królewicza w Giżycku, Krukłanki, Orłowo, Rydzewo Giżyckie, Wydminy).

W latach 1995–2014 przy parafii zatrudnione były siostry ze Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej. Pracowały one w katechezie, w kancelarii oraz w zakrystii.

Budynek parafialny, w którym mieszczą się m.in. plebania i sale katechetyczne, wybudowano z cegły i pustaków silikatowych na planie prostokąta w latach 80. ubiegłego stulecia (jest trzypiętrowy). W roku 2016 na mocy umowy między proboszczami obu sąsiadujących parafii, zatwierdzonej następnie przez biskupa elckiego, ustalono nową pionową granicę budynku parafialnego. W wyniku tego jedna trzecia domu (przylegającego do kościoła św. Brunona od ul. Pionierskiej) odeszła od parafii św. Kazimierza (proboszcz św. Brunona utworzył tam plebanię), która otrzymała w zamian dwie sale na parterze.

W 1997 r. do parafii należało 7900 katolików, dziś zamieszkuje ją ok. 4600. Do parafii należą cztery miejscowości: Giżycko – ulice: Białostocka (nr. 3–41), Boczna (nr. 2, 4, 6, 8, 12), Bohaterów Westerplatte (nr. 3–28), Daszyńskiego (do nr. 12a), Gdańska (nr. 12–48), Górna (nr. 2–14), Grodzieńska (nr. 1–3), Jeziorna (nr. 4–10), Kościuszki (nr. 10a–29), Obwodowa (nr. 2, 4), Ogrodowa (nr. 2–6), Osiedle 30-lecia (nr. 1–8), pl. Dworcowy (nr. 3, 5, 6), pl. Targowy (nr. 3), Emilii Plater (nr. 2–14), Przejściowa (nr. 2–30), Przemysłowa (nr. 8), Sienkiewicza (nr. 1–17), Słowiańska (nr. 1–38), Smętka (nr. 1–26), Staszica (nr. 1–32), Suwalska (nr. 1–30b), Warszawska (nr. 20–42), Wodociągowa (nr. 1–13), Zielona (nr. 2–31) oraz Gajewo (ul. Suwalska), Pieczonki i Sulimy.

Do tej pory proboszczami parafii byli następujący kapłani: ks. Lech Janowicz (1991–2010), ks. dr Jerzy Fidura (2010–2021), ks. dr Maciej Gilewski (od 2021 r.). Oprócz proboszcza w parafii pracuje jeszcze kilku innych księży.

Z parafii pochodzą m.in. ks. Ryszard Grabowski, ks. dr Marek Janowski, ks. Przemysław Milewski, ks. Sławomir Pieniacha, ks. Łukasz Kordowski oraz ks. Seweryn Modrzejewski.

Ł. Młodziński, *Z wizytą w parafii: Św. Kazimierza w Giżycku*, „Martyria” 1999, nr 1, s. 12, 24; L. Janowicz, *Przed konsekracją kościoła św. Kazimierza w Giżycku*, „Martyria” 2000, nr 5, s. 4; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Elckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Elk 2012, s. 279–281; *Schematyzm Diecezji Elckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Elckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Elk 2017, s. 133–134; W. Guzewicz, *Świadectwo wiary. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku*, Elk 2019, s. 25–36.

Giżycko (Św. Anny)

Parafię pw. św. Anny w Giżycku erygował bp Edmund Piszczycki 1 lipca 1991 r. Wyłoniono ją z części parafii pw. św. Brunona w Giżycku. Ważnym wydarzeniem w życiu parafii było przeniesienie krzyża z kościoła św. Brunona i ustawienie go na placu, gdzie zaplanowano wybudowanie kościoła (26 lipca 1991 r.). W latach 1991–2003 kult Boży odbywał się w tymczasowej kaplicy.

Prace przy budowie kościoła rozpoczęły się w 1997 r. Autorami jego projektu byli p. mgr inż. M. Bujnowski i p. mgr inż. L. Popławski. W 2001 r. bp Edward Samsel wmurował kamień węgielny pod budujący się kościół. Kamień ten został uprzednio poświęcony przez Ojca Świętego Jana Pawła II w czasie jego pielgrzymki do Polski w 1991 r. Z kolei 28 grudnia 2003 r. bp Jerzy Mazur poświęcił mury świątyni i tabernakulum. Od tego momentu już na stałe Mszę św. sprawowano w nowo powstałym kościele, choć budynek był jeszcze w fazie budowy.

Świątynia zaprojektowana została w stylu współczesnym. To kościół trójnawowy na planie prostokąta z niewielkim zaznaczeniem kształtu krzyża poprzez wybudowanie dwóch zakrystii wystających poza plan prostokąta. Całość jest murowana, otynkowana, pomalowana na biało, obłożona cegłą klinkierową, pokryta dachem dwuspadowym (blachodachówka), lekko obniżonym nad ławami bocznymi i niskim nad zakrystiami. Długość kościoła wynosi 32 m, szerokość 22 m, wysokość do sklepienia 14 m, wysokość wieży 33 m, kubatura 6500 m³, a powierzchnia użytkowa 700 m². Architektura budynku wykazuje liczne elementy półkoliste (np. oba typy wykończenia na ścianach bocznych, ściana frontowa, okna w ścianach bocznych itd.). Pod podjazdem od strony wschodniej znajduje się kaplica przedpogrzebowa pw. św. Łazarza.

Ściana prezbiterium została podzielona na trzy osie. Centralne miejsce na ścianie prezbiterium zajmuje witraż o znacznych rozmiarach. Poniżej witraża na osi głównej – utworzonej z marmuru – znajduje się pięciometrowy krzyż z figurą Jezusa Chrystusa. Na osi wschodniej umieszczono tabernakulum wyróżnione tęczą marmurową. Ołtarz główny marmurowy, wsparty na masywnej marmurowej nodze. W prezbiterium umieszczone zostały również ołtarze boczne, których miejsce wyróżniono marmurową tęczą. Po stronie wschodniej znajduje się wizerunek Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, a po stronie zachodniej – obraz Jezusa Miłosiernego. Poniżej prezbiterium umiejscowiono dwa kolejne ołtarze boczne wykonane z marmuru. Po stronie wschodniej znajduje się obraz św. Gianny Beretty Molli, a pod nim marmurowa tabliczka z napisem „Św. Anno, módl się za nami”. Po stronie zachodniej z kolei widnieje obraz św. Jana Pawła II, a pod nim marmurowa tabliczka z napisem „Totus Tuus”. Naprzeciw prezbiterium znajduje się chór z organami. Ścianę chóru wypełnia wielki półkolisty witraż składający się z trzech okien.

Parafia korzysta z dwóch cmentarzy komunalnych. Pierwszy z nich znajduje się przy al. 1 Maja i ma powierzchnię ponad 8 ha. Drugi cmentarz znajduje się przy ul. Leśnej. Jego powierzchnia wynosi 27 ha.

Plebania została wybudowana w latach 1994–1996. Jest ona murowana i jednopiętrowa.

W 1997 r. do parafii należało 5500 katolików, a w 2017 r. – 6100. Zamieszkują oni w Giżycku ulice: Daszyńskiego (nr. 13, 13a, 15, 17, 17a, 19, 21, 21a, 23, 25, 27, 28), Dębową, Dworską (nr. od 1 do 10), Jagiełły (nr. 5, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 10, 12, 14), Kazimierza Wielkiego, Kombatantów (nr. od 1 do 8), Królowej Jadwigi (nr. od 1 do 38), Leśną, Obwodową, Spacerową, Szlachecką, Wodociągową (nr. 8, 10, 12, 15) oraz miejscowość Zielony Gaj (były PGR) – tu w latach 1991–1993 znajdowała się tymczasowa kaplica, w której sprawowano Mszę św. Parafia należy do dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku.

Od momentu erygowania parafii do roku 2018 funkcję proboszcza pełnił ks. Stanisław Adamowicz. W 2018 r. proboszczem został ks. Jan Karbowski. Zwykle obok proboszcza pracuje jeszcze dwóch księży wikariuszy. Z parafii pochodzą m.in. ks. Szymon Wysocki, ks. dr Radosław Rybarski, ks. Marcin Wysocki, dk. Piotr Bortkiewicz.

J. Sikora, *Z cyklu: Z wizytą w parafii. Św. Anny w Giżycku*, „Martyria” 2001, nr 10, s. 12; J. Sikora, *W Giżycku. Wspaniała świątynia*, „Martyria” 2004, nr 1, s. 14; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012, s. 270–272; *Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017, s. 131; W. Guzewicz, *Świadectwo wiary. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku*, Ełk 2019, s. 18–24.

BIBLIOGRAFIA

- Białuński G., *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996.
- Guzewicz W., *Diecezja ełcka w zarysie (1992–2012)*, Ełk 2012.
- Guzewicz W., „*Powiedz ludziom, niech więcej nie płaczą...*”. *Słownik biograficzny zmarłych księży diecezji ełckiej (1992–2017)*, Ełk 2017.
- Guzewicz W., *Sanktuaria diecezji ełckiej*, Ełk 2011.
- Guzewicz W., *Śladami św. Brunona z Kwerfurtu*, Ełk 2008.
- Guzewicz W., *Świadectwo wiary. Studium administracyjno-historyczne parafii i kościołów dekanatu pw. św. Krzysztofa w Giżycku*, Ełk 2019.
- Mazur Z., *Kronika Sanktuarium św. Brunona w Giżycku*, Giżycko 1995.
- Schematyzm Diecezji Ełckiej 2012. Stan z 15 września 2012 r. w roku Jubileuszu XX-lecia istnienia Diecezji Ełckiej*, pod red. A. Skowrońskiego i in., Ełk 2012.
- Schematyzm Diecezji Ełckiej 2017: w roku Jubileuszu XXV-lecia istnienia Diecezji Ełckiej. Stan na 1 października 2017 r.*, [opr. M. Maczan], Ełk 2017.
- Wakar A., Willan T., *Giżycko. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1966.

CHURCHES AND PARISHES OF THE DIOCESE OF ELK (PART 8)

SUMMARY

The article presents seven parishes and churches from the area of the city of Giżycko. They are: St. Bruno, St. Casimir the Prince, St. Anna, St. Maximilian Maria Kolbe and the Holy Spirit, the Paraclete.

KEYWORDS: Giżycko, Diocese of Elk, Catholic Church

NAUKI O BEZPIECZEŃSTWIE / SECURITY STUDIES

ZAFAR NAJAFOV

PIOTR GAWLICZEK

THE SIGNS OF THE SECOND KARABAKH WAR TYPICAL OF THE 5TH GENERATION WAR

Introductions

As a result of the Second Karabakh War, which began on September 27 of 2020, the Azerbaijani Army succeeded in restoring its territorial integrity and political sovereignty. This war has entered the history of military art of the XXI century as a modern war. In the Second Karabakh War, the Azerbaijani Army built upon extant tactics of conventional warfare, and enriched it with the preference for high-precision weapons. Performing its duties with high professionalism, the Azerbaijani Army did not allow military operations to go beyond the battlefield, the intervention of third countries, and demonstrated its commitment to international rules and norms during the war. This war opened a new page in the history of modern warfare.

Differences between generations of war

During the Second Karabakh War, the Azerbaijani Armed Forces carried out military operations typical of modern wars during the liberation of Nagorno-Karabakh. In Western studies, this war is characterized as the fifth generation by its characteristics, and in Russian military science as the sixth-generation war. However, the notion of modern wars, especially the disputed boundaries between post-Cold War generations, suggests that fourth- and fifth-generation wars remain the subject of serious research and controversy.

The changing global security environment, the revolution in the military because of the development of science and technology, the change in operational art because of the discovery and application of new weapons, the enrichment

ZAFAR NAJAFOV – Institute of Military Management, Azerbaijan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1392-9359>, e-mail: zafarnajafov@yahoo.com

PIOTR GAWLICZEK – University of Warmia and Mazury, Poland, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0462-1168>, e-mail: pgawliczek@gmail.com

of the ranks of legitimate actors at the expense of non-state (armed) players does not allow for the establishment of clear boundaries between the last generations of the war.

In general, the concept of “generations of war” should be considered to identify the features of the Second Karabakh War that are characteristic of modern wars. The concept of four “generational” wars, proposed by a group of U.S. analysts, including William S. Lind, covers the following classifications¹:

1. The first generation of war refers to the ancient and post-classical battles waged by mass manpower using the Armed Forces of the state and the tactics of **phalanx, line and column**. The main domains of wars of this generation are military operations on land and sea by kinetic (military, armed) forces. Called the “**Phalanx, line and column war**”, these confrontations are characterized by the destruction of enemy forces in close, face-to-face battles.

2. The second generation of war is associated with the first modern tactics used after the invention of rifled musket and breech-loading weapons, which continued with the development and application of machine guns and indirect fire. In this classification, the indirect destruction of the enemy’s Armed Forces (kinetic force) by firepower is characterized as a “**Trench warfare**” carried out on land and sea.

3. The third generation of war is aimed at using tactics based on the latest technology to break through the enemy’s lines of defense and destroy its forces in the rear. In fact, this generation of war aimed at destroying the enemy’s military command, control and logistics meant the end of a one-line war on a tactical level. In this war, the opposing units did not try to overcome each other in a face-to-face war, but in different ways (appearing from behind the enemy). This generation of so-called “**War of maneuver**” took place on land, sea and air.

4. The decentralized forms of fourth generation war, introduced by William S. Lind and others, are characterized by war and politics, breaking the boundaries between warriors and civilians due to the loss of state monopoly over their Armed Forces. Called the “**Irregular / Rebel War**”, this generation of confrontations involved non-state actors represent an asymmetric war that combines terrorism, insurgent and guerrilla tactics, a psychological war through media manipulation, the exploitation of existing political, economic, social and military pressures and a low-intensity conflict involving participants from all networks.

5. In addition, the concept of fifth-generation wars is found in Western military science. There is still no generally agreed approach to this generation of conflicts, characterized as “**Unlimited wars**”. Unlike conventional conflicts, fifth-generation wars, which do not seek to undermine the state or international peace and security, are network-oriented and provoke conflicts between communities, as well as allow nationalists to renounce their loyalty to the state.

---

¹ L. Nightengale et al., *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*, “Marine Corps Gazette” October 1989, pp. 22–26, <http://connections-qj.org/article/changing-face-war-fourth-generation>.

This form of “hybrid warfare” is a combination of traditional and irregular tactics such as guerrilla warfare, insurrection or terrorist attacks².

The fifth generation of war means the expansion of asymmetric and insurgent war, the use of all traditional and non-traditional methods by the enemy.

It brings together political, religious and social reasons; covers information campaigns conducted by organizations or informal groups.

The main features of the fifth generation of wars include:

- evolved from the previous four generations of wars;
- key components include information and cyber threats;
- this type of war can be waged by state / non-state actors;
- is a mixture of kinetic (military operation involving active warfare) and non-kinetic (use of information, psychological, diplomatic, economic, social and technological means) war;
- mainly in the field of social and knowledge;
- supporters avoid traditional military confrontation;
- targets different purposes: you can get a small benefit by gaining unauthorized access to data in a system or computer, the average benefit from terrorist attacks and strategic benefits such as regime change³.

According to the analysis, the conventional features observed in the Second Karabakh War (the classic interstate Armenian-Azerbaijani conflict, the attack on legitimate military facilities by the Azerbaijani Armed Forces, as well as the maneuvering war, etc.) call it the “third generation”, “fifth generation” for the application of modern technologies – drones and high-precision weapons, unable to withstand the classic military power of Azerbaijan, Armenia launched rockets at civilian settlements (hitting illegitimate objects) in order to create chaos and panic among civilians in Azerbaijan, expand the theater of military operations with acts of terror and unrestricted violence, as well as attempted to take advantage of the violent and provocative activities of non-state actors (involvement of terrorists) could be characterized as a “fourth generation war” (irregular war).

Commenting on the features of the Second Karabakh War typical of modern wars, the President of Azerbaijan said: “Today, our experience is being studied in many countries, developed countries. Today, many experts dealing with this issue note that Azerbaijan has waged a war of the XXI century. For the first time in the 21st century, historical achievements have been made on this scale and in a short period of time with this effect”⁴.

---

² A. Patel, *Fifth-Generation Warfare and The Definitions Of Peace*, “The Journal of Intelligence, Conflict and Warfare” 2(2019), no. 2, <https://journals.lib.sfu.ca/index.php/jicw/article/view/1061>.

³ N. Maaz, *5 GW and hybrid warfare its implications and response options*, in: *Curso Internacional de Estudos Estratégicos*, Escola de Comando e Estado-Maior do Exército, Rio de Janeiro 2018, p. 39, <https://bdex.eb.mil.br/jspui/bitstream/123456789/2827/1/MO%200023%20-%20MAAZ.pdf>.

⁴ *President Ilham Aliyev and First Lady Mehriban Aliyeva visited the liberated city of Agdam*, <https://president.az/articles/47685>.

The Second Karabakh War as a 5th generation war in the eyes of government officials and researchers

Subjective considerations, rather than extensive and well-founded research, now play an important role in attributing the 44-day war to the fifth generation. This is natural. The war has just ended. Research around it will be conducted after that.

However, in some respects it can be described as the latest type of war – the “fifth generation war”. Thus, in that war, non-kinetic abilities were widely used during military operations, along with kinetic means of struggle. Non-kinetic combat increases the army’s combat power through the widespread use of decentralized command and control systems of large-scale network sensors, unmanned aerial vehicles (UAVs). The goal is to increase the effectiveness of the military mission, increase the level of self-synchronization in the execution of actions and orders, accelerate decision-making and its duration. In such wars, which are seen as invisible touch or contactless combat, it is possible to punish the enemy without physical participation, using unmanned, cyber capabilities and global communication networks.

In order to substantiate my opinion, we consider it expedient to draw attention to an opinion contained in the report of the Federal Academy of Security Policy of Germany on the 44-day war. Thus, German analysts have linked one of the main reasons for the successful air campaign of the Azerbaijani Army to superior tactical intelligence on the battlefield, especially in the electromagnetic spectrum. According to them, “intelligence UAVs can capture unencrypted conversations of enemy soldiers on mobile phones, determine their location and immediately attack with the help of artillery and combat UAVs. Traditional anti-aircraft systems, used by Armenia, turned out to be practically helpless in front of this tactic”⁵.

We can fully agree with the similar opinion of the Russian researcher Denis Petrov that “in Karabakh we saw a new type of combat in which robotics, remotely controlled equipment and precision weapons play an important role”⁶.

In the views of Armenian officials on the war, the combination of kinetic and non-kinetic abilities is widely discussed. Artsrun Hovannisian, former spokesman for the Armenian Defense Ministry, admitted in one of his speeches during the operation that “in Karabakh is currently using the equipment in the arsenal of the superpowers – the latest Turkish and Israeli technologies. These are new UAVs, high-precision missiles, missile-artillery complex, EW systems. We see the war of the fifth generation”⁷.

---

⁵ *Germany: We are also helpless in front of the Azerbaijani Army*, <http://axar.az/news/gundem/538568.html>.

⁶ D. Petrov, *Karabakh 2020. 50 theses on the wars in Azerbaijan and Armenia. Military analytical analysis*, <https://expert.ru/expert/2020/48/karabakh-2020-voenno-analiticheskij-razbor/>.

⁷ *Artsrun Hovhannisyan compared the power of Azerbaijan with superpowers*, <https://mediatv.az/social/69111-ovannisyan-azerbaycanin-gucunu-fovgeldovletlerle-muqayise-etdi.html>.

Armenian President Armen Sargsyan, who linked Azerbaijan's victory with adept and widespread use of non-kinetic abilities (information, technology), admitted at a meeting with representatives of the diaspora in Moscow that "we have lost the information war. Azerbaijanis were seriously prepared for this. This war continues today, they are attacking us. We did not deal with it, that's why we lost. Towards the end of the First Karabakh War, the Armenian army was technologically superior to Azerbaijan. In recent years, Azerbaijan has spent large sums to strengthen itself, and Armenia is proud of the glory of the past. During the 44-day war, Azerbaijan had a drone, while Armenia did not have such a weapon. The war of the future will be waged with the participation of artificial intelligence. That is why we must engage in science, new technology and education so that we do not lose again"⁸.

Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan also linked his country's defeat to the use of different combat tactics by the Azerbaijani Army. According to him, the Azerbaijani army changed its tactics and attacked in small groups and managed to create panic in the rear of the Armenian army⁹.

Armenian military expert Van Ambartsumyan linked the defeat of his country in the Second Karabakh War with the tactic of the Armenian generals in the 1980s, while Azerbaijan applied the concept of non-contact war. According to him, "the results of this war should form the basis of Armenia's new military strategy. It is necessary to first learn what a non-contact war means, then to move towards it step by step, to prepare for it by obtaining all the necessary means. Armenia must change its military concept, which does not meet the criteria of the fifth and sixth generations of war"¹⁰.

One of the main goals of the fifth generation and hybrid war is to take advantage of the dividing lines (political, economic and social storms and chaos) within the rival country¹¹. The result of the 44-day war was not limited to the battlefield, but also contributed to the chaotic processes in the internal life of Armenia. Touching upon the bitter consequences of the war, the Armenian President said: "We are all in crisis. This is a human rights, psychological, financial, economic and humanitarian crisis of a country, not a state, but a nation. In other words, we must first acknowledge that we are in a crisis, that is, we will not be able to continue living as before. Armenia is already a different country"¹².

In fact, it has always been a priority for Azerbaijan to take indirect, if not practical, steps to destabilize Armenia's internal stability. President Ilham Aliyev described the role of Azerbaijan in the change of government in Armenia

---

⁸ A. Sargsyan, *Every Armenian should think about Armenia as about his home: President RA – Armenian community*, <https://www.president.am/ru/press-release/item/2020/11/29/President-Armen-Sarkissian-in-Moscow/>.

⁹ Z. Najafov, *Pashinyan admitted his military-political defeat, it remains to be officially confirmed*, <https://aqreqator.az/en/siyaset/1058027>.

¹⁰ *Caspian Sea: War of the Fifth Generation*, <https://kaspiy.az/news.php?id=142745#.YXPVD9JBzIU>.

¹¹ N. Maaz, *5 GW and hybrid warfar...*

¹² A. Sargsyan, *Every Armenian should think about Armenia as about his home: President RA – Armenian community...*

in 2018 as follows: “I do not want to exaggerate [Azerbaijan’s role], we do not want to call it [a change of government in Armenia], as they say, in our own name. However, it is also true that as a result of our policy, Armenia has been deprived of all projects that could bring them income”¹³.

Contrary to the views of other foreign researchers, the Russian researcher V. Slipchenko in his work entitled “Sixth generation wars. Weapons and the military art of the future” analyzes the transformation of the nature of war in six generations. Cold weapons (knives, daggers, swords, axes, bows, and crossbows) were used in the wars of the first generation, tactical wars were waged by the type of war (military operations were conducted in units), the aim of the war was to destroy the enemy.

The second generation of wars used gunpowder and rectangular weapons, and the purpose of the war was to destroy the enemy, occupy his valuables and territory.

Third-generation wars often used rifled multi-shot weapons, operative-tactical wars (military operations were carried out by units and armies), the aim of the third-generation war was to dismantle the enemy’s Armed Forces, destroy its economy and overthrow its political structure.

Fourth-generation wars used automatic and jet weapons, tanks, aircraft, navies, vehicles, and communications. The military operations were waged on a strategic scale (military operations were conducted by along fronts by entire armies), the aim of the war, was to destroy the enemy’s Armed Forces, to overthrow its economic potential and political system.

The fifth generation of wars is already a nuclear war and can be the only and final in the evolution of mankind. Thus, in the event of a nuclear war there is potential for warring parties to destroy not only each other, but all of humanity. In this case, there is no need to talk about political goals.

All the power of the aggressor will be calculated to destroy the enemy’s economic objects by mass air strikes and strikes from various types of high-precision weapons (SDS)¹⁴.

The appearance of high-precision weapons in the Armed Forces of any state allows for large-scale warfare in the future and massive high-precision fire on the enemy’s economic and other important facilities (government, energy center). In this case, the need to occupy enemy territory is eliminated, its economy and political system may collapse as a result of those blows. In modern times, high-precision weapons are becoming a decisive factor in the armed struggle and victory in war in a number of countries.

Both Western and Russian military science are almost identical in their approach to modern wars. These include improving the means of warfare, applying technological innovations to military purposes, replacing depressing wars with short-term and highly effective military operations, and dismantling

---

¹³ I. Aliyev, *We also played a role in the collapse of the regime in Armenia*, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-44778547>.

¹⁴ V.I. Annenkova, *Military power in international relations: textbook*, Moscow 2011, p. 496.

strategic logistics resources (material base and transport infrastructure in the enemy's rear) that play an important role in the fate of war.

The Second Karabakh War is the only example in the world where one army used such high-precision weapons against another. Neither the United States, nor Russia, nor Israel, nor other countries have used UAVs on this scale. In such conflicts, UAVs have proven their utility. "To this must be added the tactics of the Azerbaijani Army for the destruction of enemy forces and air defense systems, the mass use of anti-aircraft missiles in the destruction of armored vehicles, highly protected targets and manpower"¹⁵.

The researcher does not rule out that the experience of the Azerbaijani Army will lead to changes in the conduct of combat operations.

Azerbaijan has conducted two unique operations. First, coordinating and adapting Israeli and Turkish UAVs, of course, required great skill. Therefore, strategic, large targets were destroyed by Harop, and armored vehicles and other targets were destroyed mainly by Bayraktar TB2. But as you know, Harop is a disposable weapon, so we chose very carefully the targets that we would strike with Harop¹⁶.

Second, Azerbaijan used Soviet-era An-2 aircraft to identify Armenia's positions. Azerbaijan sent An-2 planes to the frontline by turning them into deceptive anti-aircraft guns, forcing the enemy to accept these deceptive targets as real targets and fight against them. As a result, the drones targeted important enemy air defense systems. These tactics are reminiscent of the tactics of the Vietnam War.

The Pentagon is also seriously analyzing the successful military tactics of the Azerbaijani Army in Karabakh and the effectiveness of the high-precision weapons used. The Pentagon plans to use the modern experience of the Azerbaijani Army, which destroyed Armenia's air defense systems in that war, in the process of improving its air and missile defense systems. According to the Chief of Staff of the US Army, General James Charles McConville "The active use of unmanned aerial vehicles in Karabakh has highlighted the importance of improving the US Army, especially the Air Defense System. The battles in Karabakh and the battles in other places indicate that in future wars we will face deadly UAVs"¹⁷.

He said the Pentagon was developing a new system to pre-determine and destroy airspace where enemy strike drones were concentrated. However, in modern wars dominated by UAVs, tank and infantry armored vehicles are not expected to leave the battlefield. It is expected that in future wars they will be used as a means of protecting soldiers.

---

¹⁵ I. Korotchenko, *Azerbaijani Army set an example of war in the 21st century*, <https://kasp.az/en/azerbaycan-ordusu-21-ci-esrin-muharibe-numunesini-gsterdi-igor-korotcenko>.

¹⁶ President Ilham Aliyev, *Before the Second Karabakh War, UAVs were not used on such a scale and effectively*, interview by Igor Korotchenko, "National Defense", Baku 24.09.2021, <https://president.az/articles/53199>.

¹⁷ *The US general gave an example of the combat tactics of the Azerbaijani Army*, <https://m.modern.az/en/news/259910>.

Turkish Aviation General Erdogan Karakush's views are also interesting. "Armenia's air defense system has been paralyzed by anti-aircraft missiles and suicide drones" – he said. "Unmanned aerial vehicles cannot hit after the destruction of the enemy's air defense system. After that, you can strike at the Armenian army as you wish"¹⁸.

The role of drones in the success of our Armed Forces on the battlefield. The President of Azerbaijan Ilham Aliyev addressed the nation and in interviews with foreign media. During the ongoing military operations, on October 14, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev said in an interview with France 24 TV channel: "We have destroyed \$ 1 billion worth of Armenian military equipment through drones we received from Turkey alone. Of course, as you know, we also use drones from other sources. We use artillery, a wide range of military equipment. However, the drones alone caused \$ 1 billion in damage to Armenia (these weapons are listed in the table below). This is a serious loss for them"¹⁹ (See Figure 1.).

Professor Carlo Frappi, a researcher at the University of Ca' Foscari in Venice, writes in his article entitled "The Nagorno-Karabakh Conflict and the Weight of Energy" that Azerbaijan has built the necessary attack and defense systems to force Armenia to compromise in negotiations. The asymmetry created by the strengthening of Azerbaijan's energy potential [in the relations of military power between the two countries] was also reflected in the recent clashes"²⁰.

It was a very difficult task to break through the echeloned eco-defensive barriers created by the enemy in the occupied territories for 30 years. That is why it seemed impossible to apply the Blitzkrieg scenario against the enemy. The "vertical strike" method applied by the Azerbaijani Army (destroying the enemy's air defense system with high-precision weapons by seizing hegemony in the air, destroying its artillery systems without entering the battlefield) seriously undermines the enemy's military resistance, was to force him to surrender by destroying his armed forces and military-economic base.

The Second Karabakh War has seriously affected the history of the world's military art, military-industrial complexes and military budgets of different countries. Specialists of the Military Academy of the Air Defense Forces of the Russian Armed Forces have conducted an investigation into the air defense systems destroyed in Karabakh.

The main purpose of this investigation was the mass destruction of Russian air defense systems "Buk-M1", "Tor-M1", "Osa-AKM", "Pantsir" and "Tunguska-M1" in the armament of the Armenian army and to clarify the reasons why Bayraktar TB2 drones practically dominated the airspace²¹.

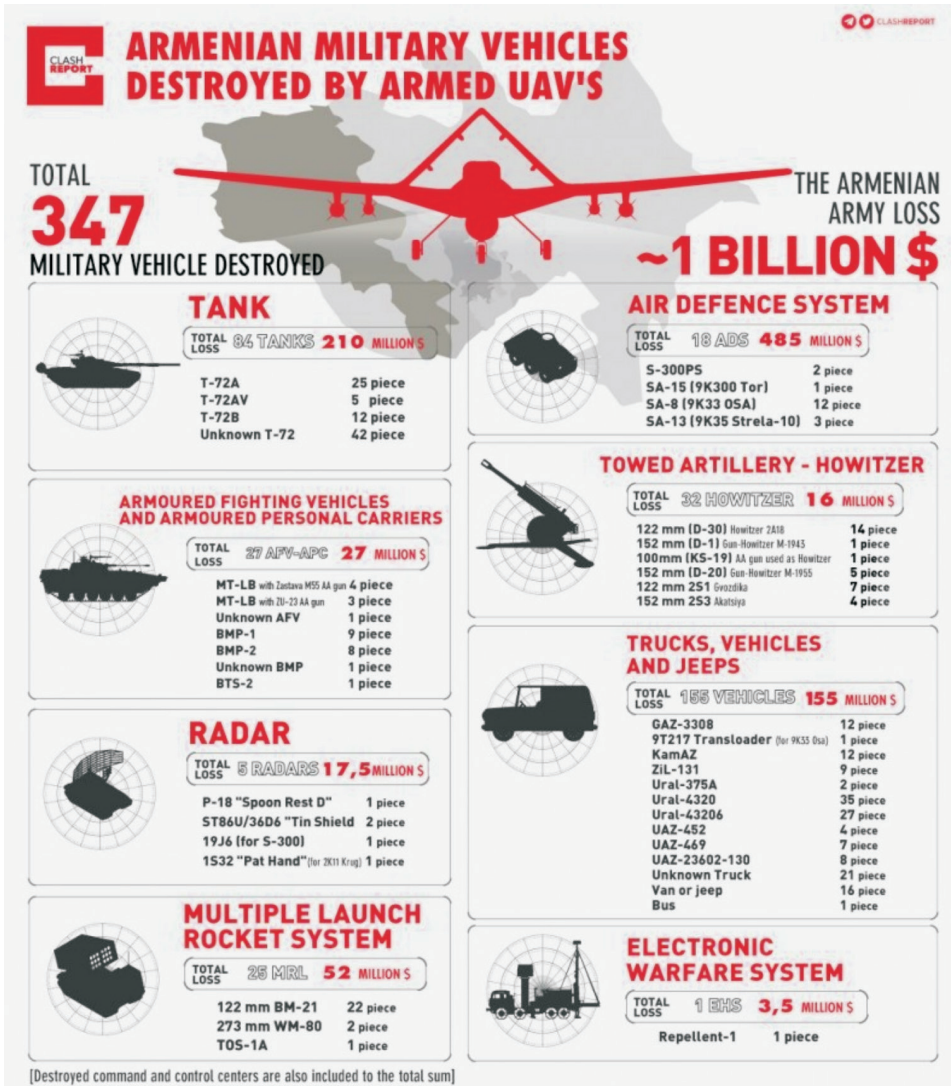
---

¹⁸ *Azerbaijani Army destroyed 8,000 Armenian soldiers: they alone caused 1 billion damage to the enemy*, <https://www.aztoday.az/news/125308.html>.

¹⁹ I. Aliyev, *They alone caused 1 billion damage to the enemy*, <https://axar.az/news/siyaset/507333.html>.

²⁰ *Azerbaijan has the necessary systems of attack and defense to force Armenia to make concessions*, <https://news.milli.az/politics/891032.html>.

²¹ *The Russian Military Academy is conducting research on air defense systems destroyed in Karabakh*, <https://azerforum.com/az/rusiya-herbi-akademiyasi-qarabagda-mehv-edilen-hava->

Two results were obtained during the study. The first was due to the extremely low effective scattering area of Turkish drones. As a result, Russian missile defense systems were unable to detect them in time, and therefore the drones were able to deliver the first strike.

Secondly, another reason for the failure of Russian air defense systems was the operation of the Groza radio electronic warfare device purchased by Azerbaijan

hucumundan-mudafie-sistemleri-barede-arashdirma-aparir-nece-olub-ki-bayraktarlar-qarsisinda-he-biri-ise-useless.

from Belarus. In many cases, this system misdirected missiles fired by “Osa-AKM” or “Buk-M1” complexes or destroyed them at the very beginning of the flight.

According to the study, new complexes should be developed to combat Turkish drones worth \$ 5 million, which easily destroyed Russia’s \$ 100 million air defense systems. This is because if the position areas of long-range air defense systems such as S-300 and S-400 are not reliably protected from drones, they can be destroyed by Turkish-made drones.

The Second Karabakh War did not pass unnoticed in the defense expenditures of major powers such as Russia, Great Britain and China. Thus, one of the main trends in Russia’s state armaments program until 2033 will be the use of unmanned vehicles in military conflicts. “Look at how the use of drones has changed the nature of military conflict. This is already a stable trend. At first, they were a means of reconnaissance, but today they are a means of strike. Karabakh has shown what they are capable of”²² – these words belong to the First Deputy Prime Minister of Russia Yuri Borisov.

The New Statesman, a leading British media organization that has been operating since 1913, writes that the Prime Minister of the United Kingdom Boris Johnson announced an additional £ 16 billion (over \$ 20 billion) to the Ministry of Defense²³. There is no doubt that the allocation of so much additional British defense funding is due to the outcome of the war in Nagorno-Karabakh.

The successful operation of drones on the battlefields in the Karabakh conflict is forcing China to take urgent steps. All this has caused concern in China’s defense system and seriously compels the development of counter-strategies²⁴.

Armenia was forced to fight illegitimate, hybrid violence against the well-trained Azerbaijani Army. The hated enemy sought to compensate for its failure on the battlefield by launching operational tactical missile strikes on areas far from military operations, killing peaceful, innocent people and destroying civilian targets. During the 44-day war N. Pashniyan’s chief military adviser, the newly resigned Defense Minister Vagharshak Harutyunyan stated in an interview to the “Vesti” program of the “Russia 1” TV channel that “Armenia is deliberately firing rockets at Azerbaijani civilian cities, trying to create panic among the civilian population”²⁵. Realizing that the statement of the Armenian official was a crime against humanity, the management of the channel was forced to suspend the program.

---

²² Borisov assessed the impact of the war in Karabakh and Syria on the state program of armament, <https://www.rbc.ru/business/20/12/2020/5fdcb4629a794716349e5fc7>.

²³ Karabakh war shakes the world: Great Britain increases military budget by \$ 20 billion, <http://pia.az/qarabag-muharibesi-dunyani-silkeleyir-boyuk-britaniya-herbi-budcesini-20-milyard-dollar-artirir-376125-xeber.html>.

²⁴ UAV’s tactics sounded in the Chinese Army in Karabakh, <https://ednews.net/en/news/world/445573-tebili-calib>.

²⁵ Military Adviser Pashinyan confessed to the terrorist attacks against the civilian population of Azerbaijan, <https://vestikavkaza.ru/news/voennyj-sovetnik-pasinana-priznalsa-v-teraktah-protiv-mirnogogo-naselenia-azerbajdzana-video.html>.

Conclusions

Thus, the historic victory of the Azerbaijani Army in the Second Karabakh War allows us to draw a number of conclusions:

- the de-occupation of our territories was successfully completed, the legitimate status quo was restored, the separatist Nagorno Karabakh Republic regime was destroyed, the ideological program of Armenia's occupation policy "Greater Armenia" and "Miatsum" were put to an end;
- in the Second Karabakh War, the Azerbaijani Army conducted military operations typical of the 5th generation wars (based on the combination of kinetic and non-kinetic abilities);
- Azerbaijan's military experience in the Second Karabakh War opened a new page in the world's military history, forced large states to improve their air defense systems and increase defense spending and the need to reckon with small states in modern wars;
- the successful use of drones in the Second Karabakh War will open a new page in the activities of military-industrial complexes, increase the demand for Turkish and Israeli weapons in this direction;
- in general, the brilliant military victory of Azerbaijan in the Second Karabakh War does not exclude the possibility of radical changes in military tactics, operational art and conditions, military strategies and armaments programs in both developing and powerful countries.

BIBLIOGRAPHY

- Aliyev I., *They alone caused 1 billion damage to the enemy*, <https://axar.az/news/siyaset/507333>.
- Aliyev I., *We also played a role in the collapse of the regime in Armenia*, <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-44778547>.
- Annenkova V.I., *Military power in international relations: textbook*, Moscow 2011.
- Artsrun Hovhannisyán compared the power of Azerbaijan with superpowers, <https://mediatv.az/social/69111-ovannisyán-azerbaycanin-gucunu-fovqeldovletlerle-muqayise-etdi.html>.
- Azerbaijan has the necessary systems of attack and defense to force Armenia to make concessions*, <https://news.milli.az/politics/891032.html>.
- Azerbaijani Army destroyed 8,000 Armenian soldiers: they alone caused 1 billion damage to the enemy*, <https://www.aztoday.az/news/125308.html>.
- Borisov assessed the impact of the war in Karabakh and Syria on the state program of armament*, <https://www.rbc.ru/business/20/12/2020/5fdcb4629a794716349e5fc7>.
- Karabakh war shakes the world: Great Britain increases military budget by \$ 20 billion*, <http://pia.az/qarabag-muharibesi-dunyani-silkeleyir-boyuk-britaniya-herbi-budcesini-20-milyard-dollar-artirir-376125-xeber.html>.
- Korotchenko I., *Azerbaijani Army set an example of war in the 21st century*, <https://kaspi.az/en/azerbaycan-ordusu-21-ci-esrin-muharibe-numunesini-gsterdi-iqor-korotcenko>.
- Maaz N., *5 GW and hybrid warfare its implications and response options*, in: *Curso Internacional de Estudos Estratégicos*, Escola de Comando e Estado-Maior do Exército, Rio de Janeiro 2018, <https://bdex.eb.mil.br/jspui/bitstream/123456789/2827/1/MO%200023%20-%20MAAZ.pdf>.
- Najafov Z., *Pashinyan admitted his military-political defeat, it remains to be officially confirmed*, <https://aqreqator.az/en/siyaset/1058027>.

- Nightengale L. et al., *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*, "Marine Corps Gazette", October 1989, pp. 22–26, <http://connections-qj.org/article/changing-face-war-fourth-generation>.
- Patel A., *Fifth-Generation Warfare and The Definitions Of Peace*, "The Journal of Intelligence, Conflict and Warfare" 2019, vol. 2, no. 2, <https://journals.lib.sfu.ca/index.php/jicw/article/view/1061>.
- Petrov D., *Karabakh 2020. 50 theses on the wars in Azerbaijan and Armenia. Military analytical analysis*, <https://expert.ru/expert/2020/48/karabakh-2020-voenno-analiticheskij-razbor/>.
- President Ilham Aliyev and First Lady Mehriban Aliyeva visited the liberated city of Agdam*, <https://president.az/articles/47685>.
- The Russian Military Academy is conducting research on air defense systems destroyed in Karabakh*, <https://azerforum.com/az/rusiya-herbi-akademiyasi-qarabagda-mehv-edilen-hava-hucumundan-mudafie-sistemleri-barede-arashdirma-aporir-nece-olub-ki-bayraktarlar-qarsisinda-he-biri-ise-useless>.
- Sargsyan A., *Every Armenian should think about Armenia as about his home: President RA – Armenian community*, <https://www.president.am/ru/press-release/item/2020/11/29/President-Armen-Sarkissian-in-Moscow>.
- UAV's tactics sounded in the Chinese Army in Karabakh*, <https://ednews.net/en/news/world/445573-tebili-calib>.
- The US general gave an example of the combat tactics of the Azerbaijani Army*, <https://m.modern.az/en/news/259910>.
- We are also helpless in front of the Azerbaijani Army*, <https://axar.az/news/gundem/538568.html>.

THE SIGNS OF THE SECOND KARABAKH WAR TYPICAL OF THE 5TH GENERATION WAR

SUMMARY

This article discusses the great performance of the Azerbaijani Armed Forces in the Second Karabakh War, clarifies the features of Azerbaijan's military operations typical of modern wars and explains the reasons for the victory from different perspectives and prisms. The article analyzes the military operations of the Azerbaijani Army in the Second Karabakh War through the spectrum of generational war theory and makes the case that it is a 5th generation war in the context of Western military history and a 6th generation war in the military history of Russia. According to the author, Azerbaijan's victory was achieved due to the professional use of kinetic and non-kinetic capabilities. At the same time, the impact of this war on military tactics, operational art, military strategies, armaments programs and defense spending is undeniable.

KEYWORDS: conventional war, the concept of war generations, kinetic and non-kinetic capabilities, UAVs and high-precision weapons, modern wars

NAUKI PRAWNE / LEGAL SCIENCES

STEFANIA CICI

**IL FENOMENO DEI BIG DATA: CRITICITÀ
NELLA SUCCESSIONE DEL PATRIMONIO
DEMATERIALIZZATO****1. Premessa**

Il patrimonio digitale¹, costituito da tutti quei dati ed informazioni che fanno parte della datasfera, ha, da alcuni anni, assunto un ruolo pregnante nel panorama giuridico e dottrinale, attesa l'ampia diffusione del fenomeno dei cosiddetti *big data* e delle difficoltà con cui l'interprete è chiamato a misurarsi nell'individuazione di una normativa di coordinamento fra la disciplina successoria, prevista nei singoli ordinamenti, e le condizioni contrattuali sottoscritte dal *de cuius* con l'*internet service provider* (ISP). Ancora lungo e travagliato, infatti, si presenta l'*iter* intrapreso, atto a costituire una normativa adeguata che sia in grado di rispondere alle varieguate esigenze in ordine al diritto

---

STEFANIA CICI – Università degli Studi di Milano-Bicocca, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5720-5937>, e-mail: stefania.cici@unimib.it

¹ Si v. sul punto: F. Zagaria, *Patrimonio digitale e successione mortis causa*, “De Iustitia” 2020, *passim*; M. Cinque, *La successione nel “patrimonio digitale”: prime considerazioni*, “Nuova Giurisprudenza Civile Commentata” 2021, pp. 645–655; A. Maniaci e A. D’Arminio Monforte, *L’eredità digitale tra silenzio della legge ed esigenze di pianificazione negoziale*, “Corriere giuridico” 11/2020, pp. 1367 e 1377; I. Maspes, *Successione digitale, trasmissione dell’account e condizioni generali di contratto predisposte dagli internet services providers*, “Contratti”, pp. 583–590; S. Delle Monache, *Successione mortis causa e patrimonio digitale*, “Nuova Giurisprudenza Civile Commentata”, pp. 460–468; G. Resta, *La successione nei rapporti digitali e la tutela postmortale dei dati personali*, “Contratti e impresa” 2019, *passim*; V. Barba, *Contenuto del testamento e atti di ultima volontà*, Napoli 2018, p. 282; A. Vestò, *Successione digitale e circolazione dei beni online*, *Note in tema di eredità digitale*, “Quaderni di diritto delle successioni e della famiglia” 2020, *passim*; A. D’Arminio Monforte, *La successione nel patrimonio digitale*, Pacini Giuridica 2020, *passim*; M. Cinque, *La successione nel “patrimonio digitale”: prime considerazioni*, “Nuova giurisprudenza civile commentata” 2012, p. 648; G. Pascuzzi, *Il diritto dell’era digitale*, Bologna 2010, p. 14; G. Alpa, *L’identità digitale e la tutela della persona. Spunti di riflessione*, “Contratti e impresa” 2017, pp. 723 e 727; A. Zoppini, *Le nuove proprietà nella trasmissione ereditaria della ricchezza (note a margine della teoria dei beni)*, “Rivista di diritto civile” 2000, p. 185; G. Corapi, *La trasmissione ereditaria delle cosiddette “nuove proprietà”*, “Famiglia persona e successioni” 2011, p. 383; A. Mantelero, *Big Data: i rischi della concentrazione del potere informativo digitale e gli strumenti di controllo*, *ivi*, 2012, p. 135; A. Magnani, *L’eredità digitale*, “Notariato” 2014, pp. 519 e 528.

successorio dei *digital asset*; in particolare modo, se si tiene conto del fatto che questi costituiscono una tipologia vasta e multiforme di beni ancora sconosciuti ai più. Il piano di azione investe tanto le categorie negoziali in riferimento alla fattibilità per gli eredi di subentrare nei contratti sottoscritti dal *de cuius* con i *providers*, quanto alla tutela della personalità e della riservatezza dei dati affidati alle piattaforme di servizi online. Le soluzioni prospettate presentano confini ancora molto labili ed innumerevoli lacune si annidano sul valore effettivo delle dichiarazioni espresse mediante queste nuove modalità. Ciò nonostante, il progresso tecnologico e scientifico vuole la *societas* sempre più *smart*, ragione per la quale, presumibilmente, lo *smart contract* e la *blockchain* costituiranno i mezzi futuri per il procedimento di devoluzione ereditaria. Molte sono state le novità introdotte in relazione agli schemi ed ai congegni utilizzati per la programmazione, la conservazione, l'elaborazione ed il trattamento dei dati informatici, per i problemi giuridici derivanti dal valore probatorio di alcuni documenti nonché, sono state inserite recenti modalità di misura e scrittura dei files. Il sistema informatico assume una nuova forma di linguaggio per la scrittura degli elaborati: il c.d. sistema binario.

Dunque, ci si chiede, quale sarà la sorte di questa eredità digitale?

2. La nozione di patrimonio digitale

Per rispondere a tale quesito è necessario anzitutto partire da una premessa fondamentale: quali beni costituiscono il c.d. patrimonio digitale? Secondo vari autori questo avrebbe un contenuto assai eterogeneo e multiforme, di difficile determinazione, attesa l'assenza di una definizione legislativa in tal senso. Tra i beni digitali, dunque, verrebbero ricompresi tutti quegli elementi progettati e memorizzati mediante il linguaggio binario fra cui: i file di testo, gli account, gli *username*, i pin, i *cin*, le password e le OTP, nonché gli archivi elettronici di dati acquistati in rete come la musica, i film, le fotografie e i video digitali, i *post*, i programmi *software*, gli investimenti digitali come le criptovalute e i *bitcoin*, i siti web, i *blog*, le e-mail, ed altresì i *device* mobili come il personal computer, gli hard disk, lo smartphone ed il tablet. Difatti l'insieme di tali beni mobili ed immobili che lo compongono possono distinguersi in due categorie: quelli a contenuto patrimoniale e quelli a contenuto non patrimoniale, manifestazione della personalità più intima del defunto, aventi carattere meramente affettivo per gli eredi.

Il compito di effettuare una ricostruzione sistematica dei beni, alla luce delle recenti esigenze, spetta all'interprete, il quale dovrà oltretutto misurarsi con la forte influenza di tipologie provenienti dagli ordinamenti di *common law*.

Per l'appunto, sono state ipotizzate diverse teorie in merito alla metodologia da applicare a quest'opera di rielaborazione. La prima presume che l'ampliamento della categoria dei beni, intesi in senso strettamente giuridico, possa avvenire unicamente con l'introduzione di una esatta qualificazione normativa

riferibile ai nuovi beni; la seconda insiste sul concetto economico di bene: cioè quella determinata cosa potrà rappresentare un elemento del nuovo insieme, ma necessariamente nel caso in cui ne venga accertato il valore; la terza dispone che si possa verificare un'estensione del catalogo esclusivamente facendo riferimento al dato normativo nonché a quello economico. Quest'ultimo metodo appare quello che maggiormente sia in grado di riorganizzare la categoria dei beni in considerazione di quelli di recente progettazione: "l'individuazione di una data entità come oggetto della tutela giuridica, posta a disposizione di un soggetto, avviene in funzione dell'utile (e dell'interesse). Il problema posto dalle nuove forme di ricchezza è rappresentato dalla necessità di collegare il momento sostanziale (l'interesse) a quello formale (le modalità del godimento) del fenomeno dell'oggettivazione in senso giuridico, e, quindi, di determinare quali siano le condizioni e le forme in cui il godimento può esplicarsi rispetto a beni diversi da quelli tradizionali e, più in generale, dai beni che sono tali in senso economico"². Di tal ché la formazione della nuova categoria dei beni dovrà tenere in considerazione tanto i beni materiali – su cui insiste un diritto reale –, quanto soprattutto i c.d. beni immateriali – sui quali sussiste allo stesso modo un diritto di proprietà e realtà. Divenire bene in senso giuridico vuol dire assumere un valore tale da far sì che quella determinata entità possa essere gestita da un unico titolare escludendone l'uso ai terzi.

Posto ciò, nell'attuale società c.d. tecnologica, nella quale mondo reale e virtuale si sovrappongono e si combinano tra loro, ove i beni digitali costituiscano un'*asset* basilare nel patrimonio del *de cuius*, non vi è alcuna normativa successoria che disciplini tale ambito. Probabilmente l'assenza deriverebbe dalla sacralità delle forme e dall'importanza rivestita della volontà del defunto, che non avrebbero alcuna tutela qualora venissero adoperati schemi differenti da quelli del mondo offline, ma tipici del mondo del *world wide web*.

La problematica dunque, allo stato attuale, è quella di comprendere come bilanciare i contrapposti interessi in gioco: quelli dei successori, di entrare in possesso di tali beni, e quelli del *de cuius*, di preservare la propria riservatezza. Come risolvere dunque questo impasse?

Prima di addentrarci nelle ipotesi risolutive prospettate dagli interpreti, è doveroso soffermarsi sulle pronunce giurisprudenziali maggiormente rilevanti sul tema, che offro numerosi spunti su cui riflettere in merito alle modalità di devoluzione della eredità digitale.

3. Casi giurisprudenziali in materia di digital asset

Il primo caso attiene la vicenda fattuale accorsa ai genitori, successori legittimi, di un giovane marine americano morto prematuramente durante l'espletamento dei propri doveri lavorativi. A seguito del nefasto evento, gli ascendenti

---

² P. D'addino Serravalle, *I nuovi beni e il processo di oggettivazione giuridica. Profili sistematici*, Ed. Scientifiche Italiane, Napoli 1999, p. 137.

richiedevano al *provider* di posta elettronica la trasmissione delle credenziali di accesso al fine di reperire la corrispondenza avvenuta tra i suddetti ed il figlio, unico mezzo di comunicazione antecedente al fatto. Tuttavia, il fornitore respingeva tale possibilità sulla base delle disposizioni generali del contratto sottoscritto dal *de cuius* che, prevedeva una clausola riportante la dicitura «*no right of survivorship and no trasferability*»³, con la quale veniva, quindi, negata la possibilità di trasmissione di tali informazioni a terzi, salvo nell'ipotesi di un ordine proveniente dall'autorità giudiziaria. Di tal ché, i genitori, decidevano di rivolgersi all'organo giudicante per sentire ivi accogliere le proprie pretese avanzando la tesi dell'assimilazione della casella di posta elettronica alla cassetta di sicurezza. Difatti, proprio come i beni contenuti nella cassetta di sicurezza cadono in successione, così anche le mail, contenute nella casella di posta elettronica, rientrerebbero – a pieno titolo – fra i beni costitutivi il patrimonio ereditario. In seguito ad un lungo e complesso *iter* giudiziario, i giudici *a quibus* accolsero la richiesta di cessione delle mail inviate a questi ultimi dal figlio, ma rigettarono quella relativa alla comunicazione della password per accedere all'account del defunto.

L'altro caso riguarda il suicidio di una modella, per il quale, nelle more delle indagini, la polizia giudiziaria aveva richiesto alla famiglia di fornire notizie utili sullo stato psicologico in cui versava la donna. A tal riguardo, i successori si rivolgevano a Facebook per ottenere le credenziali di accesso all'account al fine di circoscrivere i fatti antecedenti all'evento morte. La piattaforma *social*, però, non ammetteva la richiesta presentata in quanto contrastante con la propria politica e con il SCA. La Corte Federale, sulla base di siffatte premesse, respinse la richiesta dei ricorrenti “poiché ciò avrebbe violato il diritto alla privacy tutelato dallo *Stored Communications Act* affermando che «*the case law confirms that civil subpoenas may not compel production of records from providers like Facebook*»⁴.

Il terzo caso⁵ è sicuramente quello più emblematico: la Corte di Cassazione tedesca, con sent. n. 183 del 12.07.2018, ha chiarito, con un'attenta e puntuale opera di coordinamento fra normativa tedesca in materia successoria, condizioni contrattuali sottoscritte dal *de cuius* con la *community* virtuale e l'esatta applicabilità del Regolamento europeo sulla privacy⁶ (GDPR 679/2017), quale sia la sorte dei dati digitali alla morte del titolare e quali diritti possono avanzare gli eredi nei confronti di tale patrimonio. La vicenda ha ad oggetto la richiesta effettuata alla piattaforma facebook dai genitori di una giovane ragazza scomparsa, a seguito di un tragico incidente avvenuto nella metropolitana di Berlino, di entrare

³ A. Maniaci e A. D'Arminio Monforte, “*L'eredità digitale tra silenzio della legge ed esigenze di pianificazione negoziale*”, cit., p. 1370.

⁴ I. Maspes, *Successione digitale, trasmissione dell'account e condizioni generali di contratto predisposte dagli internet services providers*, cit., p. 586.

⁵ R. Mattera, *La successione nell'account digitale. Il caso tedesco*, “Nuova Giurisprudenza Civile Commentata” 4/2019, pp. 691–708.

⁶ I. Sasso, *Privacy post mortem e “successione digitale”*, in: AA.VV., *Privacy digitale, riservatezza e protezione dati personali tra GDPR e nuovo Codice Privacy*, Ed. Tosi, Milano 2019, *passim*.

in possesso del profilo *social* della minore al fine di escludere l'ipotesi di suicidio e per poter precostituire prove utili a difendersi dalle eventuali accuse che il conducente del mezzo potesse addurre. Tuttavia, la società, venuta a conoscenza della morte della giovane, aveva provveduto a trasformare in "commemorativo" l'account, arrestando di fatto ogni possibilità di accesso diretto a terzi del profilo ed ai *post* ivi contenuti. I genitori, dunque convenivano in giudizio la suddetta al fine di ottenere quanto richiesto. Facebook si difendeva asserendo che, le pretese avanzate non avrebbero potuto avere seguito attesa l'intrasmissibilità *mortis causa* dell'account alla luce della *policy* aziendale, delle condizioni generali di contratto volontariamente accettate e sottoscritte dalla minore al momento della registrazione, del divieto previsto dal GDPR 679/2017 relativo alla tutela della privacy, nonché del divieto di divulgazione, secondo la normativa tedesca sulle telecomunicazioni, dei contenuti delle comunicazioni e dei dati sensibili. I giudici tedeschi accoglievano la domanda proposta dai genitori fondando la propria decisione sull'art. 1 della Cost. tedesca⁷ la quale riconosce l'intangibilità della dignità personale e ne garantisce il rispetto per tutti i soggetti. Di tal che viene fissato "il principio secondo cui i beni immateriali e i dati altamente personali, quale l'account di un utente di un *social network*, fanno parte del patrimonio di una persona e sono, dunque, pienamente ereditabili. Ciò in forza delle norme generali del diritto successorio tedesco e del principio della successione universale (1922, co. 1°, BGB) il quale prevede che nel caso di decesso di un individuo l'insieme dei suoi beni passi a uno o più eredi"⁸.

Difatti, il diritto successorio interno prevede la trasmissibilità anche dei contenuti personalissimi senza valutare il valore patrimoniale di questi. Oltretutto, una distinzione come quella ipotizzata di differenziazione di trattamento fra elementi patrimoniali e personali, provocherebbe numerose problematiche in ordine al fatto che, spesso, questi ultimi, nel panorama digitale, rivestono un'importanza primaria sul piano patrimoniale. Alla luce di tali considerazioni è palesemente chiaro come la Corte abbia tentato, seppur con dei limiti, di tutelare la posizione giuridica del contraente debole innanzi alla sottoscrizione di contatti standardizzati con le società di *network*. L'obbligazione contrattuale sottoscritta dall'utente, pertanto, non è suscettibile di essere qualificata come personale, difformemente a quanto accade per i contenuti ivi presenti, di tal che diviene innegabile la circostanza di devoluzione dell'account agli eredi successivamente al decesso del legittimo proprietario. Ciò avviene, oltretutto, in ragione del fatto che l'utente accetta il rischio che la propria corrispondenza, destinata ad un determinato individuo, sopraggiunga effettivamente ad altro soggetto, attesa la mancanza o possibilità di controllo in riferimento a colui che si cela dietro quello specifico profilo.

---

⁷ Art. 1 Cost. tedesca: 1. La dignità dell'uomo è intangibile. È dovere di ogni potere statale rispettarla e proteggerla. 2. Il popolo tedesco riconosce quindi gli inviolabili e inalienabili diritti dell'uomo come fondamento di qualsiasi comunità umana, della pace e della giustizia nel mondo. 3. I seguenti diritti fondamentali vincolano la legislazione, il potere esecutivo e la giurisdizione come diritti immediatamente applicabili.

⁸ R. Mattera, *La successione nell'account digitale. Il caso tedesco*, cit., pp. 703 e 704.

Dalla disamina di cui *supra* è possibile rilevare la difformità di soluzioni prospettate dai giudici in materia, attesa la multiformità delle leggi successorie, previste dai singoli ordinamenti, e il complesso raccordo con la normativa transfrontaliera, c.d. *internet law*, predisposta dall'*internet service provider*, spesso di derivazione statunitense.

4. La normativa successoria alla luce dei nuovi beni digitali

Con il termine eredità si fa riferimento, su un piano strettamente giuridico – legale, “ad un processo di circolazione dei diritti, e dei beni che ne sono oggetto, quali componenti di un patrimonio che – in atto o in potenza – è suscettibile di valutazione economica e che comunque attiene primariamente alle dinamiche di attribuzione della ricchezza materiale e alla garanzia della continuità del potere di disporre della stessa nell’ambito di una famiglia; ma anche alla garanzia della continuità dei rapporti economici indipendentemente dalla morte dei soggetti che ne sono parti”⁹. Se a questo ci aggiungiamo l’aggettivo digitale ci troviamo di fronte ad uno scenario totalmente nuovo, che va a stravolgere il precedente, atteso che “la tecnologia digitale (ma, più in generale quella elettronica) esplica una serie di potenzialità, pressoché inconcepibili nel mondo reale, capaci di alterare la linearità di quella relazione e pertanto la capacità regolativa delle norme che nel tempo sono state utilizzate per organizzare i rapporti che la suppongono”¹⁰.

Ciò posto, il trasferimento ereditario di tali beni produce numerose problematiche in ordine al bilanciamento dei contrapposti interessi di cui sono portatori il *de cuius* e i successori, la varietà dei beni digitali e la loro qualificazione, l’assenza di una disciplina che indichi le modalità di cessione dei beni digitali ed il difficile raccordo con la normativa contrattuale adoperata dai *providers*.

Nel nostro ordinamento, va rammentato che, vige il principio dell’universalità della successione sulla base del quale si ritiene che, gli eredi possano subentrare nelle posizioni contrattuali di cui il *de cuius* era titolare al momento della morte; regola che, risulta valida, anche per i contratti aventi ad oggetto beni di natura digitale, diversamente soccomberebbero tutti i rapporti negoziali basati su una relazione *intuitus personae*.

Difatti, esaminando proprio i contratti con contenuto digitale, si può notare come i vari servizi online adottino strategie diverse per garantire e tutelare la riservatezza dei propri iscritti anche *post mortem*, perfino con la disattivazione del profilo e rimozione di tutti i dati ivi contenuti ovvero, come previsto dalla più nota piattaforma *social*, Facebook, mediante la trasformazione dell’account in profilo commemorativo, che blocca ogni possibilità di accesso e modifica da parte di terzi, oppure si dà la possibilità di individuare un soggetto terzo

---

⁹ C. Camardi, *L'eredità digitale. Tra reale e virtuale*, “Diritto dell’informazione e dell’informatica” 2018, p. 65.

¹⁰ *Ibidem*.

che subentri nella gestione del profilo dopo la scomparsa del titolare; il c.d. “contatto erede” che non avrà cognizione delle credenziali di accesso finché non si realizzerà l'evento morte.

La dottrina ha, in merito, sollevato considerevoli perplessità atteso che, risulta alquanto complesso, individuare una categoria giuridica nella quale inquadrare tale figura. Alcuni hanno ipotizzato potesse trattarsi di mandato *post mortem ad exequandum* ovvero di esecutore testamentario. L'appartenenza all'una o all'altra fattispecie rileva non solo su un piano strettamente codicistico, in riferimento alla disciplina da adottare, ma anche sul piano della validità del contratto stesso, in quanto, la nomina ad esecutore testamentario, ai sensi dell'art. 700 c.c., può avvenire unicamente nel testamento e non mediante la sottoscrizione di una clausola inserita in un contratto standardizzato con il *provider*. Tuttavia, oltre alla suddetta problematica, permane in ogni caso, il pericolo che il soggetto nominato – rinunciando all'incarico – lasci inattuata le ultime volontà del *de cuius*, circostanza che, potrebbe ugualmente verificarsi, nel caso in cui il testatore abbia individuato un sostituto, atteso che, anche quest'ultimo, avrà la facoltà di accettare o rinunciare all'incarico.

Per quanto attiene al mandato *post mortem ad exequendum* esso si sostanzia in un negozio giuridico bilaterale, ad esecuzione differita, in forza del quale il mandatario si obbliga, nei confronti del mandante, a porre in essere uno o più atti meramente esecutivi rispetto ad una controprestazione patrimoniale ottenuta dal mandante quando era in vita. Il contratto incide sull'assetto dei rapporti giuridici del *de cuius*, di tal che dottrina e giurisprudenza si sono interrogate circa la sua ammissibilità *post mortem*, attesa l'inderogabilità della regola, *ex art. 1722 c.c., mandatum mortem finitur*, secondo cui il mandato si estingue con la morte del mandante. Tuttavia, ormai da tempo, si è concordi nel ritenere che tale norma abbia carattere meramente dispositivo per cui è stata riconosciuta l'ultrattività dello stesso mandato. Dunque, le parti possono validamente ed autonomamente stipulare accordi di gestione differita, purché l'incarico abbia ad oggetto elementi di natura non patrimoniale, in caso contrario, il negozio sarà nullo per contrasto con il divieto dei patti successori *ex art. 457 e 458 c.c.* Occorre rammentare oltretutto che, oggi, ai sensi dell'art. 20 co. 1 bis CAD, è possibile istituire come mandatario *post mortem ad exequendum* una società digitale, demandando a quest'ultima la gestione del proprio patrimonio attraverso un sistema di firme elettroniche che rendono lecito e valido l'atto di disposizione.

Un altro istituto, che permetterebbe di superare le problematiche legate al divieto *ex art. 457 e 458 c.c.*, sarebbe ravvisabile nel c.d. legato di password. Con tale termine – di recente coniazione – viene indicata una fattispecie complessa caratterizzata dal lascito, operato dal *de cuius*, ad un soggetto di fiducia designato nel testamento, delle chiavi di accesso (password) all'account, per consentire di entrare in possesso del c.d. patrimonio digitale di quest'ultimo. Ciò nonostante, permarranno, comunque, le difficoltà connesse alla conservazione della segretezza della password verso i terzi dato che essa verrebbe indicata all'interno del testamento, che proprio per le sue peculiarità: redazione

su carta, pubblicazione innanzi al notaio, presenza di due testimoni ed eventuali chiamati all'eredità, renderebbe inesplicabile tale condizione.

Il trasferimento dei dati online soggiacerebbe, dunque, alle postille contenute nei contratti predisposti dalle community e sottoscritte dagli avventori. Tuttavia, il legislatore, al fine di tutelare la categoria debole del rapporto negoziale, e cioè gli *end – user* rispetto ai gestori dei servizi online, ha adottato una serie di strategie culminate con l'introduzione del codice sulla privacy. L'art. 2, c. 3 del Regolamento prevede infatti che la volontà dell'interessato debba risultare in modo non equivoco ed essere specifica, libera ed informata. Inoltre, l'articolo in esame specifica che “i diritti di cui agli articoli da 15 a 22 del Regolamento riferiti ai dati personali concernenti persone decedute possono essere esercitati da chi ha un interesse proprio, o agisce a tutela dell'interessato, in qualità di suo mandatario, o per ragioni familiari meritevoli di protezione”¹¹.

Siffatto esercizio può essere limitato unicamente da disposizioni legislative o da eventuali dichiarazioni in cui l'interessato lo abbia espressamente vietato; comunque, tale impedimento non può, in alcun modo, produrre effetti pregiudizievoli per i terzi in riferimento ai diritti patrimoniali vantati da questi ultimi e derivanti dalla morte del *de cuius*. Questo dimostra come il legislatore abbia voluto porre in primo piano l'autonomia privata in considerazione del fatto che il *de cuius* è libero di disporre dei propri lasciti come meglio crede.

Per quanto attiene invece, i beni digitali contenuti su supporto fisico andranno devoluti secondo le norme ordinarie, atteso che, su di essi, il *de cuius* vanterebbero un diritto reale. Secondo parte della dottrina, qualora tali beni abbiano natura non patrimoniale ma meramente affettiva, sussisterebbe una deroga alla procedura di successione ordinaria, si parla, in tal senso, di vocazione anonima sulla base delle norme di settore previste per il diritto d'autore dalla l. n. 633/1941 all'art. 93. Tuttavia, altra parte della dottrina propende per l'intrasferibilità.

5. La validità dei contratti telematici

Proprio in riferimento ai contratti sottoscritti dalle parti sulle piattaforme digitali, non può non menzionarsi la fattispecie del contratto telematico¹² che ripropone una serie di problematiche relative alla validità dell'accettazione effettuata online dall'utente finale. “L'endiadi contrattazione telematica, composta dal sostantivo contrattazione e dall'aggettivo telematica, neologismo di derivazione francese (telematica, coniato nel 1978, nell'ambito del Rapporto NoraMinc sull'informatica) ad indicare la trasmissione di dati mediante strumenti informatici di comunicazione a distanza, definisce l'attività di concludere accordi negoziali tra assenti, mediante l'invio di dichiarazioni contrattuali

¹¹ Art. 2-terdecies Nuovo Codice Privacy, D.lgs 196/2003 aggiornato al D.lgs 101/2018.

¹² R. Taricco, *Volontà e accordo nella contrattazione telematica*, “Nuova Giurisprudenza Civile Commentata” – Parte seconda, 2003, pp. 201–234.

a mezzo di strumenti informatici di comunicazione a distanza”¹³. I suddetti contratti stipulati su internet, in virtù del principio di autonomia privata, che si pone alla base di tutta la disciplina negoziale, presentano una caratteristica peculiare in ordine alle modalità di estrinsecazione della volontà, la quale, si attua attraverso un sistema definito di *point and click* o di pressione del tasto negoziale virtuale che, consiste, nel compilare un *form* riempiendo i campi elettronici predisposti dalla piattaforma virtuale. In tal modo il titolare del pc, al quale viene imputata la paternità della dichiarazione, manifesta la propria volontà di aderire al contratto.

La dottrina ha sollevato perplessità circa l'applicabilità delle regole comuni a questi accordi, in quanto si assiste ad una dematerializzazione dei dati e spersonalizzazione delle dichiarazioni. Sussisterebbe tuttavia il dubbio della sua validità in presenza di clausole vessatorie che, il più delle volte, si rinvergono all'interno di contratti standardizzati. In questo caso il codice civile richiede che esse debbano essere sottoscritte per due volte al fine di ritenersi accettate ovvero essere autenticate tramite firma digitale, in tal senso si ricorda l'ordinanza del 30 aprile 2012, emessa dal Tribunale di Catanzaro.

6. Lo smart contract e la blockchain

Nell'era c.d. digitale gli studiosi stanno cercando di approntare moderne soluzioni per la trasmissione dei *digital asset* al fine di rendere più celere il processo e di dare effettiva operatività alle ultime volontà del *de cuius*. Difatti, negli ultimi anni, sono stati sviluppati sistemi all'avanguardia che, probabilmente, troveranno presto, pieno utilizzo in ambito successorio, anche alla luce dell'ampio consenso riscontrato in dottrina; tra questi possiamo menzionare il servizio online offerto da “*eLegacy*», prima piattaforma che consente di creare e sottoscrivere, utilizzando un sistema di documenti informatici e firme elettroniche, un contratto di mandato *post mortem exequendum* con il quale conferire al mandatario (ovvero alla società sviluppatrice) l'incarico per l'esecuzione delle attività (di consegna o di cancellazione) che l'utente avrà previsto per ciascun cespite del suo patrimonio digitale inserito nell'inventario”¹⁴.

Da ultimo, un'altra importante innovazione è sussumibile nei c.d. *smart contract* e *blockchain*. La *blockchain* – utilizzata prevalentemente in ambito monetario – si configura come un impianto informatico ovvero un registro elettronico, caratterizzato da trasparenza e decentralizzazione, capace di memorizzare, mediante l'uso della crittografia e quindi in maniera sicura, innumerevoli dati in via permanente. L'impiego di tale strumento è stato recentemente pensato in relazione ai c.d. contratti intelligenti. Gli *smart contract* sono accordi programmati elettronicamente, dotati di valore legale, che vengono registrati

¹³ Ibidem, nota n. 12

¹⁴ A. Maniaci e A. D'Arminio Monforte, “*L'eredità digitale tra silenzio della legge ed esigenze di pianificazione negoziale*”, cit., p. 1377.

su piattaforme automatizzate e contraddistinte dalla esecuzione automatica (“*If this then that*”) al verificarsi delle condizioni previste all’interno delle clausole negoziali.

Posto ciò, lo *smart contract* potrebbe sostituire il tradizionale testamento costituendo una nuova modalità di esecuzione negoziale mediante il c.d. testamento intelligente, che, a seguito della registrazione sulla *blockchain* – che fungerebbe da registro informatico ufficiale di raccolta di tutte le questioni legate all’eredità –, a seguito della morte del soggetto, avrebbe automatica esecuzione senza alcuna interferenza umana. Questo permetterebbe di conseguire un alto livello di garanzia e certezza in ordine alla autenticità del testamento, alla sicurezza sulla data – attraverso una marcatura temporale – e alla paternità della sottoscrizione. Difatti, analizzando la normativa civilistica riferibile al testamento olografo, *ex art.* 602 c.c., ed al testamento segreto, di cui all’art. 604 c.c., è evidente come il ricorso a queste nuove modalità possa giovare in termini di celerità e trasparenza in relazione agli elementi di cui sopra. Il testamento olografo deve essere scritto per intero, deve essere accompagnato dalla data e dalla firma dello scrivente, quello segreto, sigillato, dovrà essere seguito da data e firma nonché consegnato personalmente al notaio alla presenza di due testimoni. Mediante il sistema della registrazione sulla *blockchain* si gioverebbe della attivazione dello strumento del “*timestamping* che ha il compito di certificare (al pari del notaio), il deposito del testamento e imprimere allo stesso la marca temporale. Con la funzione di *timestamp* è possibile valutare se un certo documento esisteva a una certa data (prova dell’esistenza) e chi era proprietario di quel documento in quella data (prova di proprietà); le funzioni crittografiche assicurano che il database non possa essere alterato, e consentono di verificare la corrispondenza tra il documento presentato e il documento registrato sulla *blockchain* (prova di autenticità)”¹⁵. Appunto, la marcatura temporale permette al documento di acquisire certezza giuridica in ordine alla data e all’orario apposto, di assumere valore probatorio ed essere quindi opponibile ai terzi qualora, ovviamente, vengano rispettate le norme tecniche previste dal codice dell’amministrazione digitale e dalle linee guida emanate dall’AGID (Agenzia per l’Italia Digitale). Ovviamente questi elaborati devono essere custoditi conservando e preservando le loro caratteristiche peculiari di attendibilità, leggibilità e reperibilità altrimenti perderanno il loro valore legale.

Più specificatamente la procedura consisterebbe nella stesura elettronica del testamento da parte del *de cuius* su una piattaforma accreditata a cui aver accesso mediante un sistema di identificazione digitale (SPID), successivamente verrà registrato sulla *blockchain* ed infine, a seguito della notizia del decesso, lo *smart will* sarà autonomamente eseguito.

Tuttavia, per la validità è richiesto, dall’ordinamento interno, che il testamento venga composto a mano dal testatore altrimenti non avrà autenticità;

---

¹⁵ G. Trio, M. Tomasello, *Il testamento “intelligente”: come blockchain e smart contract possono essere applicati agli atti dispositivi di ultima volontà*, in: “Blockchain4Innovation”, 03//2021, in: <https://www.blockchain4innovation.it/legal-2/il-testamento-intelligente-come-blockchain-e-smart-contract-possono-essere-applicati-agli-atti-dispositivi-di-ultima-volonta/>.

quindi, per cui ancor molti sono i problemi da risolvere in ordine alle modalità di estrinsecazione della volontà del defunto.

Altro aspetto da analizzare è quello pertinente alla devoluzione di cripto valute, che risulta di ardua soluzione, atteso che, il *de cuius*, potrebbe aver conservato le chiavi di accesso su un *device* tramite il sistema *software wallet* ovvero mediante *wallet* di tipo *hardware*, cioè di apparecchiature collegabili al pc e protetti da PIN.

In tali casi diventa estremamente complesso per gli eredi entrare in possesso delle password e dunque riscattare il denaro ivi contenuto, nonostante gli stessi siano portatori di un diritto legittimo di successione. Di recente si è prospettata la possibilità di affidare ad un sistema elettronico tali beni o lasciare agli eredi una chiave. Tuttavia, la modalità più semplice per far sì che, con la scomparsa, gli eredi ricevano questo patrimonio, rimane quella di conservare le criptovalute presso gli *exchange*.

7. Conclusione

Il dilagante fenomeno della digitalizzazione ha generato, nel XXI secolo, una moderna società della c.d. informazione, contraddistinta dalla sovrapposizione tra mondo reale e mondo virtuale, in cui i beni si fanno liquidi e circolano nel cyberspazio. Si parla a tal proposito di quarta rivoluzione industriale, che ha prodotto innumerevoli vantaggi a livello di costi/benefici. Tuttavia, il diritto successorio è a branca civilistica che più di tutte, si è resa refrattaria al mutamento, in particolare per quanto attiene la sorte del patrimonio digitale per il tempo successivo alla morte del *de cuius*.

Difatti, ancorato alle sue arcaiche concezioni, ha fatto fatica ad evolversi, rendendo estremamente complesso il lavoro dell'interprete, che in assenza di una disciplina legislativa, si è dovuto misurare con fattispecie del tutto nuove, interrogandosi su quali soluzioni approntare per poter tutelare la posizione giuridica dei vari soggetti coinvolti nelle vicende fattuali. In questo ambito sono state riscontrate diverse perplessità in ordine alla creazione di una nuova categoria di beni, alla incompatibilità fra la tipicità e sacramentalità delle forme tipiche di questo settore e la normativa prevista in ambito informatico. Ci si auspica, dunque, che il legislatore intervenga al più presto nel disciplinare tale materia, che sicuramente ha portato innumerevoli vantaggi in termini di celerità e certezza, e che riesca nell'intento di bilanciare tutti i contrapposti interessi in gioco. Il diritto di famiglia è tradizionalmente ed intrinsecamente legato al concetto di *status*: quest'ultimo deriva dal diritto romano¹⁶, che – nell'ambito

---

¹⁶ F. Milone, *Istituzioni di diritto romano*, D'auria, Napoli 1905, p. 33; V. Arangio Ruiz, *Istituzioni di diritto romano*, Jovene, Napoli 1946, p. 45; A. Guarino, *Diritto privato romano*, Jovene, Napoli 1984, p. 255.

familiare – distingueva *status libertatis, familiae e civitatis*¹⁷. L'organizzazione della Civitas romana si basava infatti sulla distinzione tra gruppi sociali (come la *familia* e la *gens*), caratterizzati da rapporti di tipo gerarchico e strutturale, connessi ed interdipendenti tra loro relativamente ai rapporti esterni, oltre che dotati di una propria autonomia, che consentiva di disciplinare i rapporti interni. Vi erano pertanto strutture comunitarie¹⁸ caratterizzate da un gruppo a se stante, diverso e distinto dai suoi singoli componenti.

Conseguentemente, si è affermata la nozione, tramandata fino ai giorni nostri, di *status* come «posizione del soggetto in seno ad una determinata comunità», in primo luogo quella familiare, quale cellula «primaria» e «pregiuridica» rispetto allo Stato. Da questa idea della famiglia come istituto basato sullo *status* deriva, evidentemente, il carattere «pubblicistico» ed indisponibile dei suoi diritti, irrinunciabili oltre che intrasmissibili e non transigibili, soprattutto perché diretti a realizzare un «fine superiore di carattere generale».

Come ulteriore conseguenza, il diritto familiare si è nel tempo delineato come caratterizzato ed ispirato a «solidarietà» (ovviamente non intesa in senso «costituzionale») ed «altruismo»; la famiglia è stata rappresentata come una struttura «chiusa» ed autosufficiente¹⁹, in cui gli interessi dei singoli erano destinati al «sacrificio» per perseguire il bene comune. Questa visione della famiglia è, ancor oggi, una conseguenza della cd. teoria istituzionale²⁰; quest'ultima – com'è noto – pur «ufficialmente» superata da tempo, costituisce, ancor oggi, una delle motivazioni dogmatiche che rende talvolta difficoltoso, se non arduo, il riconoscimento di «progressi» ed evoluzioni interpretative nel diritto di famiglia, specialmente in relazione al problema della presunta indisponibilità dei diritti (si pensi, ad esempio, alle questioni relative all'assegno di divorzio o al mancato riconoscimento, da parte della giurisprudenza di legittimità, dei cd. patti prematrimoniali).

Pertanto, lo *status* si è delineato nel tempo come tradizionalmente «contrapposto» al mercato²¹, quale luogo delle istanze individualistiche e privatistiche.

¹⁷ Ha messo in discussione la tradizionale tripartizione romanistica dello status, M. Talamanca, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1990, p. 71, secondo cui i giuristi romani non avrebbero mai teorizzato nemmeno la stessa figura istituzionale dello status.

¹⁸ P. Bonfante, *La gens e la famiglia*, in: Id., *Scritti giuridici vari, I, Famiglia e successione*, Utet, Torino 1926, p. 23 ss.; E. Betti, *Istituzioni di diritto romano*, Padova 1947, p. 52; F. De Martino, *Famiglia (diritto romano)*, «Novissimo Digesto italiano» VII, Utet, Torino 1961, p. 43; E. Volterra, *Famiglia*, «Enciclopedia del diritto» XVI, Giuffrè, Milano 1967, p. 728 e bibliografia ivi citata.

¹⁹ Deriva, quindi, dal diritto romano la concezione della famiglia come struttura sociale «pregiuridica» ed autonoma, che tanto ha influenzato la teoria istituzionale e ha comportato l'«assimilazione» del diritto di famiglia al diritto pubblico: cfr. P. Bonfante, *La gens*, cit., p. 26; Id., *La progressiva diversificazione del diritto pubblico e privato*, «Rivista italiana delle società» 1902, p. VI; Id., *Teorie vecchie e nuove sulle formazioni sociali primitive*, «Rivista italiana per le scienze giuridiche» 1915, LV, p. 259.

²⁰ La nota teoria è stata elaborata da A. Cicu, *Il diritto di famiglia. Teoria generale*, Ed. vari, Roma 1914, *passim*; la tesi è ripresa successivamente da Id., *Principii generali del diritto di famiglia*, «Rivista trimestrale di diritto processuale civile» 1955, p. 1.

²¹ Cfr. il fondamentale lavoro di Sir H.S. Maine, *Ancient Law. Its connection with the early history of Society and its relation to modern Ideas*, London 1861; V. Ferrari (a cura di), *Diritto antico*, Giuffrè, Milano 1998, p. 91: secondo l'illustre giurista, la famiglia costituiva originariamente

La famiglia quale «luogo dell'altruismo» si è quindi nettamente differenziata dal mercato, quale «luogo del libero scambio» basato su logiche «egoistiche». Ne è derivata una concezione pubblicistica della famiglia, intimamente connessa alla teoria dello *status*, che ha portato a vederla come disciplinata, o quantomeno ispirata, da logiche pubblicistiche, con esclusione di principi quali quello dell'autonomia privata e della libertà contrattuale²².

Pare pertanto opportuno superare tali categorie dogmatiche, rilevando anzitutto che tali contrapposizioni sembrano ormai relegate al passato: tuttavia, almeno *prima facie*, ancor oggi, è presente e vivo il problema di una pretesa «dicotomia» tra famiglia e mercato, tra solidarismo ed individualismo. Da tale contrasto, intimamente connesso alla logica dello *status*, conseguirebbero i presunti ostacoli al riconoscimento ed ammissibilità dell'autonomia coniugale in materia di assegno di divorzio e di contratti in vista del divorzio stesso²³. Infatti, è ancora fortemente presente un'idea, pur formalmente e legislativamente superata, di insanabile inconciliabilità tra la famiglia e le logiche «mercantilistiche», quasi come se fosse inaccettabile ritenere «mercificabili» i diritti familiari.

Tali considerazioni nascono da un palese equivoco di fondo: non è lo *status* ad essere oggetto di libera disposizione familiare, ma esclusivamente i rapporti patrimoniali che dal rapporto di *status* discendono. Né si può affermare – e ciò è stato correttamente sostenuto da lungo tempo da quell'autorevole dottrina che ha avuto il pregio di riconoscere il negozio familiare prima ancora che entrasse in vigore la Costituzione²⁴ – che dall'intangibilità dello *status* deriverebbe inevitabilmente anche l'indisponibilità dei diritti da esso discendenti²⁵. È vero invece che il diritto di famiglia, come qualsiasi altra branca del diritto privato, si è «aperto» al mercato, che non è semplice luogo della patrimonialità degli interessi, ma è anche indice di «libertà, di modernità, forse di democraticità, sicuramente di autodeterminazione della persona»²⁶, tutti valori costituzionalmente riconosciuti, che rappresentano il massimo approdo vocazionale della persona, al fine di realizzare appieno la propria personalità. D'altronde, come

---

il fondamento stesso dell'ordinamento, mentre successivamente, con la «crisi dello *status*», il suo ruolo venne preso dal contratto. In merito, cfr. M. Piccinini, *Tra legge e contratto. Una lettura di Ancient Law di Henry S. Maine*, Giuffrè, Milano 2003, *passim*.

²² Sul problema, v. le acute osservazioni di M.R. Marella, *La contrattualizzazione delle relazioni di coppia. Appunti per una rilettura*, "Rivista critica del diritto privato" 2003, p. 76.

²³ Rileva correttamente che la teoria del Maine si mostra tuttora idonea ad «esprimere il lungo e travagliato percorso compiuto dalla negozialità» anche nell'ambito del diritto di famiglia, G. Oberto, *Contratto e famiglia, II, Diritto di famiglia e autonomia privata*, in: V. Roppo (a cura di), *Tratt. contr., VI, Interferenze*, Giuffrè, Milano 2007, p. 131. Per alcune critiche alla teoria del Maine, v. però, A. Zoppini, *Contratto, autonomia contrattuale, ordine pubblico familiare nella separazione personale dei coniugi*, "Giurisprudenza italiana" c. 1322, nota n. 16.

²⁴ Il riferimento è a F. Santoro Passarelli, *L'autonomia privata nel diritto di famiglia*, "Diritto e giurisprudenza" 1945, p. 3.

²⁵ G. Doria, *Autonomia privata e «causa» familiare. Gli accordi traslativi tra i coniugi in occasione della separazione consensuale e del divorzio*, cit., p. 60, il quale correttamente sottolinea quanto sia stata determinante l'influenza della teoria di Santoro Passarelli, per superare questo tipo di problematiche.

²⁶ Così, testualmente, M.R. Marella, *La contrattualizzazione*, cit., p. 76.

correttamente rilevato da una parte della dottrina, solo apparentemente mercato e famiglia sono stati contrapposti, essendo invece categorie concettuali oggetto di interdipendenza e cooperazione²⁷. Ne consegue che la famiglia non può più essere intesa come un'isola che il diritto potrebbe soltanto lambire, anche volendo ammettere che lo sia stata in passato; peraltro, perfino l'Autore che propose questa fortunata immagine, interrogandosi (nel 1967!) sulla legittimità ed ammissibilità degli accordi in vista dell'annullamento del matrimonio, lungi dal negarne la configurabilità, li riteneva al contrario validi ex art. 1322 c.c., «essendo quasi impensabile che al termine della convivenza non ci siano ragioni di dare ed avere» e «pretese reciproche»²⁸.

Tanto è vero che – come è stato correttamente sottolineato dalla dottrina – il mercato e la famiglia hanno seguito un percorso simile²⁹: in una prima fase, nel XIX secolo, caratterizzata dal *laissez faire* e basata sull'uguaglianza formale, valori tipici del mercato quale luogo dell'ideale parità contrattuale dei suoi protagonisti, la famiglia è stata vista come comunità in autogestione, non soggetta perciò a «giuridificazione», se non con predeterminazione legislativa dei suoi obiettivi. Successivamente, quando si è constatato che l'ideale del pari potere contrattuale tra parti contrapposte nel mercato era in concreto irraggiungibile, il valore preminente è diventato quello dell'uguaglianza sostanziale, al fine di rimuovere inique disparità e di correggere le distorsioni contrattuali, derivanti dall'abuso della forza negoziale. Ne è derivata la riforma del 1975 e la «costituzionalizzazione» del diritto di famiglia, con l'affermazione della «logica privatistico-mercantile» quale massima evoluzione della famiglia stessa, nella quale le aspirazioni del singolo devono essere garantite e rese effettive, non soggiacendo più a logiche «superiori» di carattere generale.

In questo percorso evolutivo, che ha visto prevalere la primaria istanza di tutela della persona, in tutte le proprie esigenze e diritti fondamentali, attraverso l'uguaglianza sostanziale, il ruolo dello *status* è profondamente mutato³⁰: anzi,

²⁷ Cfr., A. Somma, *Il diritto privato liberista. A proposito di un recente contributo in tema di autonomia contrattuale*, "Rivista di diritto trimestrale di processuale civile" 2001, p. 263, richiamato opportunamente da M.R. Marella, op. loc. cit., p. 76, nota n. 43.

²⁸ A.C. Jemolo, *Convenzioni in vista di annullamento del matrimonio*, "Rivista di diritto civile" 1967, II, p. 530, del quale sembra di massima importanza riportare l'esatto pensiero. L'a., fin dal 1967, quindi prima ancora delle modifiche al codice civile, derivanti dalla riforma del diritto di famiglia del 1975, ha sottolineato opportunamente che, relativamente agli accordi in vista di un annullamento del matrimonio, bisognerebbe fare «perno sull'art. 1322 c.c.», in quanto «siamo in un caso in cui è palese l'interesse tipico del regolamento di rapporti, se pure non si abbia una disposizione esplicita del codice (...), essendo quasi impensabile che al termine della convivenza non ci siano ragioni di dare e avere, pretese reciproche. (...) Circa il quantum dell'obbligazione e l'addossarla all'uno o all'altro dei coniugi, è materia in cui l'autonomia delle parti agisce in pieno, dandosi l'insindacabilità del giudice».

²⁹ M.R. Marella, *La contrattualizzazione*, cit., pp. 78–79; le interessanti argomentazioni di tale dottrina sono riprese da P. Corder, *Accordi tra i coniugi coevi o successivi alla separazione personale*, I. Mariani – G. Passagnoli (a cura di), *Diritti e tutele nella crisi familiare*, Cedam, Padova 2007, p. 497, nota n. 31. Sul problema del rapporto tra famiglia e mercato, cfr. F. Olsen, *The family and the market: a study of Ideology and Legal Reform*, "Harvard Law Review" 1983, p. 1947.

³⁰ Tanto che perfino la suesposta teoria del Maine, il quale ha parlato del «movimento dallo *status* al contratto», dovrebbe oggi dar vita ad un «progressivo affermarsi del contratto nello *status*»,

come è stato correttamente rilevato da attenta e raffinata dottrina, è man mano venuto meno, tanto da potersi ormai dubitare dell'utilità della sua figura³¹. Originariamente gli *status* avevano il preciso scopo di «dare veste legale alle disparità sociali»³², in modo da creare «zone di diritto singolare» dirette a giustificare disuguaglianze, per le più diverse finalità; venuto però meno, con l'entrata in vigore della Costituzione e l'affermarsi dei valori da Essa protetti, la dicotomia tra pubblico e privato e la funzione istituzionale della famiglia, come gruppo diretto a realizzare interessi superiori, la stessa nozione di *status* ha perso i connotati pubblicistici e la propria originaria funzione di «presupposto e misura della capacità giuridica»³³. Se ogni persona è titolare di diritti e libertà fondamentali, lo scopo primario dell'ordinamento giuridico è quello di garantirne l'effettività, eliminando le distorsioni del mercato e riequilibrando il potere contrattuale delle parti contrapposte; sicché lo *status*, lungi dal dare veste e senso alle disuguaglianze, acquista l'opposta finalità di eliminare qualsiasi disparità³⁴. Non vi sarebbe perciò più alcun bisogno di ricorrere alla figura dello *status*, per giustificare trattamenti «differenziati» e «deroghe sempre più frequentemente poste al principio di uguaglianza formale»³⁵, derivando invece tale esigenza dall'art. 3 Cost. e dalla necessità di garantire l'effettiva rimozione di quegli ostacoli che impediscono il pieno sviluppo della persona umana.

Com'è chiaro e come è stato correttamente sottolineato, anche nel diritto di famiglia vi è stato un passaggio «dallo status al contratto»³⁶, tanto che – anzi – si potrebbe ormai parlare di «contratto nello status»: la conseguenza è la piena disponibilità dei rapporti patrimoniali familiari, al fine di consentire la realizzazione dei diritti e libertà fondamentali di ogni singolo componente della famiglia.

---

essendo rimessa all'autonomia privata la disciplina dei rapporti patrimoniali familiari, ovviamente nei limiti previsti dalla legge: cfr. A. Zoppini, *Contratto*, cit., c. 1323.

³¹ Il riferimento è al bel saggio di F. Prospero, *Rilevanza della persona e nozione di status*, "Rassegna di diritto civile" 1997, p. 810 ss., ora in *civilistica.com*, 2013, p. 1 (di qui le prossime citazioni).

³² *Ibidem*, p. 28.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Una «nuova stagione dello status» ha avuto luogo soprattutto a partire dagli anni '90, a seguito della necessità di ricondurre ad equità posizioni contrattuali squilibrate, al fine di correggere abusi della parte più forte su quella più debole sul mercato: si è parlato, così, di status del consumatore (contrapposto al professionista), o di status del piccolo imprenditore e, più in generale, di status della parte dotata di minore potere contrattuale: in materia di status del consumatore, cfr. spec. G. Alpa, *Status e capacità giuridica. La costruzione giuridica delle differenze individuali*, Laterza, Bari 1993, p. 24; Id., *La rinascita dello status*, "Materiali per una storia della cultura giuridica" 1992, p. 435; Id., *La legge sui diritti dei consumatori*, "Corriere giuridico" 1998, p. 999; Id., *La nuova disciplina dei diritti dei consumatori*, "Studium iuris" 1998, p. 1315; v., inoltre, N. Irti, *L'ordine giuridico del mercato*, Laterza, Bari 2004, p. 49; P. Rescigno, *Status (teoria generale)*, "Enciclopedia giuridica", XXX, Roma, 1993, p. 93; Id., *Situazione e status, nell'esperienza del diritto*, "Rivista di diritto civile" 1973, I, p. 209 ss.; M. Rehbinder, *Status, Contract, and the Welfare State*, "Stanford Law Review", 23, 1971, p. 941.

³⁵ F. Prospero, *Rilevanza della persona*, cit., p. 32.

³⁶ A. Zoppini, *Contratto*, cit., c. 1322. Sul problema, cfr., A. Bruns, *Die Vertragsfreiheit und ihre Grenzen in Europa und den USA-Movement from Contract to Status*, "Juristenzeitung" 2007, p. 385.

In questo processo, di fondamentale rilievo è stato anche il diritto europeo che, con i suoi Trattati e con la CEDU, ha riconosciuto diritti e libertà fondamentali che hanno consentito l'ingresso di nuovi modelli familiari, contribuendo ulteriormente al fenomeno della progressiva «erosione» del concetto tradizionale di *status*³⁷. Basti pensare all'evoluzione in materia di filiazione: se è vero che la riforma del 2012 ha, da un lato, esteso lo *status filiationis* a tutti i figli, tanto che è stato creato uno «stato unico di figlio» (art. 1, l. 219/2012), essa ha, dall'altro, reso «inutile» l'esistenza stessa di tale *status*³⁸, al di là di una mera esigenza descrittiva. Lo *status filiationis*, infatti, non ha più lo scopo di «differenziare» una tutela, appartenente a determinati soggetti e negata invece ad altri, ma – al contrario – acquista l'opposta finalità di garantire pari trattamento anche ai «figli naturali», eliminando così del tutto la «funzione» giuridica ed il rilievo della procreazione all'interno della famiglia «tradizionale».

Basti, inoltre, solo accennare a quanto questo processo sia giunto alle estreme conseguenze, laddove si pensi alla *stepchild adoption* di coppie omosessuali, ammessa oggi con il tramite dell'istituto dell'adozione in casi particolari³⁹ (art. 44 l. 184/83) ed in considerazione del *best interest of the child*, ovvero all'ammissibilità del riconoscimento della registrazione, effettuata anagraficamente da uno Stato estero, dei figli di una coppia *same sex*⁴⁰. Si pensi, ancora, a quanto lo stato

³⁷ C. Camardi, *Diritti fondamentali e «status» della persona*, «Rivista critica del diritto privato» 2015, p. 7.

³⁸ *Ibidem*, p. 21.

³⁹ App. Milano, 22 aprile 2017, «Foro italiano» 2017, I, c. 2061 ss.; «Corriere giuridico» 2017, c. 798, con nota di C. Ciralo, *Certezza e stabilità delle relazioni familiari del minore. La stepchild adoption: nel caso di specie, la Corte ha accolto le domande proposte da due donne, legate da una relazione affettiva e successivamente da unione civile, ciascuna di adozione della figlia dell'altra, nate entrambe nell'ambito di un progetto di genitorialità condivisa, da procreazione medicalmente assistita, con gameti maschili provenienti dallo stesso donatore; ciò riprendendo l'orientamento espresso da Cass., 22 giugno 2016, n. 12962, «Foro italiano» 2016, I, c. 2342, con nota di G. Casaburi, *L'adozione omogenitoriale e la Cassazione: il convitato di pietra*; «Corriere giuridico» 2016, p. 1217, con nota di P. Morozzo della Rocca, *Le adozioni in casi particolari ed il caso della stepchild adoption* e di L. Attademo, *La stepchild adoption omoparentale nel dettato dell'art. 44, 1° comma, lett. d) l. n. 184/1983 e nella l. n. 218/199*; «Famiglia e diritto» 2016, p. 1034, con nota di S. Veronesi, *La Corte di Cassazione si pronuncia sulla stepchild adoption. V.*, più di recente, anche se in senso parzialmente diverso, pur ribadendo la possibilità di «impiegare» l'istituto dell'adozione in casi particolari, Cass., Sez. Un., 11 luglio 2018, n. 18287, «Foro italiano», 2019, I, c. 1951, con nota di G. Casaburi, *Le alterne vicende delle nuove forme di genitorialità nella giurisprudenza più recente*; «Famiglia e diritto» 2019, p. 653, con nota di M. Dogliotti, *Le Sezioni Unite condannano i due padri e assolvono le due madri*, e di G. Ferrando, *Maternità per sostituzione all'estero: le Sezioni Unite dichiarano inammissibile la trascrizione dell'atto di nascita. Un primo commento*; «Nuova giurisprudenza civile commentata» 2019, p. 741, con nota di U. Salanitro, *Ordine pubblico internazionale, filiazione omosessuale e surrogazione di maternità*; «Rassegna di diritto civile» 2019, p. 1373, con nota di S. Serravalle, *Divieto di maternità surrogata e contrarietà all'ordine pubblico del giudicato straniero attestante la duplice paternità*; «Diritto di famiglia» 2019, p. 1062, con nota di A. Spadafora, *Procreare semper licet?**

⁴⁰ Cfr. Cass., 31 maggio 2018, n. 14007, «Foro italiano» 2018, I, c. 2717; «Rivista di diritto di famiglia» 2018, p. 348 ss.; «Rivista di diritto internazionale privato e processuale» 2019, p. 168: nel caso di specie, la Suprema Corte ha ritenuto che il superiore interesse del minore, inteso come diritto del minore stesso a vivere stabilmente in un ambiente domestico armonioso e ad essere educato e assistito nella crescita con equilibrio e rispetto dei suoi diritti fondamentali, costituisca

di figlio sia ulteriormente «messo in discussione» dalla tecnica della procreazione medicalmente assistita, che ha oggi consentito di «nascere per contratto»⁴¹. In tale ambito, infatti, ad esempio, lo *status* di figlio di una coppia di conviventi, che si sia avvalsa di tecniche di procreazione assistita, deriva non già dal riconoscimento da parte dei genitori, come avviene per qualsiasi figlio nato fuori dal matrimonio, ma direttamente dall'atto procreativo⁴², ex art. 8 l. 40/2004. Allo stesso tempo, com'è noto ed espressamente previsto dalla legge, il donatore anonimo, nella fecondazione di tipo eterologo, non acquista alcun diritto (né assume doveri) di tipo «genitoriale». Peraltro, il partner di sesso maschile (marito o convivente), dopo un determinato periodo di tempo fissato tassativamente dalla legge, non può revocare il consenso all'impianto dell'embrione: conseguentemente il nato acquisirà definitivamente lo *status filiationis*, senza più alcuna possibilità per il «padre» di esperire azione di disconoscimento della paternità⁴³. Si evidenzia perciò in modo evidentissimo quanto sia drasticamente mutato il ruolo dello *status*, in funzione di interessi e scopi tutelati dal legislatore, ben distanti da quelli originariamente garantiti dalla *ratio* dell'istituto.

Gli esempi potrebbero continuare a lungo e sono destinati ulteriormente ad aumentare ampliando l'area di indagine al contesto europeo, a cui sempre deve farsi riferimento per una corretta e completa indagine ermeneutica: basti pensare che la libera circolazione delle persone, all'interno dei Paesi dell'Unione europea, favorisce la conseguente circolazione di «nuovi *status*», inevitabilmente destinati ad incidere e ad influenzare il moderno diritto di famiglia⁴⁴, in un'ottica totalmente nuova, ben lungi dal concetto, ormai superato, di *status* tradizionalmente inteso.

Conseguentemente, oggi più che mai, appaiono del tutto incongrue, erranee e superate le resistenze interpretative giurisprudenziali, che traggono origine dal concetto romanistico di *status*, al fine di «ridimensionare» e limitare le potenzialità «espressive» del moderno diritto di famiglia, soprattutto in relazione ad una visione, ormai non solo anacronistica ma anche «atecnica», che lo vorrebbe, ad esempio, vedere privato di istituti caratterizzanti del diritto civile, specie in relazione ai diritti contrattuali ed alla libera disponibilità degli stessi.

---

un «limite all'ordine pubblico», sicché il giudice di merito può dichiarare efficaci le sentenze straniere che abbiano pronunciato l'adozione di due minori, ciascuno dalla partner della rispettiva madre biologica, disponendo contestualmente la trascrizione nei registri di stato civile.

⁴¹ C. Shalev, *Nascere per contratto*, Giuffrè, Milano 1992, p. 105.

⁴² Cfr. C. Campagna, *Paternità senza relazione biologica*, in *rivistafamiglia.it*, 28 ottobre 2020, p. 4; A. Gorgoni, *Diritti e principi a proposito dello stato di figlio da procreazione medicalmente assistita*, in *www.personaemercato.it*, 2021, fasc. 2, *passim*; Cass., 29 aprile 2020, n. 8325, "Nuova giurisprudenza civile commentata" 2020, p. 1109, con nota di V. Calderai, *La tela strappata di Ercole. A proposito dello stato dei nati da maternità surrogata*; V. Caredda, *Stato dei figli e violazione dei divieti nella legge sulla procreazione medicalmente assistita*, "Familia" 2005, p. 265; M.C. Venuti, *Procreazione medicalmente assistita: il consenso alle tecniche di pma e la responsabilità genitoriale di single, conviventi e parti unite civilmente*, "GenIus" 2018, fasc. 1, p. 85.

⁴³ Giurisprudenza costante: cfr., tra le più recenti, Cass., 23 agosto 2021, "Foro italiano" 2022, I, c. 293.

⁴⁴ Sul problema, v. le riflessioni di C. Camardi, *Diritti*, cit., p. 26.

BIBLIOGRAPHY

- Alpa G., *La legge sui diritti dei consumatori*, “Corriere giuridico” 1998.
- Alpa G., *La nuova disciplina dei diritti dei consumatori*, “Studium iuris” 1998.
- Alpa G., *La rinascita dello status*, “Materiali per una storia della cultura giuridica” 1992.
- Alpa G., *L'identità digitale e la tutela della persona. Spunti di riflessione*, “Contratti e impresa” 2017, pp. 723–727.
- Alpa G., *Status e capacità giuridica. La costruzione giuridica delle differenze individuali*, Laterza, Bari 1993.
- Arangio Ruiz V., *Istituzioni di diritto romano*, Jovene, Napoli 1946.
- Attademo L., *La stepchild adoption omoparentale nel dettato dell'art. 44, 1° comma, lett. d) l. n. 184/1983 e nella l. n. 218/199*, “Corriere giuridico” 2016.
- Barba V., *Contenuto del testamento e atti di ultima volontà*, Napoli 2018.
- Betti E., *Istituzioni di diritto romano*, Padova 1947.
- Bonfante P., *La gens e la famiglia*, in Id., *Scritti giuridici vari, I, Famiglia e successione*, Utet, Torino 1926.
- Bonfante P., *La progressiva diversificazione del diritto pubblico e privato*, “Rivista italiana delle società” 1902.
- Bruns A., *Die Vertragsfreiheit und ihre Grenzen in Europa und den USA-Movement from Contract to Status*, “Juristenzeitung” 2007.
- Calderai V., *La tela strappata di Ercole. A proposito dello stato dei nati da maternità surrogata*, “Nuova giurisprudenza civile commentata” 2020.
- Camardi C., *Diritti fondamentali e «status» della persona*, “Rivista critica del diritto privato” 2015.
- Camardi C., *L'eredità digitale. Tra reale e virtuale*, “Diritto dell'informazione e dell'informatica” 2018.
- Campagna C., *Paternità senza relazione biologica*, in: *rivistafamiglia.it*, 28 ottobre 2020.
- Caredda V., *Stato dei figli e violazione dei divieti nella legge sulla procreazione medicalmente assistita*, “Familia” 2005.
- Casaburi G., *L'adozione omogenitoriale e la Cassazione: il convitato di pietra*, “Foro italiano” 2016.
- Casaburi G., *Le alterne vicende delle nuove forme di genitorialità nella giurisprudenza più recente*, “Foro italiano” 2019.
- Cicu A., *Il diritto di famiglia. Teoria generale*, Ed. vari, Roma 1914.
- Cinque M., *La successione nel “patrimonio digitale”: prime considerazioni*, “Nuova Giurisprudenza Civile Commentata” 2021, pp. 645–655.
- Cinque M., *La successione nel “patrimonio digitale”: prime considerazioni*, “Nuova giurisprudenza civile commentata” 2012.
- Ciraolo C., *Certezza e stabilità delle relazioni familiari del minore*, “Foro italiano” 2017.
- Corapi G., *La trasmissione ereditaria delle cosiddette “nuove proprietà”*, “Famiglia persona e successioni” 2011.
- D'Arminio Monforte A., *La successione nel patrimonio digitale*, Pacini Giuridica 2020.
- D'Addino Serravalle P., *I nuovi beni e il processo di oggettivazione giuridica. Profili sistematici*, Ed. Scientifiche Italiane, Napoli 1999.
- De Martino F., *Famiglia (diritto romano)*, “Novissimo Digesto italiano” VII, Utet, Torino 1961.
- Delle Monache S., *Successione mortis causa e patrimonio digitale*, “Nuova Giurisprudenza Civile Commentata”, pp. 460–468.
- Doria G., *Autonomia privata e «causa» familiare. Gli accordi traslativi tra i coniugi in occasione della separazione consensuale e del divorzio*, Giuffrè, Milano 1996.
- Ferrando G., *Maternità per sostituzione all'estero: le Sezioni Unite dichiarano inammissibile la trascrizione dell'atto di nascita. Un primo commento*, “Famiglia e diritto” 2019.
- Gorgoni A., *Diritti e principi a proposito dello stato di figlio da procreazione medicalmente assistita*, in *personaemercato.it*, 2021.
- Guarino A., *Diritto privato romano*, Jovene, Napoli 1984.
- Irti N., *L'ordine giuridico del mercato*, Laterza, Bari 2004.

- Jemolo A.C., *Convenzioni in vista di annullamento del matrimonio*, "Rivista di diritto civile" 1967.
- Luiso F.P., *Principi generali del diritto di famiglia*, "Rivista trimestrale di diritto processuale civile" 1955.
- Magnani A., *L'eredità digitale*, "Notariato" 2014, pp. 519–528.
- Maniaci A. e D'Arminio Monforte A., *L'eredità digitale tra silenzio della legge ed esigenze di pianificazione negoziale*, "Corriere giuridico", pp. 1367–1377.
- Mantelero A., *Big Data: i rischi della concentrazione del potere informativo digitale e gli strumenti di controllo*, "Il diritto dell'informazione e dell'informatica" 2012.
- Marella M.R., *La contrattualizzazione delle relazioni di coppia. Appunti per una rilettura*, "Rivista critica del diritto privato" 2003.
- Mariani I. e Passagnoli G. (a cura di), *Diritti e tutele nella crisi familiare*, Cedam, Padova 2007.
- Maspeo I., *Successione Digitale, Trasmissione Dell'account E Condizioni Generali Di Contratto Predisposte dagli internet services providers*, "Contratti", pp. 583–590.
- Mattera R., *La successione nell'account digitale. Il caso tedesco*, "Nuova Giurisprudenza Civile Commentata" 2019, pp. 691–708.
- Milone F., *Istituzioni di diritto romano*, D'auria, Napoli 1905.
- Oberto G., *Contratto e famiglia, II, Diritto di famiglia e autonomia privata*, in: V. Roppo (a cura di), *Tratt. contr.*, VI, *Interferenze*, Giuffrè, Milano 2007.
- Pascuzzi G., *Il diritto dell'era digitale*, Bologna 2010.
- Piccinini M., *Tra legge e contratto. Una lettura di Ancient Law di Henry S. Maine*, Giuffrè, Milano 2003.
- Rehbinder M., *Status, Contract, and the Welfare State*, "Stanford Law Review" 23/1971.
- Rescigno P., *Status (teoria generale)*, "Enciclopedia giuridica", XXX, Roma, 1993.
- Resta G., *La successione nei rapporti digitali e la tutela postmortale dei dati personali*, in "Contratti e impresa" 2019.
- Salanitro U., *Ordine pubblico internazionale, filiazione omosessuale e surrogazione di maternità*, "Nuova giurisprudenza civile commentata" 2019.
- Santoro Passarelli F., *L'autonomia privata nel diritto di famiglia*, "Diritto e giurisprudenza" 1945.
- Sasso I., *Privacy post mortem e "successione digitale"*, in: AA.VV., *Privacy digitale, riservatezza e protezione dati personali tra GDPR e nuovo Codice Privacy*, Ed. Tosi, Milano 2019.
- Shalev C., *Nascere per contratto*, Giuffrè, Milano 1992.
- Sir H.S. Maine, *Ancient Law. Its connection with the early history of Society and its relation to modern Ideas*, London 1861.
- Spadafora A., *Procreare semper licet?*, "Diritto di famiglia" 2019.
- Talamanca M., *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1990.
- Taricco R., *Volontà e accordo nella contrattazione telematica*, "Nuova Giurisprudenza Civile Commentata" – Parte seconda, 2003, pp. 201–234.
- Trio G., Tomasello M., *Il testamento "intelligente": come blockchain e smart contract possono essere applicati agli atti dispositivi di ultima volontà*, "Blockchain4Innovation", 03/2021, in: <https://www.blockchain4innovation.it/legal-2/il-testamento-intelligente-come-blockchain-e-smart-contract-possono-essere-applicati-agli-atti-dispositivi-di-ultima-volonta/>.
- Venuti M.C., *Procreazione medicalmente assistita: il consenso alle tecniche di pma e la responsabilità genitoriale di single, conviventi e parti unite civilmente*, "GenIus" 2018.
- Veronesi S., *La Corte di Cassazione si pronuncia sulla stepchild adoption*, "Famiglia e diritto" 2016.
- Vesto A., *Successione digitale e circolazione dei beni online, Note in tema di eredità digitale*, "Quaderni di diritto delle successioni e della famiglia" 2020.
- Volterra E., *Famiglia*, "Enciclopedia del diritto" XVI, Giuffrè, Milano 1967.
- Zagarìa F., *Patrimonio digitale e successione mortis causa*, "De Iustitia" 2020.
- Zoppini A., *Contratto, autonomia contrattuale, ordine pubblico familiare nella separazione personale dei coniugi*, "Giurisprudenza italiana", c. 1322.
- Zoppini A., *Le nuove proprietà nella trasmissione ereditaria della ricchezza (note a margine della teoria dei beni)*, "Rivista di diritto civile" 2000.

**THE PHENOMENON OF BIG DATA: CRITICALITIES
IN THE SUCCESSION OF DEMATERIALIZED ASSETS**

SUMMARY

As Steve Jobs used to say: «nobody wants to die. Even people who want to go to heaven don't want to die to go there. But death is still the only fate we share. No one has ever escaped him. And that's how it should be because death is most likely the greatest invention of life. It is the agent of change of life. Sweep away old things to make room for new ones». While the words of the renowned Californian computer scientist have a validity in relation to individuals and the real world, where everything has a beginning and an end, they do not have their equivalent in the virtual world, in which the data entered remains engraved forever. Thus, scholars find themselves having to face their greatest challenge, that of reconciling the right of people to keep their privacy intact even postmortem and the interests of the heirs to take over the patrimony of those.

KEYWORDS: Digital heritage, inheritance law, new technologies

PSYCHOLOGIA / PSYCHOLOGY

LIDIA DAKOWICZ
ANDRZEJ DAKOWICZ

**POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA MŁODYCH MEŹCZYŹN
O WYŻSZYM I NIŻSZYM POZIOMIE DOJRZAŁOŚCI
PSYCHICZNEJ DO MAŁŻEŃSTWA****Wprowadzenie**

Tworzenie satysfakcjonującej relacji małżeńskiej związane jest z czynnikami jednostkowymi i relacyjnymi, które działają przed i po zawarciu związku małżeńskiego¹. Wielu autorów do grupy czynników jednostkowych, działających przed zawarciem związku małżeńskiego, zalicza dojrzałość psychiczną kobiety i mężczyzny do małżeństwa². Analiza czynników określających dojrzałość psychiczną do małżeństwa pozwoliła wyłonić akceptację siebie, wewnętrzną integrację oraz podejście do małżeństwa i życia rodzinnego jako tych, które w istotnym stopniu kształtują poziom dojrzałości psychicznej kobiet i mężczyzn do zawarcia związku małżeńskiego³.

Znaczący wpływ na funkcjonowanie małżeństwa ma akceptacja siebie, zbyt niska prowadzi do braku wiary we własne możliwości, natomiast zawyżona może skłaniać małżonków do podejmowania zadań przerastających ich możliwości lub

LIDIA DAKOWICZ – Uniwersytet w Białymstoku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6424-1370>,
e-mail: l.dakowicz@uwb.edu.pl

ANDRZEJ DAKOWICZ – Uniwersytet w Białymstoku, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3614-8985>,
e-mail: a.dakowicz@uwb.edu.pl

¹ M. Braun-Gałkowska, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Lublin 1992, s. 22.

² A. Dakowicz, *Powodzenie małżeństwa. Uwarunkowania psychologiczne w perspektywie transgresyjnego modelu Józefa Kozielskiego*, Białystok 2014, s. 78–81; J. Laskowski, *Małżeństwo a osobowość*, w: *Sztuka relacji międzyludzkich. Miłość, małżeństwo, rodzina*, pod red. J. Augustyna, Kraków 2014, s. 352–353; W. Pieja, *Czy wizja małżeństwa i rodziny papieża Franciszka ujęta w Amoris laetitia może być pastoralną kontynuacją encykliki Pawła VI Humanae vitae?*, „Teologia i Człowiek. Kwartalnik Wydziału Teologicznego UMK” 57(2022), nr 1, s. 78.

³ M. Ryś, T. Sztajnerwald, *Psychologiczne aspekty dojrzałości młodych do małżeństwa. Skala Dojrzałości Psychiczej do Małżeństwa SKALDOM II*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 37(2019), nr 1, s. 164–170.

wręcz do przyjęcia postaw egocentrycznych⁴. Właściwa akceptacja siebie łączy się z przyjęciem siebie jako osoby, która zna swoje mocne i słabe strony. Żyje w prawdzie, szanując i ceniąc siebie, swoje wartości, nie obawiając się dezaprobaty i odrzucenia. Nie dąży do wymaganych celów, ma świadomość swoich pragnień i zna motywy podejmowanych przez siebie działań⁵.

Wewnętrzna integracja współmałżonków pełni ważną rolę w funkcjonowaniu związku małżeńskiego, ponieważ każdy człowiek jest osobą złożoną z warstwy instynktowo-popędowej, warstwy psychicznej oraz warstwy duchowej. Proces przebiegu integracji wewnętrznej człowieka może prowadzić do harmonii między wszystkimi elementami osobowości, a także między pragnieniami i działaniami, postawami, ideami, wartościami, ambicjami, potrzebami i uczuciami⁶, co będzie miało przełożenie na wyższą jakość tworzonej relacji małżeńskiej lub przy braku harmonii doprowadzi do niższej jakości tej relacji⁷.

Istotne znaczenie w przypadku dojrzałości psychicznej do małżeństwa żony i męża ma ich sposób podejścia do małżeństwa i życia rodzinnego. Kiedy współmałżonkowie są dojrzały w swoich decyzjach, kierując się w wyborach właściwym, przemyślanym i przyjętym systemem wartości, działając w sposób autonomiczny, mając wgląd we własny system motywacyjny i licząc się z wymaganiami społecznymi, jednocześnie zachowując się w sposób niezależny od presji środowiska⁸, mają szansę na stworzenie relacji małżeńskiej, która będzie satysfakcjonująca dla obojga małżonków⁹.

Zarysowane, główne czynniki określające dojrzałość psychiczną do małżeństwa, takie jak: akceptacja siebie, wewnętrzna integracja oraz podejście do małżeństwa i życia rodzinnego, odnoszą się do osobowości, gdzie jednym z kluczowych elementów jest poczucie bezpieczeństwa¹⁰, będące fundamentem całej struktury osobowości¹¹.

---

⁴ B. Tomaszewska, U. Dębska, *Psychologiczne aspekty dojrzałości do małżeństwa. Badania studentek pod kątem ich oczekiwań wobec przyszłego partnera życiowego*, w: *Młdzież w zmieniającym się świecie*, pod red. A. Keplinger, Wrocław 2001, s. 131–140.

⁵ Z. Chlewiński, *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991, s. 15.

⁶ M. Ryś, *Ku dojrzałości osobowej w małżeństwie. Rozwijanie dojrzałej osobowości*, Warszawa 1997, s. 10.

⁷ B. Harwas-Napierała, *Dojrzałość osobowa dorosłych jako czynnik chroniący rodzinę*, „Czasopismo Psychologiczne” 21(2015), nr 1, s. 47–52.

⁸ M. Ryś, *Ku dojrzałości osobowej w małżeństwie. Rozwijanie dojrzałej osobowości*, s. 12–13.

⁹ A. Dakowicz, *Zadowolenie z małżeństwa. Pedagogiczne implikacje dotyczące osobistego rozwoju małżonków, relacji małżeńskich i rodzicielskich*, Białystok 2021, s. 143–144.

¹⁰ A.H. Maslow, *W stronę psychologii istnienia*, przekład I. Wyrzykowska, Warszawa 1986, s. 26.

¹¹ K. Skrzypińska, „Dokąd zmierzam?” – *duchowość jako wymiar osobowości*, „Roczniki Psychologiczne” 11(2008), nr 1, s. 39–57.

Poczucie bezpieczeństwa istotnym elementem dojrzałości psychicznej do małżeństwa

Rozwijając się, człowiek zaspokaja potrzeby psychiczne, wśród których pierwszą jest potrzeba bezpieczeństwa, następnie przynależności i miłości, szacunku, których zaspokojenie prowadzi do samourzeczywistnienia, samoaktualizacji¹². Osoba dojrzała m.in. realistycznie odbiera rzeczywistość, akceptuje siebie i innych, jest spontaniczna, charakteryzuje się prostotą i naturalnością, koncentruje się na zadaniach, a nie na sobie, jest autonomiczna, dysponuje świeżością ocen i bogactwem uczuć, doświadcza mistycznych doznań, ma poczucie wspólnoty i głębokich uczuciowych kontaktów z innymi ludźmi, jest zdolna do prawdziwej przyjaźni, ma demokratyczną strukturę charakteru, potrafi odróżniać środki od celów, dobro od zła, ma filozoficzne, niezłośliwe poczucie humoru, jest twórcza, oryginalna, pomysłowa, posiada zdolność przekraczania wpływów i ograniczeń kulturowych¹³. Osiągnięcie pełnego rozwoju staje się możliwe w sytuacji efektywnej współpracy między osobą a środowiskiem. Może się to wyrażać w akceptacji i szacunku dla indywidualnej linii rozwoju, która nie musi być zgodna z dominującymi w środowisku trendami, ale również poprzez towarzyszenie członkowi rodziny w cierpieniu i umieraniu, które to doświadczenie pomaga dostrzec wartość życia i kontaktów międzyosobowych, jak również wymaga radzenia sobie z uczuciami bólu i lęku, sprzyjając dojrzałości jednostki¹⁴.

Nieprawidłowo ukształtowane postawy względem siebie i otoczenia w wyniku niezaspokojenia podstawowych potrzeb, przede wszystkim potrzeby bezpieczeństwa, prowadzą zazwyczaj do utrwalenia trudnych do zmiany, niekorzystnych dla rozwoju człowieka schematów. Osoba dorosła z syndromem braku poczucia bezpieczeństwa nie zmieni własnej postawy do życia, pomimo oferowanej przez otoczenie pomocy w postaci bezpiecznej przynależności i miłości, w przeciwieństwie do osoby z syndromem poczucia bezpieczeństwa, która zachowa je nawet w sytuacji zagrożenia, izolacji czy odrzucenia ze strony środowiska¹⁵. Ma to szczególnie istotne znaczenie w bliskiej relacji, jaką jest związek małżeński, gdzie utrwalony schemat, np. braku zaufania do współmałżonka tworzy destrukcyjne napięcie emocjonalne¹⁶.

Na podstawie przeglądu prowadzonych badań można stwierdzić, że główne uwarunkowania poczucia bezpieczeństwa współczesnego człowieka związane są z rodziną pochodzenia, która realizuje funkcje materialno-ekonomiczne, opiekuńczo-zabezpieczające, socjalizacyjno-wychowawcze i emocjonalno-ekspresyjne¹⁷.

¹² A.H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, przekład P. Sawicka, Warszawa 1990, s. 76–86.

¹³ Tamże, s. 212–250.

¹⁴ P.K. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości*, Warszawa 2011, s. 392–395.

¹⁵ Z. Uchnast, *Metoda pomiaru poczucia bezpieczeństwa*, w: *Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, t. 5, pod red. A. Januszewskiego, Z. Uchnasta, T. Witkowskiego, Lublin 1991, s. 97.

¹⁶ A. Lipińska-Grobelny, *Komunikacja w małżeństwie a zadowolenie ze związku – różnicująca rola schematów płci*, „Quarterly Journal Fides et Ratio” 50(2022), nr 2, s. 2.

¹⁷ B. Szluz, „Usidlenie w dzieciństwie” – doświadczenie niezaspokojenia emocjonalnego w rodzinie. *Ujęcie socjologiczne*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 41(2020), nr 1, s. 49–59.

Wśród czynników wewnątrzrodziny związanych z poziomem zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa podkreśla się specyfikę komunikacji interpersonalnej¹⁸ i jej zaburzenia w formie pojawiających się konfliktów¹⁹, występowanie przemocy²⁰, różnego rodzaju chorób²¹ i kryzysów²². Jednym z istotnych czynników wpływających modyfikująco na zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa jest struktura rodziny pochodzenia, w której dokonywał się proces wychowawczego oddziaływania. Badania przeprowadzone przez Katarzynę Wałęcką-Matyję²³ wskazują, że w największym stopniu na zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa młodzieży wpływa jej funkcjonowanie w rodzinie pełnej, w mniejszym zaś w rodzinie zrekonstruowanej, a w najmniejszym stopniu w rodzinie niepełnej. Podobne rezultaty przeprowadzonych badań uzyskały Angelika Kleszczewska-Albińska i Aleksandra Mandla²⁴, gdzie adolescenty z rodzin pełnych, w stosunku do tych, którzy byli wychowywani w rodzinach niepełnych, charakteryzowali się znacznie wyższym poziomem poczucia bezpieczeństwa. Podstawowe zaufanie, które człowiek przejawia wobec otoczenia, zwykle związane jest z wizją domu zbudowaną na interakcjach w rodzinie. Testowanie osobistego zaufania ma miejsce w sytuacji, gdy po raz pierwszy na dłużej opuszczamy swoje środowisko rodzinne i wchodzimy w niepewne, budzące niepokój relacje z innymi ludźmi. Znacznie dalej idącą próbą jest tworzenie z drugim człowiekiem związku małżeńskiego, a następnie budowanie na nim rodziny. Spotkanie dwóch wizji domu rodzinnego wymaga od małżonków ustalenia jednej wspólnej wizji. Jeżeli małżonkowie są świadomi, co w ich rodzinach pochodzenia było cenne, a co było obciążeniem, mają dobrą podstawę do wyboru tego, co im najbardziej odpowiada w tworzeniu swojego małżeństwa i rodziny. Nastawienie egocentryczne w relacji małżeńskiej, w którym dąży się do korzyści płynących z tej relacji, sprawia, że nie dostrzega się i nie szanuje różnic indywidualnych między małżonkami. Sytuacja taka utrudnia osiągnięcie poczucia bezpieczeństwa przez tych małżonków, w przeciwieństwie do tych, którzy dążą do poznania dzielących ich różnic, aby wykorzystać je do wzmocnienia wzajemnej relacji²⁵, poszerzając jednocześnie obszary, w których czują się bezpiecznie.

¹⁸ T. Olearczyk, *Cisza w dialogu rodzinnym*, „Roczniki Pedagogiczne” 12(2020), nr 4, s. 45–61.

¹⁹ B. Skwarek, J. Herberger, K. Sępowicz-Buczko, *Konflikty w rodzinie jako czynnik kształtujący poczucie bezpieczeństwa u gimnazjalistów*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 22(2017), nr 1, s. 129–136.

²⁰ A. Januszewski, *Trauma wywołana przemocą wobec dziecka. Rodzaje, skutki i propozycje terapeutyczne*, w: *Wyzwania i problemy społeczeństwa w XXI wieku*, t. I, pod red. E. Chodźko, K. Talarek, Lublin 2020, s. 78–96.

²¹ W. Świętochowski, *Choroba przewlekła w systemie rodziny*, w: *Psychologia rodziny*, pod red. I. Janickiej, H. Liberskiej, Warszawa 2014, s. 387–409.

²² B. Bereza, D. Szymczuk, *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 28(2016), nr 4, s. 173–182.

²³ K. Wałęcka-Matyja, *Zachowania agresywne i ich predyktory osobowościowe u młodzieży z rodzin o zróżnicowanej strukturze*, „Polskie Forum Psychologiczne” 14(2009), nr 2, s. 195–207.

²⁴ A. Kleszczewska-Albińska, A. Mandla, *Samoocena i poczucie bezpieczeństwa adolescentów z rodzin pełnych i niepełnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 3(2020), s. 52–66.

²⁵ V. Satir, *Rodzina. Tu powstaje człowiek*, przekład L. Ochmańska, M. Trzebiatowska, Gdańsk 2002.

Procedura badań własnych

Współmałżonkowie stwarzając relację małżeńską podejmują wysoce odpowiedzialne wyzwanie tworzenia związku na całe życie, który będzie im dawał satysfakcję i prowadził do harmonii, stabilizacji, trwałości, albo będzie dawał poczucie niezadowolenia i prowadził przez to do destrukcji, w wielu przypadkach kończącej się rozwodem, czyli trwałym rozpadem więzi małżeńskiej²⁶. Niewątpliwie dojrzałość psychiczna do małżeństwa i posiadane cechy osobowościowe pozwalają przewidywać jakość tworzonych związków²⁷.

Celem rozważań jest próba określenia, czy dojrzałość psychiczna do małżeństwa młodych mężczyzn ma związek z ich poczuciem bezpieczeństwa? Problem główny w badaniach sformułowano w postaci pytania: Jaki jest związek pomiędzy dojrzałością psychiczną do małżeństwa młodych mężczyzn a ich poczuciem bezpieczeństwa?

Analiza literatury²⁸ z zakresu poruszanej problematyki skłania ku postawieniu następujących hipotez:

H_0 – Dojrzałość psychiczna do małżeństwa młodych mężczyzn ma związek z ich poczuciem bezpieczeństwa.

H_1 – Młodzi mężczyźni o wyższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa charakteryzują się większym poczuciem bezpieczeństwa niż młodzi mężczyźni o niższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa.

Badania zostały przeprowadzone²⁹ przy użyciu Skali Dojrzałości do Małżeństwa SKALDOM II oraz Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa.

Skala Dojrzałości do Małżeństwa SKALDOM II pozwala określić trzy zasadnicze wymiary dojrzałości psychicznej do małżeństwa: 1) akceptację siebie; 2) wewnętrzną integrację i podejście do świata; 3) podejście do małżeństwa i życia rodzinnego³⁰.

---

²⁶ A. Dakowicz, *Powodzenie małżeństwa. Uwarunkowania psychologiczne w perspektywie transgresyjnego modelu Józefa Kozińskiego*, s. 214–219.

²⁷ Tenże, *Małżonkowie transgresyjni i zachowawczy – psychologiczna analiza szansy powodzenia i ryzyka rozpadu związku małżeńskiego*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 24(2015), 1, s. 255–270.

²⁸ A.H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, s. 76–86; M. Braun-Gałkowska, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Lublin 1992, s. 22; L. Dakowicz, A. Dakowicz, *Analiza systemów rodzinnych małżonków o wyższym i niższym poziomie poczucia bezpieczeństwa*, w: *Psychospołeczne aspekty bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym*, pod red. E. Napory, M. Stawiarskiej-Lietzau, E. Kornackiej-Skwary, Częstochowa 2018, s. 105–127; A. Dakowicz, *Zadowolenie z małżeństwa. Pedagogiczne implikacje dotyczące osobistego rozwoju małżonków, relacji małżeńskich i rodzicielskich*, s. 143–144.

²⁹ W ramach projektu badawczego pt. „Dojrzałość psychiczna do małżeństwa młodych kobiet i mężczyzn” realizowanego w roku akademickim 2021/2022 na seminarium licencjackim pod kierunkiem dr. Andrzeja Dakowicza przez studentów III roku Kognitywistyki i Komunikacji w Instytucie Filozofii Uniwersytetu w Białymstoku: Natalię Artemiuk, Igę Baranowską, Patrycję Bielską, Martynę Kołosowską, Izabelę Olchanowską, Julię Ostrowską, Karolinę Sienkiewicz, Julię Winnicką i Emilię Zawadzka.

³⁰ M. Ryś, T. Sztajerwald, *Psychologiczne aspekty dojrzałości młodych do małżeństwa. Skala Dojrzałości Psychiczej do Małżeństwa SKALDOM II*, s. 158–183.

Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa został opracowany przez Zenona Uchnasta³¹ w oparciu o Kwestionariusz S-I (Security-Insecurity) Abrahama H. Maslowa³². Wersja 75-pytaniowa Kwestionariusza S-I została skrócona do 30 pytań. Po przeprowadzonych badaniach dokonano statystycznej analizy danych, dzięki czemu wyodrębniono trzy grupy pytań odnoszących się do wskazanych przez Maslowa trzech źródeł syndromu poczucia bezpieczeństwa, które określono terminami: 1) poczucie bliskości (Bl); 2) poczucie stabilności (St); 3) poczucie zaufania do siebie (Zs).

Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) pozwala na uzyskanie wyniku ogólnego poczucia bezpieczeństwa (PB), który jest sumą diagnostycznych odpowiedzi w zakresie poczucia bliskości (Bl), stabilności (St) i zaufania do siebie (Zs). Wstępna normalizacja umożliwiła przeliczanie wyników surowych na wyniki w skali T. Prezentowane narzędzie zostało sprawdzone pod względem walorów psychometrycznych, co pozwala wnioskować, że spełnia wymogi diagnostyczności wyników w zakresie określania rodzaju psychologicznych uwarunkowań poczucia bezpieczeństwa³³.

Uzyskano kompletne, prawidłowo wykonane, wyniki Skali Dojrzałości do Małżeństwa SKALDOM II oraz Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa od 90 młodych mężczyzn. Podzielono badanych mężczyzn na dwie grupy 30-osobowe o wyższym i niższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa³⁴. Charakterystyka cech społeczno-demograficznych badanych mężczyzn z obu grup jest zbliżona pod względem ich średniej wieku, poziomu wykształcenia, aktywności zarobkowej, typu związku rodziców i liczby posiadanego rodzeństwa (tabela 1).

Tabela 1. Charakterystyka badanych mężczyzn

Wybrane cechy		Mężczyźni o poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa	
		wyższym (N=30)	niższym (N=30)
Średnia wieku		22,2 lat	22,1 lat
Wykształcenie	średnie	23 (76,7%)	28 (93,3%)
	wyższe	7 (23,3%)	2 (6,7%)
Aktywność zarobkowa	tak	22 (73,3%)	22 (73,3%)
	nie	8 (26,7%)	8 (26,7%)
Formalny związek rodziców	w związku	23 (76,7%)	22 (73,3%)
	rozwiedzeni	7 (23,3%)	8 (26,7%)
Posiada rodzeństwo	tak	26 (86,7%)	25 (83,3%)
	nie	4 (13,3%)	5 (16,7%)

³¹ Z. Uchnast, *Metoda pomiaru poczucia bezpieczeństwa*, s. 95–108.

³² A.H. Maslow, *The dynamics of psychological security-insecurity*, „Character & Personality” 10(1942), s. 331–344.

³³ Z. Uchnast, *Metoda pomiaru poczucia bezpieczeństwa*, s. 99.

³⁴ Mężczyźni, którzy uzyskali przeciętny wynik w poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa, zostali pominięci w dalszych analizach.

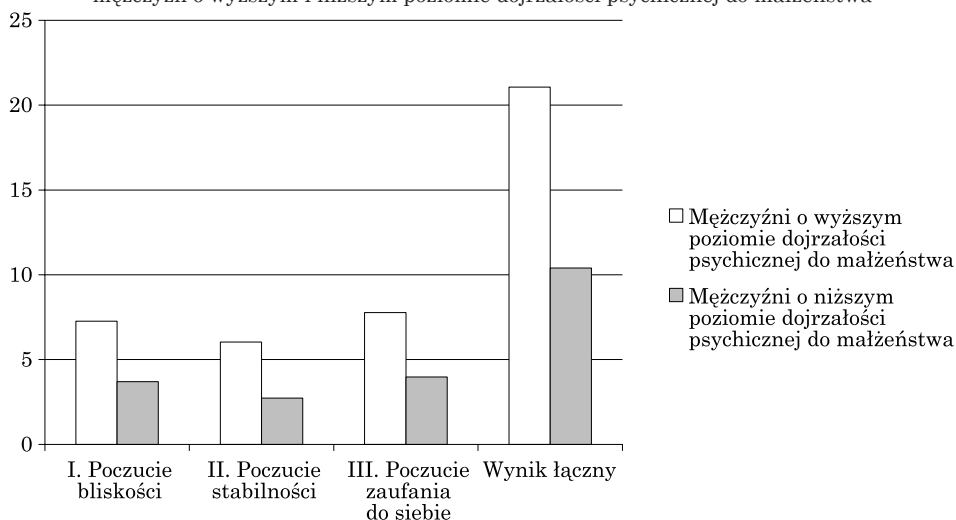
Wykorzystując odpowiednie testy statystyczne³⁵, porównano wyodrębnione grupy młodych mężczyzn, stosując oprogramowanie IBM SPSS Statistics 28. Badanych mężczyzn (tabela 2, wykres 1) o wyższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa charakteryzowało istotnie statystycznie większe poczucie bliskości (tabela 2: $t=6,62$; $df=58$; $p<0,001$). Poczucie stabilności również było istotnie statystycznie większe niż u mężczyzn o niższym poziomie dojrzałości

Tabela 2. Wyniki Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa mężczyzn o wyższym i niższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa

Czynniki syndromu poczucia bezpieczeństwa	Mężczyźni o poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa				t Studenta		
	wyższym		niższym		t	df	p<
	M	SD	M	SD			
I. Poczucie bliskości	7,27	2,15	3,70	2,02	6,62	58	0,001
II. Poczucie stabilności	6,03	2,30	2,73	2,05	5,87	58	0,001
III. Poczucie zaufania do siebie	7,77	1,60	3,97	2,76	6,55	58	0,001
Wynik łączny	21,07	4,03	10,40	5,48	8,59	58	0,001

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; t – wartość testu t Studenta dla prób niezależnych; df – liczba stopni swobody; p – dwustronna istotność statystyczna

Wykres 1. Prezentacja wyników określających czynniki syndromu poczucia bezpieczeństwa mężczyzn o wyższym i niższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa

Źródło: badania własne.

³⁵ M. Cypryańska, S. Bedyńska, *Testy t-Studenta i ich nieparametryczne odpowiedniki*, w: *Statystyczny drogowskaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, pod red. S. Bedyńskiej, M. Cypryańskiej, Warszawa 2013, s. 179–185.

psychicznej do małżeństwa (tabela 2: $t=5,87$; $df=58$; $p<0,001$). Mężczyźni o wyższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa posiadali istotnie statystycznie większe poczucie zaufania do siebie niż mężczyźni o niższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa (tabela 2: $t=6,55$; $df=58$; $p<0,001$). Biorąc pod uwagę wynik łączny, można powiedzieć, że mężczyzn o wyższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa charakteryzowało istotnie statystycznie większe poczucie bezpieczeństwa niż mężczyzn o niższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa (tabela 2: $t=8,59$; $df=58$; $p<0,001$).

Interpretacja uzyskanych wyników

Młodych mężczyzn o wyższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa charakteryzowało większe poczucie bezpieczeństwa niż mężczyzn o niższym poziomie poczucia bezpieczeństwa³⁶. Przejawiało się to w zdecydowanie większym poczuciu bliskości z ludźmi, którzy są wokół³⁷, z otaczającym światem, w którym ma się poczucie zdomowienia³⁸. Towarzyszyło im również zdecydowanie większe poczucie stabilności, ładu i uporządkowania oraz poczucie zaufania do siebie, które wyraża się m.in. poprzez zdrową afirmację siebie³⁹.

Można przypuszczać, że większe poczucie bezpieczeństwa młodych mężczyzn o wyższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa od samego początku trwania związku małżeńskiego będzie sprzyjało budowaniu relacji satysfakcjonującej oboje małżonków⁴⁰. Poprzez poczucie bliskości ze współmałżonkiem⁴¹, poczucie stabilności w nowej sytuacji egzystencjalnej⁴² i zaufanie do siebie⁴³ młodzi mężczyźni będą w stanie wziąć aktywny udział w tworzeniu tożsamości pary małżeńskiej⁴⁴. Prowadzi do tego m.in. rozwiązywanie pojawiających się

---

³⁶ N.D. Leonhardt, B.J. Willoughby, W.J. Dyer, J.S. Carroll, *Longitudinal Influence of Shared Marital Power on Marital Quality and Attachment Security*, „Journal of Family Psychology” 34(2019), s. 1–11.

³⁷ M. McNelis, Ch. Segrin, *Insecure Attachment Predicts History of Divorce, Marriage, and Current Relationship Status*, „Journal of Divorce & Remarriage” 60(2019), 5, s. 404–417, <<https://doi.org/10.1080/10502556.2018.1558856>>, dostęp: 05.01.2023.

³⁸ W. Danilewicz, *Rodzina ponad granicami. Transnarodowe doświadczenia wspólnoty rodzinnej*, Białystok 2010.

³⁹ L. Dakowicz, A. Dakowicz, *Analiza systemów rodzinnych małżonków o wyższym i niższym poziomie poczucia bezpieczeństwa*, s. 121–123.

⁴⁰ U. Dudziak, *Budowanie więzi małżeńskiej*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 15(2013), nr 3, s. 58–63.

⁴¹ M. Ryś, *Jakość związku małżeńskiego a poziom bliskości małżonków i sposoby rozwiązywania przez nich konfliktów*, „Studia Psychologica” 5(2004), s. 64.

⁴² I. Janicka, *Jakość i stabilność małżeństw dwóch karier*, „Czasopismo Psychologiczne” 23(2017), nr 1, s. 40–41.

⁴³ R. Gonzalez, M. Siarkiewicz, *Jak zbadać związek między stopniem zaufania a poziomem satysfakcji z małżeństwa?*, „Nowiny Psychologiczne” 1(2006), s. 23–24.

⁴⁴ M. Walczak, *Dylematy życia małżeńskiego. Rzecz o dynamice i kryzysach w relacjach małżeńskich*, w: *Psychologia w służbie rodziny*, pod red. I. Janickiej, T. Rostowskiej, Łódź 2003, s. 102–108.

konfliktów⁴⁵, co usprawnia proces komunikacji⁴⁶ i buduje porozumienie sprawiające, że małżonkowie bardziej chcą sobie pomagać, wspierać siebie nawzajem, niż skupiać się na swoich potrzebach i traktować współmałżonka jako zagrożenie w realizacji własnych interesów⁴⁷. Wraz z pojawieniem się dzieci, z wcześniej pełnionymi rolami małżeńskimi i zawodowymi⁴⁸ łączą się role rodzicielskie, wysoce absorbujące, wymagające wydatkowania wzmoczonego wysiłku, nierzadko w ciągu całej doby⁴⁹, ale również dające satysfakcję spełniania się jako ojciec⁵⁰. Wcześniejsze doświadczenie dobrego porozumienia małżonków, wynikające m.in. z poczucia bezpieczeństwa, najprawdopodobniej pozwoli osiągnąć im wyższą jakość życia i cieszyć się z tego, co wspólnie przeżywają⁵¹.

Podsumowanie

Celem artykułu była próba określenia, czy dojrzałość psychiczna do małżeństwa młodych mężczyzn, rozumiana jako suma trzech składowych: akceptacja siebie, wewnętrzna integracja i podejście do świata oraz podejście do małżeństwa i życia rodzinnego, ma związek z ich poczuciem bezpieczeństwa wyrażającym się w bliskości, stabilności i zaufaniu do siebie. Przeprowadzone badania 90 młodych mężczyzn wykazały jednoznacznie, że wyższy poziom dojrzałości psychicznej do małżeństwa łączy się z większym poczuciem bezpieczeństwa.

W związku ze stwierdzoną zależnością można przypuszczać, że większe poczucie bezpieczeństwa młodych mężczyzn o wyższym poziomie dojrzałości psychicznej do małżeństwa stanowi korzystną podstawę sprzyjającą budowaniu relacji interpersonalnej satysfakcjonującej małżonków. Warto już na etapie wychowania rodzinnego⁵², następnie poszczególnych szczeblach edukacji⁵³,

---

⁴⁵ Sz. Chrzastowski, *Konflikty w parze w perspektywie narracyjnej terapii więzi*, „Psychoterapia” 194(2020), nr 3, s. 31–44.

⁴⁶ A. Dakowicz, L. Dakowicz, *The quality of marital communication of spouses with a higher and lower level of satisfaction with their relationship*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 46(2021), nr 1, s. 129–141.

⁴⁷ G. Kamecka, *W poszukiwaniu nowych perspektyw badania rynków małżeńskich*, „Przegląd Socjologiczny” 71(2022), nr 1, s. 28.

⁴⁸ P.A. Ali, J. McGarry, A. Maqsood, *Spousal role expectations and marital conflict: perspectives of men and women*, „Journal of Interpersonal Violence”, <<https://doi.org/10.1177/0886260520966667>>, dostęp: 05.01.2023.

⁴⁹ C. Sousa, K. Kuscheb, A. Britoa, G. Gonçalves, *Work-Oriented Men and Women: Similar Levels of Work-Family Conflict and Guilt yet Different Coping Strategies*, „Psychological Thought” 11(2018), nr 2, s. 195–211, <<https://doi.org/10.5964/psych.v11i2.291>>, dostęp: 05.01.2023.

⁵⁰ M. Braun-Gałkowska, *Być ojcem*, w: *Oblicza ojcostwa*, pod red. D. Kornas-Bieli, Lublin 2001, s. 201–210.

⁵¹ T. Rostowska, *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Kraków 2008, s. 103–109; M. Fitzgerald, J.A. Esplin, *Marital Quality as a Mechanism Linking Childhood Abuse to Mental Health*, „Journal of Family Issues”, <<https://doi.org/10.1177/0192513X211059831>>, dostęp: 05.01.2023.

⁵² M. Braun-Gałkowska, *Zaprosili także Jezusa. Konferencje przedmałżeńskie*, Lublin 2009.

⁵³ M. Guziak-Nowak, T. Król, G. Węglarczyk, *Wędrując ku dorosłości. Wychowanie do życia w rodzinie dla uczniów klasy 5 szkoły podstawowej. Podręcznik*, Kraków 2018.

poprzez różnorodne działania prorozwojowe organizowane np. przez Kościół⁵⁴ bądź samorządy⁵⁵, zwracać uwagę na takie formy oddziaływań, które będą zwiększały poczucie bezpieczeństwa młodych mężczyzn.

BIBLIOGRAFIA

- Ali P.A., McGarry J., Maqsood A., *Spousal role expectations and marital conflict: perspectives of men and women*, „Journal of Interpersonal Violence”, <<https://doi.org/10.1177/0886260520966667>>, dostęp: 05.01.2023.
- Bereza B., Szymczuk D., *Psychologiczne uwarunkowania prawidłowych relacji w rodzinie*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 28(2016), nr 4, s. 173–182.
- Braun-Galkowska M., *Być ojcem*, w: *Oblicza ojcostwa*, pod red. D. Kornas-Bieli, Lublin 2001, s. 201–210.
- Braun-Galkowska M., *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Lublin 1992.
- Braun-Galkowska M., *Zaprosili także Jezusa. Konferencje przedmałżeńskie*, Lublin 2009.
- Chlewiński Z., *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991.
- Chrzastowski Sz., *Konflikty w parze w perspektywie narracyjnej terapii więzi*, „Psychoterapia” 194(2020), nr 3, s. 31–44.
- Cypryańska M., Bedyńska S., *Testy t-Studenta i ich nieparametryczne odpowiedniki*, w: *Statystyczny drogowkaz 1. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*, pod red. S. Bedyńskiej, M. Cypryańskiej, Warszawa 2013, s. 179–185.
- Dakowicz A., *Małżonkowie transgresyjni i zachowawczy – psychologiczna analiza szansy powodzenia i ryzyka rozpadu związku małżeńskiego*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 14(2015), z. 1, s. 255–270.
- Dakowicz A., *Powodzenie małżeństwa. Uwarunkowania psychologiczne w perspektywie transgresyjnego modelu Józefa Kozielskiego*, Białystok 2014.
- Dakowicz A., *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych młodych mężczyzn zaangażowanych religijnie*, w: *Rodzina w ujęciu systemowym. Teoria i badania*, pod red. A. Margasińskiego, Warszawa 2015, s. 119–141.
- Dakowicz A., *Zadowolenie z małżeństwa. Pedagogiczne implikacje dotyczące osobistego rozwoju małżonków, relacji małżeńskich i rodzicielskich*, Białystok 2021.
- Dakowicz A., Dakowicz, L., *The quality of marital communication of spouses with a higher and lower level of satisfaction with their relationship*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 46(2021), nr 1, s. 129–141.
- Dakowicz L., Dakowicz A., *Analiza systemów rodzinnych małżonków o wyższym i niższym poziomie poczucia bezpieczeństwa*, w: *Psychospołeczne aspekty bezpieczeństwa w wymiarze indywidualnym i społecznym*, pod red. E. Napory, M. Stawiarskiej-Lietzau, E. Kornackiej-Skwary, Częstochowa 2018, s. 105–127.
- Dakowicz L., Dakowicz A., *Wychowanie do życia w rodzinie – wspólna troska białostockiej społeczności lokalnej o przyszłość młodego pokolenia*, „Studia nad Rodziną” 35(2014), nr 2, s. 65–76.
- Danilewicz W., *Rodzina ponad granicami. Transnarodowe doświadczenia wspólnoty rodzinnej*, Białystok 2010.
- Dudziak U., *Budowanie więzi małżeńskiej*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 15(2013), nr 3, s. 58–63.

⁵⁴ A. Dakowicz, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych młodych mężczyzn zaangażowanych religijnie*, w: *Rodzina w ujęciu systemowym. Teoria i badania*, pod red. A. Margasińskiego, Warszawa 2015, s. 119–141.

⁵⁵ L. Dakowicz, A. Dakowicz, *Wychowanie do życia w rodzinie – wspólna troska białostockiej społeczności lokalnej o przyszłość młodego pokolenia*, „Studia nad Rodziną” 35(2014), nr 2, s. 65–76.

- Fitzgerald M., Esplin J.A., *Marital Quality as a Mechanism Linking Childhood Abuse to Mental Health*, „Journal of Family Issues”, <<https://doi.org/10.1177/0192513X211059831>>, dostęp: 05.01.2023.
- Gonzalez R., Siarkiewicz M., *Jak zbadać związek między stopniem zaufania a poziomem satysfakcji z małżeństwa?*, „Nowiny Psychologiczne” 2006, nr 1, s. 15–25.
- Guziak-Nowak M., Król T., Węglarczyk G., *Wędrując ku dorosłości. Wychowanie do życia w rodzinie dla uczniów klasy 5 szkoły podstawowej. Podręcznik*, Kraków 2018.
- Harwas-Napierała B., *Dojrzałość osobowa dorosłych jako czynnik chroniący rodzinę*, „Czasopismo Psychologiczne” 21(2015), nr 1, s. 47–52.
- Janicka I., *Jakość i stabilność małżeństw dwóch karier*, „Czasopismo Psychologiczne” 23(2017), nr 1, s. 35–42.
- Januszewski A., *Trauma wywołana przemocą wobec dziecka. Rodzaje, skutki i propozycje terapeutyczne*, w: *Wyzwania i problemy społeczeństwa w XXI wieku*, t. I, pod red. E. Chodźko, K. Talarek, Lublin 2020, s. 78–96.
- Kamecka G., *W poszukiwaniu nowych perspektyw badania rynków małżeńskich*, „Przegląd Socjologiczny” 71(2022), nr 1, s. 9–31.
- Kleszczewska-Albińska A., Mandla A., *Samoocena i poczucie bezpieczeństwa adolescentów z rodzin pełnych i niepełnych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, nr 3, s. 52–66.
- Laskowski J., *Małżeństwo a osobowość*, w: *Sztuka relacji międzyludzkich. Miłość, małżeństwo, rodzina*, pod red. J. Augustyna, Kraków 2014, s. 345–353.
- Leonhardt N.D., Willoughby, B.J., Dyer W.J., Carroll J.S., *Longitudinal Influence of Shared Marital Power on Marital Quality and Attachment Security*, „Journal of Family Psychology” 34(2019), s. 1–11.
- Lipińska-Grobelny A., *Komunikacja w małżeństwie a zadowolenie ze związku – różnicująca rola schematów płci*, „Quarterly Journal Fides et Ratio” 50(2022), nr 2, s. 1–11.
- Maslow A.H., *The dynamics of psychological security-insecurity*, „Character & Personality” 10(1942), s. 331–344.
- Maslow A.H., *Motywacja i osobowość*, przekład P. Sawicka, Warszawa 1990.
- Maslow A.H., *W stronę psychologii istnienia*, przekład I. Wyrzykowska, Warszawa 1986.
- McNelis M., Segrin Ch., *Insecure Attachment Predicts History of Divorce, Marriage, and Current Relationship Status*, „Journal of Divorce & Remarriage” 60(2019), nr 5, p. 404–417, <<https://doi.org/10.1080/10502556.2018.1558856>>, dostęp: 05.01.2023.
- Olearczyk T., *Cisza w dialogu rodzinnym*, „Roczniki Pedagogiczne” 12(2020), nr 4, s. 45–61.
- Oleś P.K., *Wprowadzenie do psychologii osobowości*, Warszawa 2011.
- Pieja W., *Czy wizja małżeństwa i rodziny papieża Franciszka ujęta w Amoris laetitia może być pastoralną kontynuacją encykliki Pawła VI Humanae vitae?*, „Teologia i Człowiek. Kwartalnik Wydziału Teologicznego UMK” 57(2022), nr 1, s. 63–84.
- Rostowska T., *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*, Kraków 2008.
- Ryś M., *Jakość związku małżeńskiego a poziom bliskości małżonków i sposoby rozwiązywania przez nich konfliktów*, „Studia Psychologica” 5(2004), s. 57–67.
- Ryś M., *Ku dojrzałości osobowej w małżeństwie. Rozwijanie dojrzałej osobowości*, Warszawa 1997.
- Ryś M., *Psychologia małżeństwa w zarysie*, Warszawa 1999.
- Ryś M., Sztajerwald T., *Psychologiczne aspekty dojrzałości młodych do małżeństwa. Skala Dojrzałości Psychicznej do Małżeństwa SKALDOM II*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 37(2019), nr 1, s. 158–183.
- Satir V., *Rodzina. Tu powstaje człowiek*, Gdańsk 2002.
- Skrzypińska K., *„Dokąd zmierzam?” – duchowość jako wymiar osobowości*, „Roczniki Psychologiczne” 11(2008), nr 1, s. 39–57.
- Skwarek B., Herberger J., Sępowicz-Buczko K., *Konflikty w rodzinie jako czynnik kształtujący poczucie bezpieczeństwa u gimnazjalistów*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 22(2017), nr 1, s. 129–136.
- Sousa C., Kuschelb K., Britoa A. Goncalves G., *Work-Oriented Men and Women: Similar Levels of Work-Family Conflict and Guilt yet Different Coping Strategies*, „Psychological Thought” 11(2018), nr 2, s. 195–211, <<https://doi.org/10.5964/psyc.v11i2.291>>, dostęp: 05.01.2023.
- Szluz B., *„Usidlenie w dzieciństwie” – doświadczanie niezaspokojenia emocjonalnego w rodzinie. Ujęcie socjologiczne*, „Seminary. Poszukiwania naukowe” 41(2020), nr 1, s. 49–59.

- Świętochowski W., *Choroba przewlekła w systemie rodziny*, w: *Psychologia rodziny*, pod red. I. Janickiej, H. Liberskiej, Warszawa 2014, s. 387–409.
- Tomaszewska B., Dębska U., *Psychologiczne aspekty dojrzałości do małżeństwa. Badania studentek pod kątem ich oczekiwań wobec przyszłego partnera życiowego*, w: *Młodość w zmieniającym się świecie*, pod red. A. Keplinger, Wrocław 2001, s. 131–140.
- Uchnast Z., *Metoda pomiaru poczucia bezpieczeństwa*, w: *Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, t. 5, pod red. A. Januszewskiego, Z. Uchnasta, T. Witkowskiego, Lublin 1991, s. 95–108.
- Walczak M., *Dylematy życia małżeńskiego. Rzecz o dynamice i kryzysach w relacjach małżeńskich*, w: *Psychologia w służbie rodziny*, pod red. I. Janickiej, T. Rostowskiej, Łódź 2003, s. 102–108.
- Wałęcka-Matyja K., *Zachowania agresywne i ich predyktory osobowościowe u młodzieży z rodzin o zróżnicowanej strukturze*, „Polskie Forum Psychologiczne” 14(2009), nr 2, s. 195–207.

THE SENSE OF SECURITY OF YOUNG MEN'S WITH HIGHER AND LOWER LEVEL OF MENTAL MATURITY FOR MARRIAGE

SUMMARY

The aim of this paper is an attempt to define heter young men's mental maturity for marriage has a connection with sense of security? The mental maturity for marriage is know as the sum of three important elements created long term relationships: 1) self-acceptance; 2) internal integration; 3) approach to marriage and family life. The research were involed 90 men. The results show that young men with higher level of mental maturity for marriage are characterized much higher level of sense of security than men of Lower level of mental maturity for marriage. This is manifestem biggersense of closeness with others, with the world, feeling at home, sense of stability and order, and definitely higher sense of self-trust and self-affirmation.

KEYWORDS: sense of security, mental maturity for marriage

VARIA**KRYSTYNA KACPROWSKA****SOCIAL POLICY TOWARDS DEMOGRAPHIC CHANGES
IN EUROPEAN COUNTRIES
– EXAMPLES OF SOLUTIONS AND AN ASSESSMENT
OF THEIR EFFECTIVENESS****Introduction**

M. Łakomy points out that the assessment of the changes that have taken place in Europe's demographic in the 21st century requires the identification of how the dynamics of fertility, mortality and migration will affect the evolution of the population and age structure. The statistical offices of individual countries, as well as international research centers, such as the United Nations Economic and Social Affairs Department, the World Bank, Eurostat, the Wittgenstein Centre, or the International Institute for Applied Systems Analysis, are generally responsible for projecting assumptions concerning population changes¹.

One of the theories of population growth is referred to as modernization, which means fundamental changes that are taking place in society in the economic, social, philosophical, cultural, and demographic spheres. It is worth noting that these changes are influenced by systematic increase in knowledge, industrialization, urbanization, and the transition from the predominance of natural economy in agriculture to the predominance of market production. The effect of modernization is a society completely different from the traditional one. It is a long-term and complex process, and its inseparable element is the demographic transition. A. Landry introduced the concept of demographic revolution to describe the phenomenon of breaking with uncontrolled reproduction of the population².

KRYSTYNA KACPROWSKA – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2183-865X>, e-mail: kk101835@doktorant.sgh.waw.pl

¹ M. Łakomy, *Demographic security of Europe in 21st century*, "Geopolitical Review" 21(2017), pp. 31–32.

² J.Z. Holzer, *Demography*, Warsaw 2003.

Easterlin believes that generations of people who were born in a period of high fertility, considering the difficult starting conditions and strong competition on the labor market, decide to have fewer children. In turn, this small generation, noticing the disadvantages of some peers, decides to bring into life numerous offspring³.

Fertility

The European Commission's 2020 report reports that between the 1960s and the mid-1990s, the average number of births per woman in Europe declined. At the beginning of the 21st century, it slightly increased, and in the following decade it remained at a rather stable level. In 2018, the figure was 1.55 children per woman. This value is therefore lower than 2.1, i.e., the level considered necessary to maintain a constant population size, excluding migration. Almost no region in Europe has this level, and in some regions the figure is below 1.25. This applies, for example, to the northwestern regions of the Iberian Peninsula, south-eastern Italy and Sardinia and some regions of Greece. In addition, women, on average, give birth later in life. Between 2001 and 2018, the average age of women giving birth in the EU increased from 29.0 to 30.8 years⁴.

M. Rękas stresses that the continuing downward trend in fertility rates and increasing life expectancy result in an aging population, a shortage of the working-age population, an unsustainable pension system and a shrinking tax base. Considering the negative effects of the state, the government were forced to revise the so-called family policy. In the past, this policy meant primarily a redistribution of funds for the benefit of the poorest families. The aim now is to encourage as many couples as possible to have children. Paradoxically, nowadays also high-income couples are under the care of the state. Changing family policy programs requires the selection of appropriate tools, and their effectiveness, as research shows, varies greatly. It is therefore a difficult topic that has been developing for many years to finally become a threat to the future of many societies⁵.

R. Murkowski notes that a total fertility rate of around 2.1 children per woman of childbearing age on average is a level which guarantees relative stability of the size of a given population. Today, virtually everywhere in Europe, fertility rates for European women are below this figure⁶. The low fertility rate over the years

---

³ G. Trzpiot, *Changing of Demographic Structure in EU Countries – Challenge for Social Logistics*, "Economic Studies" 175(2013), p. 52.

⁴ Report from the committee to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the impact of demographic change, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0241&from=EN>>, access: 15.09.2022.

⁵ M. Rękas, *Fertility Rate in the European Union States and Factors Influencing the Rate – Review of Selected Surveys*, "Scientific works of the Wrocław University of Economics" 305(2013), p. 639.

⁶ R. Murkowski, *The Replacement Rate of Generation in Europe in the Period of 2000–2015*, "Studies and Works WNEiZ" 54(2018), p. 275.

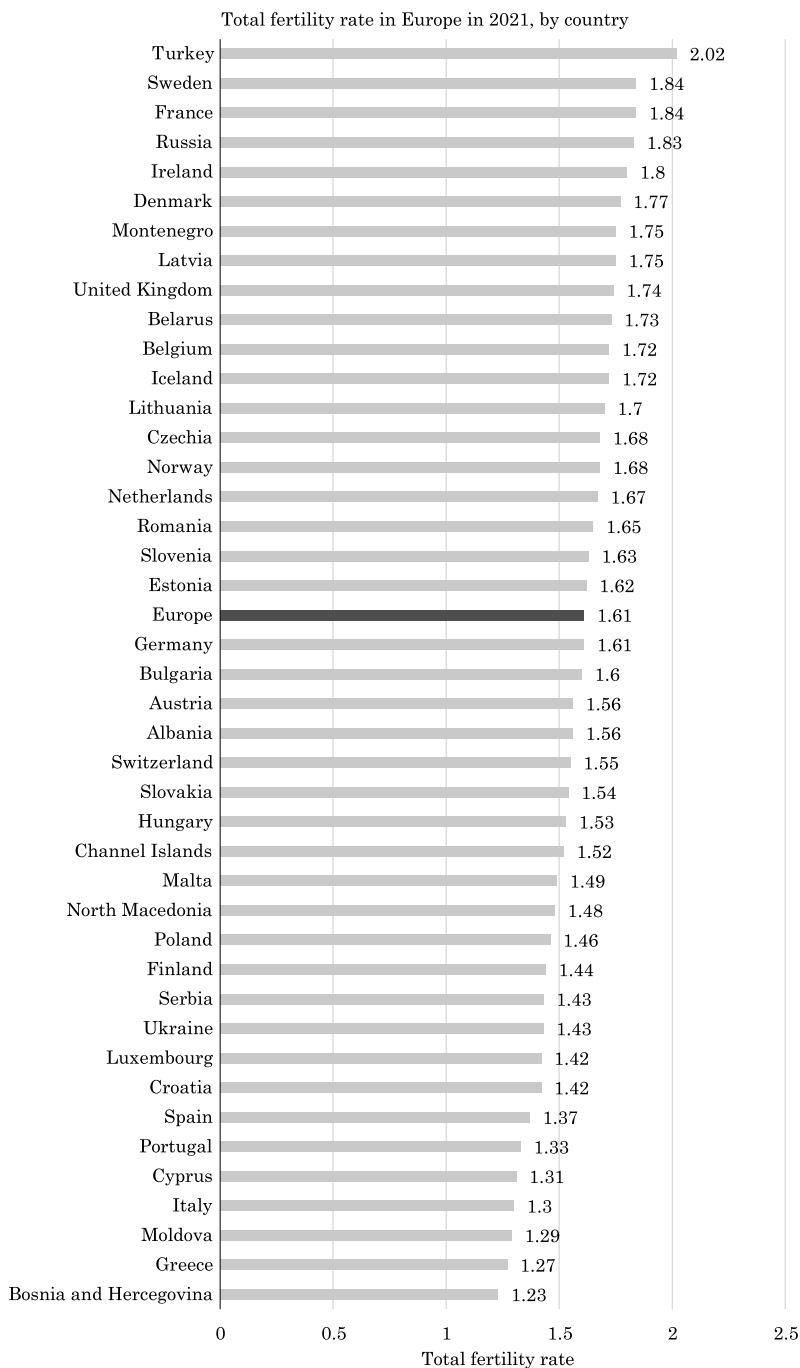
Table 1. Fertility rate in EU countries in 2011–2020

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Belgium	1,81	1,80	1,76	1,74	1,70	1,68	1,65	1,62	1,60	1,55
Bulgaria	1,51	1,50	1,48	1,53	1,53	1,54	1,56	1,56	1,58	1,56
The Czech Republic	1,43	1,45	1,46	1,53	1,57	1,63	1,69	1,71	1,71	1,71
Denmark	1,75	1,73	1,67	1,69	1,71	1,79	1,75	1,73	1,70	1,68
Germany	1,75	1,73	1,67	1,69	1,71	1,79	1,75	1,73	1,70	1,68
Estonia	1,61	1,56	1,52	1,54	1,58	1,60	1,59	1,67	1,66	1,58
Ireland	2,03	1,98	1,93	1,89	1,85	1,81	1,77	1,75	1,71	1,63
Greece	1,40	1,34	1,29	1,30	1,33	1,38	1,35	1,35	1,34	1,39
Spain	1,34	1,32	1,27	1,32	1,33	1,34	1,31	1,26	1,23	1,19
France	2,01	2,01	1,99	2,00	1,96	1,92	1,89	1,87	1,86	1,83
Croatia	1,48	1,51	1,46	1,46	1,40	1,42	1,42	1,47	1,47	1,48
Italy	1,44	1,43	1,39	1,37	1,35	1,34	1,32	1,29	1,27	1,24
Cyprus	1,35	1,39	1,30	1,31	1,32	1,37	1,32	1,32	1,33	1,36
Latvia	1,33	1,44	1,52	1,65	1,70	1,74	1,69	1,60	1,61	1,55
Lithuania	1,55	1,60	1,59	1,63	1,70	1,69	1,63	1,63	1,61	1,48
Luxembourg	1,52	1,57	1,55	1,50	1,47	1,41	1,39	1,38	1,34	1,36
Hungary	1,23	1,34	1,35	1,44	1,45	1,53	1,54	1,55	1,55	1,59
Malta	1,45	1,42	1,36	1,38	1,37	1,37	1,26	1,23	1,14	1,13
The Netherlands	1,76	1,72	1,68	1,71	1,66	1,66	1,62	1,59	1,57	1,54
Austria	1,43	1,44	1,44	1,46	1,49	1,53	1,52	1,47	1,46	1,44
Poland	1,33	1,33	1,29	1,32	1,32	1,39	1,48	1,46	1,44	1,39
Portugal	1,35	1,28	1,21	1,23	1,31	1,36	1,38	1,42	1,43	1,40
Romania	1,47	1,52	1,46	1,56	1,62	1,69	1,78	1,76	1,77	1,80
Slovenia	1,56	1,58	1,55	1,58	1,57	1,58	1,62	1,60	1,61	1,59
Slovakia	1,45	1,34	1,34	1,37	1,40	1,48	1,52	1,54	1,57	1,59
Finland	1,83	1,80	1,75	1,71	1,65	1,57	1,49	1,41	1,35	1,37
Sweden	1,90	1,91	1,89	1,88	1,85	1,85	1,78	1,76	1,71	1,67
Great Britain	1,91	1,92	1,83	1,81	1,80	1,79	1,74	1,68	1,65	1,59

Source: Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/>.

has contributed to the aging of the population, and the reduction in the birth rate has led to a reduction in the share of young people in the total population. Based on the data in the table (Tab.1) we can see that in 2011 Ireland (2.03) and France (2.01) had the highest fertility rates.

The lowest was reported in Hungary (1.23), in Latvia (1.33) and in Poland (1.33). In 2012, the coefficient remained at 2.01 in France and fell to 1.98 in Ireland. In Poland, it remained unchanged, i.e. at 1.33. It is worth noting that this indicator reached the highest value for Poland in 2017 – 1.48. Since 2015, the index has also been below 2.00 in France. In Ireland, the index fell below 2.00 after 2011. In 2020, none of the surveyed countries reached the level of 2.00. However, the closest to this level were France (1.83) and Romania (1.80).

Fig. 1. Total fertility rate in Europe in 2021 by country

Source: Statista (2021). Total fertility rate in Europe in 2021, by country: <https://www.statista.com/statistics/612074/fertility-rates-in-european-countries/>

Based on the data in Figure 1, we can see that the highest fertility rate in 2021 was reached by Turkey – 2.02. The overall coefficient in Europe was 1.61. Sweden (1.84), France (1.84) and Russia (1.83) achieved coefficients closest to the level guaranteeing relative stability of the population. In Poland in 2021, this ratio was only 1.46.

Analyzing family policy, I.E. Kotowska⁷ points out that the conditions for combining parental functions and participation in the labor market include three elements:

- 1) family policy solutions;
- 2) labor market structures related to the possibility of taking up a job and keeping it, using flexible forms of employment and work organization;
- 3) norms and attitudes concerning the social roles of women and men.

The assessment of the degree of facilitating the reconciliation of work and family in the European Union countries places Poland among the countries with the greatest difficulties both in terms of these three dimensions together and in relation to individual dimensions⁸.

Today, the overall dynamics of population development is influenced by the number of births. Its intensity is decreasing, although it is still high on some continents. This applies above all to Africa, where 35 children are born per 1.000 population, while in Europe this number is only 11. More significant in this respect is the fertility rate. It is also decreasing on all continents, but in Africa it is still at a very high level – 4.57 children per woman. In Asia and South America and Central and Eastern Europe, the fertility rate guarantees simple replacement of generations (2.17 and 2.1 children per woman). Only in Europe and North America is the fertility rate below simple replacement. This position of Europe and North America will not change in the coming decades, although the fertility rate of women will increase slightly. On the other continents, the fertility rate will be low, but the world will develop demographically at the level of simple replacement of generations (2.23 children per woman in 2050)⁹.

Mortality and life expectancy

Eurostat has published the latest data on life expectancy for all EU countries. In 2020, life expectancy at birth in the EU was 80.4 years. This percentage was 5.7 years higher for women (83.2 years) than for men (77.5 years). In fact, female life expectancy was higher than male life expectancy in every NUTS 2 region with available data. Compared to 2019, life expectancy at birth decreased (-0.9 years). Men experienced a greater decline in life expectancy (-1.0 years) than women (-0.8 years). However, this reduction in life expectancy at birth

---

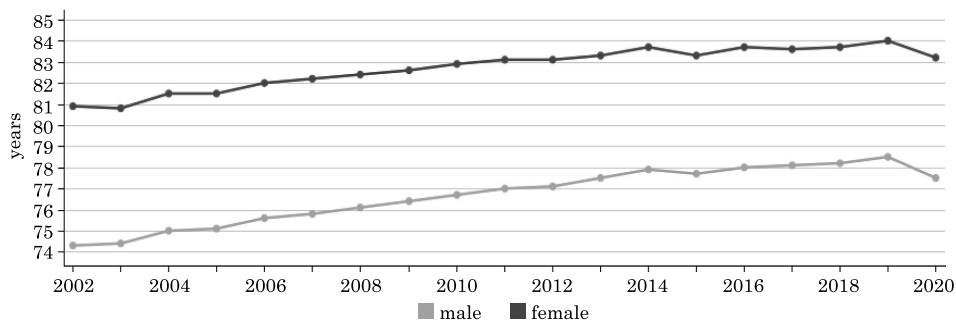
⁷ I.E. Kotowska, *Good climate for the family – Is there a chance for an increase in fertility in Poland?* “Demographic Studies” 2(2013), p. 6.

⁸ Ibidem.

⁹ J. Stańczak, D. Szałtys, J. Witkowski, *Population potential of the European Union*, “Economic position of Europe in the world” 1(2016), p. 6.

is associated with a spike in mortality in 2020 due to the COVID-19 pandemic¹⁰. Life expectancy in the EU is highest in France, Spain, Italy, and Greece.

In Figure 2, we can see that life expectancy at birth has increased dramatically over the last century due to several factors. These include reducing infant mortality, increasing living standards, better lifestyles, and better education, as well as advances in health care and medicine. Official statistics show that since the 1960s life expectancy has increased by an average of more than two years per decade. However, the latest figures suggest that in 2020 the rate fell in 23 out of 27 Member States, except for Denmark, Estonia, Finland, and Cyprus¹¹.

Fig. 2. Life expectancy at birth in the EU, 2002–2020

Source: Eurostat (2022). Mortality and life expectancy statistics: <http://ec.europa.eu/eurostat/>

Examples of social policy tools in the face of demographic changes

W.S. Zgliczyński underlines that the aim of social policy in EU countries is to alleviate specific social problems and to ensure the comprehensive well-being of citizens. The social policies of these countries are influenced not only by economic factors, but also by historical, political, and cultural ones. These policies can be categorized into the following models: conservative, social democratic, liberal, Mediterranean (South European), and Central and Eastern European¹².

A. Janiszewska describes the conservative system as that widespread in continental Europe, in which responsibility lies both with the family (familiarism) and with the state. The system maintains the traditional family model in which the male is the main breadwinner and whose capacity in this area should be supported. Despite the social challenges posed by higher levels of education and women’s involvement in the labor market, assistance to women

¹⁰ Eurostat. Mortality and life expectancy statistics, <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>, access: 12.09.2022.

¹¹ Ibidem.

¹² W.S. Zgliczyński, *Social policy in EU countries – expenditures and model solutions*, “Parliamentary Research Bureau” 10(233), p. 1.

in reconciling work and family responsibilities is limited to some extent, except for France. The social security system is based on the insurance principle. Insurance benefits are complemented by universal benefits such as child benefits or social services, as well as by means-tested social assistance targeted at people not involved in work¹³.

B. Balcerzak-Paradowska¹⁴ emphasizes that the social democratic model is aimed at helping and protecting the family. According to the assumptions of this model, the family performs procreative functions, but its task is also to extend the continuity of society. The family policy is combined with the employment and professional activation policy. The sphere of social services for children and families, for the disabled and the elderly is very well developed. The dominant idea here is that children are a condition for maintaining the continuity of society, and therefore it is the responsibility of the state to cover the costs of their possession and upbringing.

A. Janiszewska points out that the liberal model defines the responsibility of the state in a very narrow scope, and that citizens themselves should be responsible for their own situation, and that the market should fight social threats by offering measures to support individual activity of citizens and families. In this model, the state supports the active activities of the family (individual) through an appropriate tax system, as well as social benefits, but their level is rather low and based on the income criterion. It is assumed that having children is a private matter of the parents and that there are no special rights¹⁵.

A. Janiszewska describes the Southern European model as one in which solutions like those used in the conservative model can be found, but there are differences relating especially to family and children policy. This model is characterized by strong familiarity, focus on protecting the traditional family model and structure, maintaining family cohesion and strong family ties. The extended family provides childcare and financial assistance. This reduces the state's responsibility to develop appropriate measures. Social benefits are fragmented, unevenly distributed and generally low. Nowadays, in a situation where traditional family structures become fragile, the Southern European model of the welfare state faces new challenges¹⁶.

M. Sengoku points out that social policy in the countries of Central and Eastern Europe (including Poland, the Czech Republic and Hungary) has undergone fundamental changes because of the political and economic transformations of the 1990s. The changes, to put it simply, consisted in the withdrawal of the state from the provision of social services (e.g. liquidation or suspension of various

---

¹³ A. Janiszewska, *Social policy in the European Countries as a Response to the Demographic Changes*, "Scientific works of the Wrocław University of Economics" 406(2015), p. 204.

¹⁴ B. Balcerzak-Paradowska, *General trends in EU social policy*, in: *Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, „Biuletyn RPO – MAT. Zeszyty Naukowe”, ed. M. Zubik, Warsaw 2009.

¹⁵ A. Janiszewska, *Social policy in the European Countries as a Response to the Demographic Changes*, "Scientific works of the Wrocław University of Economics" 406(2015), p. 204.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 204–205.

types of subsidies for many goods and services; privatization and marketization of health and care services; encouraging social activities by entities belonging to the so-called third sector) and the introduction of institutional pluralism (e.g. separation of social security funds from the state budget; separation of pension funds from health insurance; imposing responsibility for ensuring social security on several independent institutions; extending the responsibilities of regional and local authorities)¹⁷.

According to Durasiewicz, the current family policies of individual EU countries are adapted to national conditions. However, it is possible to indicate similar directions of activities involving:

- development of instruments allowing for reconciliation of professional and family life based on partnership (response to the processes of activity of both partners),
- a way to reduction of poverty,
- implementation of the principle of primacy of work over benefits and the involvement of social and family policy entities (workplaces),
- development of social services treated as an instrument of investing in the young generation and counteracting social exclusion,
- considering the demographic context indirectly (facilitating the reconciliation of professional and family differences, reducing the cost of living)¹⁸.

Striving for equal rights for women and men in employment and for greater participation of women in the labor market requires increased support for families. Adopted in 1996, the EU Directive on parental leave sets out certain standards. Since 1998, the European Council has been annually adopting the Employment Policy Guidelines, which invariably emphasize the need to facilitate the reconciliation of family and professional responsibilities and activities for equal opportunities on the labor market. State support takes various forms. All EU countries guarantee maternity leave, ranging from 14 to 18 weeks and even longer. In most countries, this is paid leave, although the extent of assistance also varies from country to country¹⁹.

The European Platform for Investing in Children (EPIC) presents a summary of developments in children and family policies in EU Member States in March 2021²⁰:

- 1) European Union: Disability Rights Strategy 2021–2030: The strategy focuses on three themes: ensuring that people with disabilities have the same rights as other EU citizens, the possibility of living independently and autonomously, and protection against discrimination and equal opportunities.

---

¹⁷ M. Sengoku, *Emerging Eastern European Welfare States: A Variant of the „European” Welfare Model?*, in: *Slavic Eurasia's integration into the world economy and community*, ed. S. Tabata, A. Iwashita, Sapporo 2004, p. 229.

¹⁸ A. Durasiewicz, *Tasks and challenges of family policy in the EU*, in: *European Union social and economic aspects of integration*, ed. Z. Biegański, J. Jackowicz, Warsaw 2008, pp. 64–65.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ European Commission (2021). *Employment, Social Affairs & Inclusion*. March 2021 developments in child and family policies in EU Member States, <<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1246&furtherNews=yes&newsId=9983>>, access: 12.09.2022

The strategy includes support for access to inclusive and accessible education at all levels, with particular emphasis on early childhood education and care (ECEC);

- 2) European Union, Commission proposal for a Council Recommendation establishing a Child Guarantee: On 24 March 2021. The proposed Recommendation would call on Member States to ensure that children in need have free and effective access to healthcare, education and schooling, early childhood education and care; free and effective access to at least one healthy school meal per day and effective access to healthy nutrition and adequate housing;
- 3) Bulgaria: Compensation for families who do not have access to ECEC (early child education and health): The Ministry of Science and Education has announced that families with children who have not had access to public ECEC due to insufficient capacity will receive financial compensation. Compensation will be given to families with children between the ages of 3 and the age of entry into primary school (usually 6 or 7);
- 4) Czech Republic: free meals for children in ECEC institutions: The Ministry responsible for education (Ministerstvo Školství, Mládeže a Tělovýchovy) has launched a pilot program of free meals for children attending ECEC who come from families in a difficult situation. The program will be implemented in cooperation with various non-governmental organizations that will help identify children in need who will benefit from it. The pilot program will first be implemented in two regions of the Czech Republic (Karlovy Vary and Ústí nad Labem) where the level of family deprivation is high. If the program is deemed successful, it may be expanded to other regions. In the Czech Republic, there is already a similar program under which children in a difficult financial situation receive free lunches in primary school;
- 5) France: Funding more ECEC places and in response to the COVID-19 initiative: the French national social security system for families (Caisse Nationale d'allocations familiales) allocated €200 million to support ECEC institutions over the child, including nurseries and kindergartens. The aim of the funding is to ensure that all children have access to high-quality ECEC, address inequalities among children and support parents in reconciling family and professional life. These funds are part of the organization's roadmap to provide greater ECEC (Plan Rebond Petite Enfance) opportunities. The organization has also extended emergency financial support to ECEC facilities, aimed at compensating facilities for loss of income due to COVID-19 lockdowns;
- 6) Latvia: One-off allowance for children in institutional care: On March 24, 2021, the government of Latvia (Valdība) prepared a draft law that provides for the granting of a one-off allowance to support children living in institutions. A one-time allowance of EUR 500 would be granted to children staying in childcare facilities, prisons, educational institutions, and correctional facilities to support children during the COVID-19 period. This provision will now be examined by the Latvian Parliament (Saeima);

7) Europe: Report on child poverty in European cities: EUROCITIES, a network of 190 cities from 39 European countries, has published a report on child poverty in 35 cities in 17 EU Member States. The report highlights the high rates of child poverty in cities compared to national averages, the role of child poverty in intergenerational poverty, and the lack of resources available to city councils to tackle poverty among the youngest members of society. EUROCITIES also provides policy recommendations for cities' involvement in the fight against child poverty²¹.

The COVID-19 pandemic has already had a devastating impact on children: disrupting schooling, affecting well-being, social interactions and even nutrition. As more parents lose their income, child poverty increases. Every child deserves the opportunity to reach their full potential, regardless of where they come from or where they live. However, evidence collected by EUROCITIES shows that the socio-economic background of families and the neighborhoods they live in still largely determine a child's future opportunities. Therefore, there is a need to intensify policy action and social investment for children to close the gap in access to services and break the cycle of poverty faced by millions of children in Europe. EUROCITIES plays a key role in this respect²².

To break the vicious cycle of inheriting poverty, it is not enough to focus on children in isolation from their parents, but the whole family must be considered. Improving the situation of children depends on improving the situation of entire families, whether by getting out of debt, helping parents find good and well-paid jobs, or by heating or renovating houses. Another aim of the organization is to include the principle of equal opportunities in all services, from formal and informal education to housing, healthcare, social assistance, employment, culture, and public spaces. According to EUROCITIES, this is a model that should be followed at national and EU level. Despite such efforts, a study by EUROCITIES shows that the impact of the COVID-19 crisis on children means that these urban resources are no longer sufficient and child poverty is increasing. Organizations can no longer bear the burden of child poverty alone, need more resources and financial support from the EU and national governments to increase social investment at local level²³.

Conclusion

Social policies in EU countries are influenced by economic, social, and cultural factors. To implement appropriate family policy solutions, access to adequate financial resources is necessary, although even in the case of financial benefits there is no guarantee of achieving the expected results. This is largely dependent

---

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ EuroCities (2021). Fighting child poverty in European cities, <https://eurocities.eu/latest/fighting-child-poverty-in-european-cities/>.

on young people's attitude to starting a family and having children. As part of social policy, European countries use similar solutions within their own financial capabilities. However, the introduced solutions are still not very effective and are not able to cover the appropriate demand, which in turn leads to the fact that young people are reluctant to decide to enlarge their families, considering the difficulties in ensuring the basic needs of their children. Family policy is not sufficiently adapted to changes in the labor market, health needs of citizens, changes in the housing system. Undoubtedly, greater financial opportunities and a labor market more adapted to the needs of young parents would to some extent contribute to changing the perspective of young people when it comes to trying for a child, but it should also be considered that more and more people choose career development over enlarging the family as their life priority.

BIBLIOGRAPHY

- Balcerzak-Paradowska B., *General trends in EU social policy*, in: *Polityka rodzinna w krajach Unii Europejskiej – wnioski dla Polski*, „Biuletyn RPO – MAT. Zeszyty Naukowe”, ed. M. Zubik, Warsaw 2009.
- Durasiewicz A., *Tasks and challenges of family policy in the EU*, in: *European Union social and economic aspects of integration*, ed. Z. Biegański, J. Jackowicz, Warsaw 2008.
- EU COM – European Commission, *Regions 2020: An Assessment of Future Challenges for EU Regions. Commission staff working document, SEC (2008) 2868 final*. Brussels 2008.
- EuroCities. *Fighting child poverty in European cities*, <<https://eurocities.eu/latest/fighting-child-poverty-in-european-cities/>>, access: 12.09.2022.
- European Commission. *Employment, Social Affairs & Inclusion. March 2021 developments in child and family policies in EU Member States*, <<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1246&furtherNews=yes&newsId=9983>>, access: 12.09.2022.
- Eurostat. *Mortality and life expectancy statistics*, <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>, access: 12.09.2022.
- Holzer J.Z., *Demography*. Warsaw 2003.
- Haque M., *Social Policy: Concept, Goals and Influencing Factors*, “Social Policy and Program Planning”, 1(2021), pp. 1–11.
- Janiszewska A., *Social policy in the European Countries as a Response to the Demographic Changes*, “Scientific works of the Wrocław University of Economics” 406(2015), pp. 197–209.
- Kaluża-Kopias D., *Demographic Effects of the International Migration in Selected European Union Countries with Particular Reference to Polish*, “Economic Studies” 167(2014), pp. 32–42.
- Kotowska I.E., *Good climate for the family - Is there a chance for an increase in fertility in Poland?*, “Demographic Studies” 2(2013), pp. 3–10.
- Łakomy M., *Demographic security of Europe in 21st century*, “Geopolitical Review” 21(2017), pp. 31–47.
- Murkowski R., *The Replacement Rate of Generation in Europe in the Period of 2000-2015*, “Studies and Works WNEiZ” 54(2018), pp. 275–291.
- Rajkiewicz A., *The essence of social policy – yesterday and today*, in: *Social policy*, ed. A. Rajkiewicz J. Supińska, M. Księżopolski, Katowice 1998.
- Rękas M., *Fertility Rate in the European Union States and Factors Influencing the Rate – Review of Selected Surveys*, “Scientific works of the Wrocław University of Economics” 305(2013), pp. 638–652.
- Sengoku M., *Emerging Eastern European Welfare States: A Variant of the „European” Welfare Model?*, in: *Slavic Eurasia's integration into the world economy and community*, ed. S. Tabata, A. Iwashita, Sapporo 2004.

- Report from the committee to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the impact of demographic change*, <<https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0241&from=EN>>, access: 15.09.2022.
- Stańczak J., Szałtys D., Witkowski J., *Population potential of the European Union*, “Economic position of Europe in the world” 1(2016), pp. 1–25.
- Statista. *Total fertility rate in Europe in 2021, by country*, <<https://www.statista.com/statistics/612074/fertility-rates-in-european-countries/>>, access: 15.09.2022.
- Trzpiot G., *Changing of Demographic Structure in EU Countries – Challenge for Social Logistics*, “Economic Studies” 175(2013), pp. 50–69.
- Zgliczyński W.S., *Social policy in EU countries – expenditures and model solutions*, “Parliamentary Research Bureau” 10(233), pp. 1–4.

SOCIAL POLICY TOWARDS DEMOGRAPHIC CHANGES IN EUROPEAN COUNTRIES – EXAMPLES OF SOLUTIONS AND AN ASSESSMENT OF THEIR EFFECTIVENESS

SUMMARY

According to David Gill, social policies are courses of action aimed at influencing the general quality of life in a society, the circumstances of life of individuals and groups in this society, as well as the nature of intra-social relations between individuals, groups, and society. Antoni Rajkiewicz defines social policy as “the sphere of activity of the state and other public bodies and social forces that deals with shaping the living conditions of the population and interpersonal relations (especially in the living and working environment)”. The term “demographic change” describes the age structure of the population adapting to changes in living conditions. Consequently, changes in the composition of the age structure of society are the result of social changes. When analyzing the EU population pyramids, we can see that the first two decades after World War II were characterized by a particularly high birth rate. Since the 1970s, demographers have noted negative trends in the structure of Europe’s population. The lower birth rate in the recent past and present is associated with an increase in the life expectancy of Europeans. Persistently low birth rates lead to an aging population if mortality rates remain low. Consequently, half of the population growth in Europe between 2005 and 2050 will not be due to births, but to more people living longer. The work was written to present and evaluate social policy instruments implemented as a response to the ongoing demographic changes in European countries.

KEYWORDS: demographic changes, fertility, mortality, life expectancy, social policy tools, European countries

VARIA

AGNIESZKA ŻEJMO

SERWIS MALIBRACIA.ORG.PL JAKO MEDIALNY INSTRUMENT WSPARCIA SPOŁECZNEGO OSÓB STARSZYCH

Wprowadzenie

Podobnie jak w przypadku innych państw Zachodu, także w Polsce społeczeństwo starzeje się. Jest to trend nasilający się niezmiennie od 2006 r. i nie prognozuje się jego zatrzymania. Według danych GUS na koniec 2021 r. w naszym kraju żyło 9,7 mln osób w wieku 60+, które stanowiły 25,7% polskiej społeczności. Przewiduje się, że w roku 2030 liczba ta wzrośnie do 10,8 mln, natomiast w 2050 r. osiągnie poziom 13,7 mln, a osoby starsze będą stanowiły ok. 40% ogółu ludności¹.

Liczba osób najstarszych zwiększa się w jeszcze większym tempie niż liczba seniorów ogółem². W 2015 r. udział demograficzny osób 80+ wynosił ok. 1,5 mln. Na podstawie prognoz szacuje się, że do 2030 r. seniorów w tej grupie wiekowej będzie w Polsce ok. 2,2 mln³. Jednym z najistotniejszych problemów, jakie dotyczą najbardziej zaawansowane wiekiem osoby, jest samotność. Już w 2015 r. dotyczył on połowy seniorów w wieku 80+⁴. Podczas gdy mężczyźni z tej grupy najczęściej mają jeszcze żyjącą żonę, to większość kobiet stanowią wdowy⁵. Do tego jedna piąta osób w wieku 80 lat nie wychodzi z domu⁶.

AGNIESZKA ŻEJMO – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4757-3223>, e-mail: agnieszka.zejmo@o2.pl

¹ GUS, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2021 r.*, Warszawa–Białystok 2022, s. 10, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6002/2/4/1/sytuacja_osob_starszych_w_polsce_w_2021_r.pdf; J. Frączyk, *Polska starzeje się coraz szybciej. GUS bije na alarm*, „Businessinsider.com.pl” [online], 29.12.2021, <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/polska-starzeje-sie-coraz-szybciej-gus-bije-na-alarm/9139rn3>.

² *Polacy żyją coraz dłużej*, „Newsweek.pl” [online], 21.03.2015, <https://www.newsweek.pl/polska/polskie-spoleczenstwo-sie-starzeje-ile-jest-starych-osob-w-polsce/55nh19l>.

³ Tamże.

⁴ *Stowarzyszenie dla seniorów*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/stowarzyszenie-dla-seniorow/>.

⁵ *Polacy żyją coraz dłużej*, „Newsweek.pl” [online].

⁶ Dane na podstawie badania „Sytuacja społeczna osób w wieku 65+” przeprowadzonego przez agencję ARC Rynek i Opinia na zlecenie Stowarzyszenia mali bracia Ubogich w 2018 r. – *Program*

W świetle wspomnianych statystyk i faktów zasadne jest przybliżenie działań wspomagających osoby starsze, wpisujących się we wsparcie społeczne⁷. W niniejszym artykule przedmiotem refleksji jest m.in. sposób, w jaki do tego rodzaju inicjatyw została wykorzystana witryna internetowa Stowarzyszenia mali bracia Ubogich. W opracowaniu wyznaczono następujące cele: wyjaśnienie istoty wsparcia społecznego, przedstawienie historii i misji organizacji, zaprezentowanie jej przedsięwzięć, w których w różnym stopniu użytkowany jest serwis WWW, a także omówienie dostępnych możliwości finansowania działalności stowarzyszenia przez darczyńców. Aby zrealizować owe cele, dokonano analizy literatury oraz materiałów źródłowych – zasobów witryny organizacji. Uwzględniono też dane uzyskane z wywiadu z jej dyrektorem. Ponadto przeanalizowano wybrane świadectwa podopiecznych opublikowane w mediach społecznościowych, dokumentujące odbiór działań pomocowych stowarzyszenia przez seniorów.

Istota wsparcia społecznego

W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy podejścia w definiowaniu wsparcia społecznego: strukturalne, funkcjonalne i percepcyjne⁸. W perspektywie strukturalnej wyjaśnia się omawiany termin jako „istnienie lub brak znaczących dla jednostki relacji i więzi między nią a jej społecznym otoczeniem”⁹. Poziom wsparcia otrzymywanego przez daną jednostkę jest uzależniony od stopnia rozbudowania sieci społecznej, w której ona funkcjonuje¹⁰. Należy jednak zauważyć, że nie każde względnie trwałe i znaczące powiązanie z drugim człowiekiem stanowi źródło wsparcia (może bowiem być również powodem obciążenia i problemów). Dlatego inni badacze tej orientacji, zamiast ujmować wsparcie społeczne jedynie w kategorii ilości kontaktów społecznych, podejmują próby ukazania najistotniejszych cech sieci związków społecznych jednostki. Pomimo tego trzeba podkreślić, iż także na podstawie samych cech owej sieci nie można wyciągnąć wniosku, że środowisko społeczne danej osoby jest dla niej źródłem wsparcia. Istnieją stanowiska, zgodnie z którymi taka charakterystyka sieci przedstawia raczej poziom integracji społecznej, zaś pojęcie to należy odróżnić od wsparcia społecznego. W myśl takiego podejścia: „integracja społeczna odnosi się do istnienia i jakości społecznych powiązań, natomiast wsparcie odnosi się

Obecność, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/program-obecnosc/>; *Polacy żyją coraz dłużej*, „Newsweek.pl” [online].

⁷ Wsparcie społeczne odgrywa rolę pozytywną dla zdrowia. Przynosi człowiekowi, szczególnie osobom starszym, poczucie przynależności, które z kolei dodaje sił, a także wzmacnia poczucie dobrostanu – P. Olejniczak, *Wsparcie społeczne i jego znaczenie dla osób starszych*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne” 3(2013), nr 2, s. 185, <https://pzp.umw.edu.pl/pdf/2013/3/2/183.pdf>.

⁸ B. Dudek, J. Koniarek, *Wsparcie społeczne jako modyfikator procesu stresu – wybrane problemy teoretyczne i narzędzie pomiaru*, „Medycyna Pracy” 54(2003), nr 5, s. 427–428, <https://cybra.lodz.pl/dlibra/publication/11707/edition/8844/content>.

⁹ Tamże, s. 427.

¹⁰ Tamże, s. 428.

do pozytywnej funkcji, jaką te więzi odgrywają w życiu jednostki, szczególnie wtedy, gdy znajdzie się ona w trudnej sytuacji”¹¹.

W rozumieniu ujęcia funkcjonalnego wsparcie społeczne to właśnie „zasoby dostarczane przez innych i pomagające jednostce w trudnych sytuacjach”¹². W tym podejściu, definiując analizowane pojęcie, zakłada się, iż jest to rodzaj interakcji społecznej odznaczającej się następującymi cechami:

- zostaje zainicjowana przez jedną albo obie strony w położeniu problemowym;
- w jej trakcie zachodzi wymiana emocji, informacji, instrumentów działania bądź dóbr materialnych;
- owa wymiana może być jednostronna lub dwustronna (kierunek „dawca – biorca” może być stały albo ulegać zmianie w różnych odstępach czasowych, począwszy od bardzo małych);
- w układzie tej interakcji wyróżnić można osobę wspierającą (pomagającą) oraz odbierającą wsparcie;
- dla efektywności owej wymiany ważna jest adekwatność rodzaju udzielanego wsparcia do potrzeb jego odbiorcy;
- celem interakcji wspierającej jest przybliżenie jednej bądź obu jej stron do rozwiązania problemu i przezwyciężenia trudnej sytuacji (ukonkretnienie owego celu jest zależne od rozpoznania problemu oraz diagnozy jego trudności)¹³.

W orientacji percepcyjnej, w odróżnieniu od dwóch wcześniejszych perspektyw, kładzie się nacisk na to, czy i w jakim stopniu jednostka odczuwa rzeczywiste wsparcie ze strony otoczenia. W tym podejściu „wsparcie nie jest cechą relacji, transakcji, interakcji społecznej, ale strukturą poznawczą jednostki, jej poczuciem bycia wspieranym przez innych, które powstaje dzięki doświadczaniu określonych aktów pomocy i życzliwych gestów ze strony innych”¹⁴. Przybliżony termin jest wyjaśniany jako „przekonanie jednostki, że jest przedmiotem troski i miłości, że jest ona ceniona i szanowana, i należy do społecznej sieci komunikacyjnej i wzajemnych zobowiązań”¹⁵. Percepcyjne przedstawianie omawianego pojęcia pozwala uwzględniać istotne jego aspekty: poziom wsparcia otrzymywanego z różnych źródeł oraz stopień zadowolenia, jakie z tego powodu odczuwa osoba wspomaganą¹⁶.

Rys historyczny Stowarzyszenia mali bracia Ubogich

Stowarzyszenie wywodzi się z Francji. Jego idea narodziła się w 1939 r., natomiast organizacja została założona w 1946 r. przez filantropa Armanda Marquiseta (1900–1981). Powstała, aby skupić młodych ludzi pragnących nieść pomoc najbiedniejszym. Jako że po zakończeniu II wojny światowej najuboższymi

---

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

były osoby starsze (opuszczone, samotne, pozbawione szans na wsparcie), „mali bracia” objęli opieką właśnie tę, wówczas najbardziej potrzebującą część społeczeństwa. Pierwsi wolontariusze zajmowali się dostarczaniem ubogim francuskim seniorom posiłków oraz węgla. Współcześnie stowarzyszenie jest obecne w dziesięciu krajach: Francji, Hiszpanii, Irlandii, Kanadzie, Niemczech, Stanach Zjednoczonych, Szwajcarii, Polsce, Meksyku i Rumunii¹⁷.

Za początek istnienia organizacji w Polsce przyjmuje się dzień 1 grudnia 2002 r., kiedy rozpoczęła się realizacja akcji społecznych na terenie naszego kraju. Pierwszą z nich było seminarium pt.: „Przerwijmy samotność tych, którzy w niej żyją”, odbyło się ono na przełomie listopada i grudnia 2002 r. Owo spotkanie zakończyło się ukonstytuowaniem polskiego Stowarzyszenia mali bracia Ubogich. Wcześniej młodzi Polacy wyjeżdżali do Francji, aby w tamtejszych oddziałach organizacji razem z innymi wolontariuszami wspierać jej francuskich podopiecznych, m.in. w czasie pobytów seniorów w domach wakacyjnych. Z grona tych młodych osób wywodzą się polscy uczestnicy wspomnianego seminarium założycielskiego. Od 6 maja 2003 r. stowarzyszenie posiada wpis do KRS, a od 29 maja 2006 r. ma status Organizacji Pożytku Publicznego. Jest też członkiem Międzynarodowej Federacji mali bracia Ubogich. Działa w dziesięciu polskich miastach: Warszawie, Poznaniu, Lublinie, Wrocławiu, Krakowie, Łodzi, Pruszkowie, Świdniku, Gnieźnie i Tarnowie¹⁸.

Misja organizacji

Motto stowarzyszenia brzmi *Kwiaty przed chlebem*. Oznacza ono, że „dawać miłość można tylko dając coś więcej niż to, co najpotrzebniejsze”¹⁹. Jest realizowane poprzez towarzyszenie osobom starszym i umiejętne ich wysłuchiwanie, co prowadzi do budowania międzypokoleniowych wzajemnych relacji. W misję organizacji wpisuje się też alarmowanie społeczeństwa oraz instytucji publicznych o sprawach dotyczących seniorów, w tym zajmowanie się kwestią ich warunków mieszkaniowych. Ponadto we Francji członkowie stowarzyszenia są obecni przy osobach umierających, a także udzielają pomocy starszym osobom bezdomnym²⁰.

Mali bracia Ubogich, opierając się na ideach Armanda Marqueta, odwołują się do wartości fundamentalnych, takich jak: niepowtarzalność każdej istoty ludzkiej; godność każdego człowieka niezależnie od jego płci, pochodzenia, sytuacji społecznej, stanu zdrowia fizycznego czy psychicznego; prawo każdego do wolności, braterstwa oraz wierności własnym przekonaniom²¹.

---

¹⁷ *Historia organizacji*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/stowarzyszenie-dla-seniorow/historia-organizacji/>.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ *Manifest*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/stowarzyszenie-dla-seniorow/manifest/>.

W manifestcie organizacji zostały wymienione poniższe elementy jej misji:

- **jednoczyć** – umożliwić wolontariuszom, pracownikom oraz darczyńcom wspólne przeżywanie przyświecających stowarzyszeniu wartości fundamentalnych; towarzyszyć osobom dotkniętym samotnością i ubóstwem, jak również znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej (priorytetem jest udzielanie pomocy osamotnionym seniorom w wieku powyżej 60 lat);
- **żyć w braterstwie** – poprzez konkretne akcje odnawiać zerwane więzi solidarności, do czego zobowiązuje idea braterstwa; pielęgnować braterskie relacje dzięki stałemu otwieraniu się na drugiego człowieka, co pozwala poznać go w wymiarze indywidualnym oraz grupowym;
- **poszukiwać wartości życia** – podkreślać znaczenie relacji międzyludzkich, umożliwiających dzielenie z kimś radości oraz smutków, ale też wspólne rozwiązywanie problemów życia codziennego;
- **czuć** – dostrzegać osoby w trudnej sytuacji życiowej; wykazywać wobec nich czułość; podejmować próby zmiany społeczeństwa w zakresie postrzegania ludzi będących w potrzebie i postępowania wobec nich; wdrażać przedsięwzięcia przeciwdziałające izolacji²².

Wytyczne w odniesieniu do działania w ramach stowarzyszenia określono następująco:

- **być obok** – starać się jak najlepiej poznać podopiecznego, zaakceptować jego wyjątkowość i odmienność, szanować jego godność osobistą oraz prywatność; być partnerem w rozmowie; respektować to, co robi, a także wspomagać go w odkrywaniu nieuświadomianych przez niego umiejętności, najgłębszych pragnień oraz aspiracji; towarzyszyć mu, uznając jego rytm rozwoju, stale dostosowywać się do jego potrzeb; udzielić wsparcia w zaakceptowaniu pomocy przy równoczesnym pozostawieniu wolności wyboru; szanować podopiecznego jako osobę – taką, jaką obecnie jest, oraz taką, jaką będzie się stawać;
- **działać wspólnie** – traktować bycie obok seniorów jako cel wymagający współpracy wolontariuszy oraz pracowników organizacji; nawiązywać kontakt również z rodziną, przyjaciółmi i sąsiadami podopiecznych; współpracować też z profesjonalnymi partnerami w duchu wzajemnego współdziałania;
- **dawać świadectwo** – informować o działalności organizacji opinię publiczną oraz polityków; świadczyć o niej poprzez realizowane wspólnie projekty i akcje, jak również zajmowane przez stowarzyszenie stanowiska²³.

Wolontariat na rzecz osób starszych

Poprzez swój serwis internetowy omawiana organizacja informuje o programie „Twoja obecność pozwala mi żyć”, który stworzyła. Realizuje go sieć kilkuset wolontariuszy, których rolą jest dostarczanie samotnym seniorom oparcia i poczucia bezpieczeństwa. Stowarzyszenie tak oto przedstawia cel przedsięwzięcia:

---

²² Tamże.

²³ Tamże.

„poprawa jakości życia osób starszych poprzez przeciwdziałanie ich izolacji i wyobcowaniu społecznemu”²⁴. Pomocą objętych jest obecnie prawie 700 seniorów²⁵. W ramach wolontariatu jego uczestnicy regularnie (co najmniej raz w tygodniu) odwiedzają podopiecznych w ich domach, systematycznie telefonują do nich, aby dowiedzieć się o ich samopoczuciu (zdrowiu i kondycji psychicznej), wspierają w nagłych, trudnych sytuacjach, zabierają ich na spacer, do teatru, na wystawy, a także na krótkie wspólne wycieczki za miasto. Ponadto nie zapominają o uroczystościach, takich jak urodziny bądź imieniny seniorów. Poświęcają swój czas podopiecznym również w okresie świąt (każdego roku stowarzyszenie organizuje spotkania świąteczne z okazji Wielkanocy oraz Bożego Narodzenia). Wolontariusze oferują też swoje towarzystwo w dni wakacyjne (akcja „Wakacje jednego dnia”) oraz organizują różne formy aktywności grupowej w ramach działania „Małe inicjatywy wolontariuszy”²⁶.

Wielu seniorów po 80. roku życia nie ma już bliskich z rodziny ani z grona przyjaciół. Jak zauważają autorzy witryny stowarzyszenia, skazanie na samotność często prowadzi do utraty poczucia sensu życia, a także do takich dolegliwości, jak apatia, brak apetytu i lęk przed kolejnym dniem. Aby tworzyły się bliskie relacje oparte na empatii, przyjaźni i zaufaniu, każdy wolontariusz przydzielony jest do jednego podopiecznego²⁷.

Zgłoszenie osoby starszej do programu możliwe jest dzięki informacji w serwisie stowarzyszenia. Na podstronie „Seniorzy” umieszczony jest numer telefonu: 600 615 110, pod który można dzwonić od poniedziałku do piątku w godzinach 12:00–14:00²⁸. W tym miejscu wyjaśniono też krótko, na czym polega program wolontariacki, czyli na co podopieczny może liczyć ze strony wolontariusza i organizacji (dodano także zastrzeżenie, że odwiedziny nie mają na celu wykonywania czynności usługowych, takich jak zakupy czy sprzątanie)²⁹.

Z kolei pod linkiem „Historie Wolontariuszy” na podstronie „Program Obecność” zapoznać się można z relacjami czterech osób zaangażowanych w towarzyszenie osobom starszym, w których krótko przedstawiono, jak kształtują się ich więzi z podopiecznymi³⁰. Natomiast łącze „Jak zostać wolontariuszem” prowadzi

---

²⁴ *Stowarzyszenie dla seniorów*.

²⁵ *Obecność pomaga*, <https://www.obecnoscpomaga.pl/>.

²⁶ *Program Obecność; Stowarzyszenie dla seniorów*.

²⁷ *Stowarzyszenie dla seniorów; Program Obecność; Testament*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/testament/>.

²⁸ Najczęściej z prośbą o przydzielenie wolontariusza telefonują sami seniorzy. Niekiedy w ich imieniu ze stowarzyszeniem kontaktują się ich bliscy lub znajomi, bywa także, że czynią to pracownicy instytucji i organizacji pomocowych. Dowiadują się o programie z mediów, materiałów informacyjnych (ulotek, plakatów), które stowarzyszenie dystrybuuje w wielu miejscach (np. bibliotekach, przychodniach zdrowia, aptekach, urzędach, miejscach usługowych typu fryzjer czy kosmetyczka, siedzibach innych organizacji), a także biorąc udział w różnego rodzaju wydarzeniach miejskich, np. piknikach, targach, konferencjach – wywiad z 23 września 2022 r. z Joanną Mielczarek, dyrektor Stowarzyszenia mali bracia Ubogich (aktualizacja: 22.04.2023).

²⁹ *Seniorzy*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/seniorzy/>.

³⁰ *Historie wolontariuszy*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/historie-wolontariuszy/>.

do opisu sześciu kroków, jakie należy uczynić, by dołączyć do programu. Stowarzyszenie tak oto prezentuje swoją rolę w wolontariacie: „Organizacja przydziela wolontariuszom zadania stosowne do ich zgłoszeń i umiejętności, koordynuje działania, udziela niezbędnego wsparcia i przeprowadza odpowiednie szkolenia. Doceniamy doświadczenia i ułatwiamy ich wymianę, dokonując regularnej oceny przeprowadzonych działań i dostosowujemy je do zmieniających się potrzeb”³¹. W zakładce „Pytania i odpowiedzi” można znaleźć bardziej szczegółowe informacje wyjaśniające sposób funkcjonowania wolontariatu³². Link „Wyślij zgłoszenie” przekierowuje na stronę, gdzie kliknięcie przycisku „Przejdź do formularza” umożliwia wypełnienie i przesłanie kwestionariusza zgłoszeniowego³³.

Telefon zaufania dla seniorów

Stowarzyszenie udostępnia w swojej witrynie numer, który pełni funkcję telefonu zaufania: 22 635 09 54. Działa on od 2013 r. Jego motto brzmi: „*Troski i kłopoty dzielone z drugim człowiekiem maleją o połowę*”. Połączenia obsługują doświadczeni psychologowie (obecnie pięć osób³⁴), a partnerami merytorycznymi inicjatywy są eksperci Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Zadaniem telefonu jest przeciwdziałanie izolacji społecznej seniorów. Spełnia on także rolę informacyjną i doradczą (jego pracownicy pomagają znaleźć wyjście z różnych sytuacji i udzielają wsparcia w trudnych chwilach). Osoby zaangażowane w funkcjonowanie telefonu pełnią dyżury w poniedziałki, środy i czwartki w godzinach 17:00–20:00, natomiast w środy można dodatkowo skontaktować się w godzinach 14:00–16:00 (jest to czas poświęcony tematyce choroby Alzheimera; pomocą służy wówczas psychoterapeutka i gerontolog, autorka treningów pamięci i innych funkcji poznawczych dla osób starszych, specjalistka w zakresie rozwiązywania problemów emocjonalnych oraz psychicznych związanych z wiekiem)³⁵.

Rejestracja wspomnień osób starszych

Kolejną inicjatywą organizacji, realizowaną w latach 2008–2016, było nagrywanie wspomnień podopiecznych (będących w wieku 80+) przez wolontariuszy. Główną tematyką rejestrowanych relacji było życie seniorów w Warszawie. Pomocy

---

³¹ *Jak zostać wolontariuszem*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/jak-zostac-wolontariuszem/>.

³² *Pytania i odpowiedzi*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/pytania-i-odpowiedzi/>.

³³ *Wyślij zgłoszenie*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/wyslij-zgloszenie/>.

³⁴ Stan na 22 kwietnia 2023 r. – wywiad z 23 września 2022 r. z Joanną Mielczarek, dyrektor Stowarzyszenia mali bracia Ubogich (aktualizacja: 22.04.2023).

³⁵ *Telefon Zaufania*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/telefon-zaufania-dla-osob-starszych/>; Wywiad z 23 września 2022 r. z Joanną Mielczarek, dyrektor Stowarzyszenia mali bracia Ubogich (aktualizacja: 22.04.2023).

przy tym działaniu udzielił Dom Spotkań z Historią (warszawska instytucja kultury). Polegała ona na przeszkoleniu pracowników stowarzyszenia w zakresie dokumentowania wspomnień. Akcja stanowiła część projektu „Pamięć. Przyjaźń. Pomoc”, który był współfinansowany przez berlińską Fundację „Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość”, wspierającą międzynarodowe przedsięwzięcia na rzecz osób poszkodowanych przez III Rzeszę³⁶.

Zarejestrowane wspomnienia wiążą się przede wszystkim z osobistymi przeżyciami z okresu okupacji niemieckiej. Są to również historie życia codziennego sprzed II wojny światowej, a także powojenne. Powodem uwieczniania tych relacji była chęć ocalenia ich od zapomnienia oraz przekazania kolejnym pokoleniom. Stworzone nagrania zasilily multimedialne Archiwum Historii Mówionej (prowadzone przez Dom Spotkań z Historią), co daje możliwość ich wykorzystania do celów kulturalnych bądź naukowych. Oprócz utrwalania relacji osób starszych, wolontariusze zajmowali się też archiwizacją ocalałych źródeł materialnych – wypożyczali i skanowali stare zdjęcia należące do seniorów. Ponadto fotografowane były przedmioty codziennego użytku mające dużą wartość historyczną³⁷.

Nośnikiem części zgromadzonych materiałów jest witryna internetowa Stowarzyszenia mali bracia Ubogich. Opublikowane są na niej fotografie przedstawiające podopiecznych, biogramy tekstowe oraz fragmenty wspomnień w formie plików audio, opracowane na podstawie danych zebranych od dwudziestu czterech osób. Dodatkowo w siedzibie warszawskiego oddziału organizacji możliwe jest wypożyczenie pełnych nagrań wspomnień, umieszczonych na płytach CD³⁸.

Inicjatywa „Przystanek Alzheimer”

Innym przedsięwzięciem stowarzyszenia było organizowanie szkoleń dla opiekunów osób dotkniętych chorobą Alzheimera³⁹. Pierwsze tego typu spotkanie odbyło się 12 maja 2012 r. Warsztat ten poprowadzili dr Barbara Romero (autorka skierowanej do osób z demencją Terapii Stabilizującej Tożsamość oraz integracyjnego programu terapeutycznego przeznaczonego dla chorych z demencją i ich opiekunów), a także Klaus Werner Pawletko (dyrektor berlińskiej organizacji wchodzącej w skład Międzynarodowej Federacji mali bracia Ubogich). Niemiecki

---

³⁶ *Nagrywanie wspomnień*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/nagrywanie-wspomnien/>; *Projekt „Wsparcie. Świadomość. Godność”*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/projekt-dla-osob-po-80-roku-zycia/>; Wywiad z 23 września 2022 r. z Joanną Mielczarek, dyrektor Stowarzyszenia mali bracia Ubogich (aktualizacja: 22.04.2023).

³⁷ *Nagrywanie wspomnień*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/nagrywanie-wspomnien/>; Wywiad z 23 września 2022 r. z Joanną Mielczarek, dyrektor Stowarzyszenia mali bracia Ubogich (aktualizacja: 22.04.2023).

³⁸ Informacja zawarta w serwisie stowarzyszenia na podstronach poświęconych poszczególnym seniorom.

³⁹ Projekt został przerwany przez pandemię COVID-19. Wszystkie spotkania, które odbyły się w ramach tej inicjatywy, były nieodpłatne dla uczestników – wywiad z 23 września 2022 r. z Joanną Mielczarek, dyrektor Stowarzyszenia mali bracia Ubogich (aktualizacja: 22.04.2023).

trener, dostrzegając duży potencjał osób biorących udział w szkoleniu, dał impuls do stworzenia grupy roboczej przy merytorycznym wsparciu Stowarzyszenia mali bracia Ubogich. Po kilku tygodniach, z inicjatywy uczestnika majowego warsztatu Piotra Czostkiewicza, zebrania owego zespołu przekształciły się w regularne, comiesięczne spotkania pod nazwą „Przystanek Alzheimer”, a P. Czostkiewicz stał się liderem projektu. W jego ramach 12 lipca 2012 r. zorganizowano pierwsze spotkanie otwarte, na którym poddano refleksji, na co opiekunowie chorych mają wpływ, a na co nie. Drugim tematem było przyglądanie się temu, co było istotne w „poprzednim życiu” osób dotkniętych schorzeniem (czyli przed diagnozą), jak również temu, co jest dla nich ważne obecnie. Grupa wysłuchiwała też uczestników, aby dowiedzieć się, jakiej pomocy oczekują, jakie zagadnienia należałoby poruszyć na kolejnych zebraniach, a także kogo warto poprosić o podzielenie się wiedzą w trakcie przyszłych warsztatów⁴⁰.

Wśród osób zapraszanych na spotkania projektu „Przystanek Alzheimer” znaleźli się m.in.: prof. dr hab. med. Tadeusz Parnowski, kierownik 2. Kliniki Psychiatrycznej w Instytucie Psychiatrii i Neurologii w Warszawie oraz członek Polskiej Koalicji Alzheimerowskiej (2012); dr hab. Dariusz Stępkowski, profesor nadzwyczajny Instytutu Biologii Doświadczalnej im. Marcelego Nenckiego PAN (2012); senator Mieczysław Augustyn, przewodniczący Parlamentarnego Zespołu ds. Osób Starszych i przewodniczący Komisji ds. Rodziny i Polityki Społecznej (2013). Poruszana przez nich problematyka to m.in.: kompendium wiedzy o chorobie, leczeniu i profilaktyce; rezultaty badań francuskich naukowców, zgodnie z którymi w średnim stadium zaawansowania choroby możliwe jest uzyskanie trzypunktowego progresu (w trzydziestopunktowej skali badania Mini Mental Science Examination) dzięki stosowaniu witaminy D oraz memantyny; projekt ustawy o pomocy osobom niesamodzielnym. Jako szczególnie istotną odnotowano wypowiedź prof. T. Parnowskiego: „Człowiek choruje tak, jak żył”. Na stronie stowarzyszenia zamieszczono następującą jej interpretację: „To ważne przesłanie i zachęta, by już teraz stawać się lepszym, kochającym, wrażliwszym, otwartym na innych ludzi”⁴¹.

W związku z obchodami Światowego Dnia Choroby Alzheimera, w latach 2014–2016 odbyły się trzy edycje imprezy plenerowej, której celem była integracja osób zdrowych z chorymi oraz ich rodzinami. Ideą przewodnią tego przedsięwzięcia było nakłonienie opiekunów do wychodzenia wraz ze swoimi podopiecznymi na zewnątrz (w przestrzeń przyjazną dla chorych, otwartą, pełną zieleni i spokoju). W ramach inicjatywy specjaliści różnych dziedzin przeprowadzili kilkugodzinne miniwykłady na temat choroby. Podjęto też działania warsztatowo-terapeutyczne⁴².

W 2015 r. rozpoczął się pilotażowy projekt tworzenia grup samopomocy poświęconych seniorom, w tym osobom cierpiącym na chorobę Alzheimera oraz inne zespoły otępienne. W rezultacie tego działania zainicjowano przygotowanie

---

⁴⁰ *Przystanek Alzheimer*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/przystanek-alzheimer/>.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

kilkunastu liderów, którzy mieli za zadanie m.in. budować i prowadzić nowe grupy wsparcia dla opiekunów chorych, a także otwierać nowe punkty konsultacyjno-informacyjne. Projekt ten był kontynuowany w 2016 r., dając liderom pomoc organizacyjną i prawną przy uruchamianiu wsparcia środowiskowego dla osób chorych oraz ich rodzin⁴³.

Zgodnie z deklaracją w witrynie stowarzyszenia, pozostaje ono otwarte na współpracę w ramach inicjatywy „Przystanek Alzheimer” z innymi ośrodkami i organizacjami. Jej celem jest poprawa sytuacji opiekunów (zarówno stanowiących rodzinę chorych, jak i zawodowych) poprzez ich edukowanie i zwiększanie samoświadomości. Osoby związane w tym przedsięwzięciem dostarczają konkretnych narzędzi wsparcia, m.in. podają potrzebującym adresy miejsc, gdzie jeszcze możliwe jest otrzymanie pomocy⁴⁴.

Stowarzyszenie informuje w swoim serwisie internetowym o objawach schorzenia (na podstronie „Przystanek Alzheimer”). W omawianym miejscu prezentowane są ponadto wskazówki przybliżające konieczne do podjęcia pierwsze kroki w ramach diagnozy i leczenia choroby adresowane do osób, które podejrzewają wystąpienie schorzenia u siebie lub swojego bliskiego⁴⁵.

Informacje i narzędzia dla darczyńców

Na pasku nawigacyjnym serwisu organizacji znajduje się rozwijana zakładka „Jak pomóc”. Pierwszą z opcji jest link „Wspieraj co miesiąc”, który kieruje do odrębnej strony (obecnoscpomaga.pl), poświęconej programowi „Obecność”, na której umieszczone są następujące treści:

- informacja, że 32 zł miesięcznie może odmienić czyjeś życie na stałe;
- narzędzie umożliwiające comiesięczne obciążenie karty płatniczej na kwotę 32 zł, 64 zł lub inną;
- narzędzie pozwalające na wpłatę jednorazowej darowizny;
- komunikat: „280 tysięcy seniorów w Polsce cierpi z powodu samotności”;
- krótki opis, na czym polega program „Obecność”;
- informacja, na co przeznaczane są wpłaty darczyńców;
- film z wypowiedziami trójki seniorów o tym, jak samotność wpływa na ich życie;
- numer konta bankowego programu „Obecność”, KRS organizacji i dane kontaktowe⁴⁶.

Drugi link – „Przeznacz 1% podatku” odsyła do podstrony głównego serwisu stowarzyszenia zawierającej poniższe elementy:

- przyciski „Przeznacz 1,5%” oraz „e-pity uruchom” dające możliwość wypełnienia online deklaracji podatkowej, w której zawarty jest numer KRS stowarzyszenia;

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ *Obecność pomaga*, <https://www.obecnoscpomaga.pl/>.

- informację, że jedna osoba na dwadzieścia w wieku 80 lat nawet przez chwilę nie ma z kim porozmawiać;
- wyjaśnienie, że środki pochodzące z „1,5 procenta” wspierają funkcjonowanie telefonu zaufania organizacji;
- ostatni raport roczny z działalności stowarzyszenia, który można wyświetlić przyciskiem „Przeczytaj raport”;
- formularz wpłaty jednorazowej pozwalający na wybór 32 zł, 64 zł, 100 zł albo innej kwoty; jednocześnie w jego dolnej części znajduje się link umożliwiający ustawienie płatności cyklicznej;
- numer konta bankowego⁴⁷.

Trzeci link – „Uwzględnij nas w testamencie” prowadzi do podstrony, gdzie opublikowane są takie dane, jak:

- przycisk „Pobierz broszurę”, za pomocą którego można ściągnąć informator na temat testamentów;
- krótka informacja, w jaki sposób stowarzyszenie pomaga, w tym zwięzły opis programu „Obecność”;
- komunikat, że organizacja nie przyjmuje zapisów testamentowych od swoich podopiecznych;
- dane i formularz do kontaktu z osobą mogącą odpowiedzieć na pytania oraz pomóc w formalnościach związanych ze sporządzeniem testamentu;
- przycisk „Przekaż darowiznę” kierujący do narzędzia wpłaty jednorazowej, pozwalający na wybór 32 zł, 64 zł, 100 zł albo innej kwoty;
- numer konta bankowego programu „Obecność”, numer KRS stowarzyszenia, dane kontaktowe organizacji⁴⁸.

Czwarty link – „Wpłać na konto” łączy z podstroną, na której podane są numery kont bankowych (głównego, poświęconego programowi „Twoja obecność pomaga mi żyć” oraz przeznaczonego dla wpłat w euro)⁴⁹.

Ponadto sam pasek nawigacyjny serwisu zawiera przyciski „Przekaż 1,5%” i „Wspieram”. Pierwszy z nich odsyła do podstrony opisanej powyżej przy drugim linku. Drugi przycisk kieruje do narzędzia wpłaty jednorazowej.

Poza opisanymi wyżej opcjami dla osób fizycznych, na pasku nawigacyjnym stowarzyszenie udostępnia rozwijaną zakładkę „Dla biznesu”, gdzie pod łączem „Wspieraj jako firma” umieszczono propozycje rozwiązań dla darczyńców firmowych. Są to:

- darowizny – mogą mieć postać: przelewu od przedsiębiorstwa, ofiarowanej nieodpłatnie usługi czy zbiórki pieniężnej zorganizowanej wśród pracowników firmy (przeznaczyć je można na cele statutowe organizacji bądź konkretny, wybrany przez darczyńcę program);

---

⁴⁷ *Procent*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/procent/>.

⁴⁸ *Testament*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/testament/>.

⁴⁹ *Wpłać na konto*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/jak-pomoc-seniorom/wplac-darowizne-na-konto/>.

- wolontariat pracowniczy – zaangażowanie pracowników w wolontariat i wspieranie ich w takich działaniach przez pracodawcę (możliwość bezpośredniego włączenia się pracowników przedsiębiorstwa w organizowanie aktywności dla seniorów albo wsparcia stowarzyszenia kompetencjami pracowników);
- payroll – automatycznie przekazywany datek z każdego wynagrodzenia pracownika (dobrowolne odpisy od pensji);
- marketing społecznie zaangażowany – procent ze sprzedaży wybranego produktu albo usługi kierowany na rzecz stowarzyszenia⁵⁰.

Na wspomnianej podstronie znajdują się linki, gdzie umieszczono przykłady przedsiębiorstw, które już zdecydowały się na wymienione powyżej rozwiązania. Opisy podjętych przez nie działań uwzględniają osiągnięte cele oraz korzyści dla darczyńcy. Organizacja deklaruje ponadto możliwość zaplanowania innych form współpracy. Elementem podstrony jest też przycisk umożliwiający wypełnienie i wysłanie formularza inicjującego wolontariat pracowniczy⁵¹.

Drugi odsyłacz zakładki „Dla biznesu” prowadzi do danych osoby, z którą firmy mogą kontaktować się w razie pytań czy chęci wejścia w partnerstwo („Kontakt dla firm”)⁵². Natomiast ostatnie łącze – „Nasi partnerzy” umożliwia zapoznanie się z informacją, które przedsiębiorstwa już współpracują ze stowarzyszeniem⁵³.

Odbiór działań pomocowych stowarzyszenia przez podopiecznych

Biorąc pod uwagę orientację percepcyjną w definiowaniu wsparcia społecznego, istotne jest ukazanie, jak seniorzy, którymi zajmuje się organizacja, postrzegają podejmowane na ich rzecz aktywności.

W mediach społecznościowych stowarzyszenia można odnaleźć wypowiedzi podopiecznych akcentujące m.in. następujące odczucia:

- wdzięczność:
  - za pamięć („Przesyłam [...] gorące podziękowanie za pamięć o moich urodzinach”⁵⁴; „Miło, że pamiętacie”⁵⁵);
  - za obecność („Dziękuję Kasi [wolontariuszce – A.Ż.], że była”⁵⁶);

⁵⁰ *Wspieraj jako firma*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/wspolpraca-z-biznesem/wspieraj-jako-firma/>.

⁵¹ Tamże.

⁵² *Kontakt dla firm*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/wspolpraca-z-biznesem/kontakt-dla-firm/>.

⁵³ *Nasi partnerzy*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <https://www.malibracia.org.pl/wspolpraca-z-biznesem/partnerzy/>.

⁵⁴ Post Stowarzyszenia mali bracia Ubogich z 19.10.2022, Facebook [online], <https://www.facebook.com/malibracia/posts/pfbid02QHk6Yua28vg1G4AnesRqUTqt7HWXJmdM6cxfZPSUya3f2MkfxQYfjnd3aC7vpKQl>.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Tamże.

- za miło spędzony czas („Przesyłam [...] gorące podziękowanie za [...] umilenie mi tego dnia”⁵⁷);
- za sprawienie niespodzianki („Wolontariuszka Kasia zrobiła niespodziankę”⁵⁸);
- za trafienie w gust („na odwiedziny przyszła z pięknym tortem bezowym (pamiętając, że taki lubię, choć rzadko jadam)”⁵⁹);
- za pomoc w kryzysie („To mnie uratowało trochę z tej mojej choroby, z tej zapaści mojego życia, bo już myślałam, że to właściwie koniec. Właśnie oni. Oni mnie dużo wspierali, mieli ze mną kontakt”⁶⁰);
- za pomoc w potrzebie („był czas, że ja leżałam dłuższy czas w szpitalu. Prawie 12 miesięcy [...]. Kasia [wolontariuszka – A.Ż.] przychodziła do mnie bardzo często, odwiedzała mnie. To było dla mnie bardzo dużo. Jak coś poprosiłam ją, to mi załatwiła, kupiła mi”⁶¹);
- za okazywanie miłości („daje [wolontariuszka – A.Ż.] w tej swojej rozmowie, w tym swoim głosie tyle miłości, tyle zainteresowania [...]. Aby tylko ją usłyszeć i z nią być”⁶²);
- satysfakcja:
  - z posiadania towarzystwa („To jest ważne. Żeby być razem, żeby razem porozmawiać. Żeby ktoś był ze mną”⁶³);
  - z doświadczania rozrywek („ja tam idę do tego domu, do tego klubu, bo ja to nazywam klub [...]. Chodzę, ile tylko mogę. Byliśmy w kinie, Kasia [wolontariuszka – A.Ż.] mi pomogła”⁶⁴);
  - z możliwości dzielenia się przeżyciami („Dzielimy się ze sobą [z wolontariuszką – A.Ż.] radościami i troskami”⁶⁵);
  - z możliwości doświadczania wsparcia ([z wolontariuszką – A.Ż.] wspieramy się”⁶⁶);
- przyjemne wrażenia emocjonalne („kiedy zdmuchnęłam świeczki na torciku – w sercu zrobiło się jasno i ciepło”⁶⁷).

Wspomniane doznania stanowią potwierdzenie faktu otrzymywania przez seniorów wsparcia ze strony organizacji. Przytoczone wypowiedzi dowodzą doświadczania aktów pomocy i życzliwych gestów, a także odczuwania zadowolenia z ich powodu.

---

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ *Historia pewnej relacji* (film Stowarzyszenia mali bracia Ubogich), 26.04.2017, YouTube [online], <https://www.youtube.com/watch?v=q8mtLZBzay4>.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże.

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ *Poznański Targ Dobra 2020* (film Stowarzyszenia mali bracia Ubogich), 08.10.2020, YouTube [online], <https://www.youtube.com/watch?v=-Coa9vIMtrI>.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Post Stowarzyszenia mali bracia Ubogich z 19.10.2022, Facebook [online], <https://www.facebook.com/malibracia/posts/pfbid02QHk6Yua28vg1G4AnesRqUTqt7HwXJmdM6cfxfZPSUya3f2MkfxQYfjnd3aC7vpKQl>.

Podsumowanie

Dla poczucia dobrostanu człowiek potrzebuje m.in. relacji interpersonalnych. W starzejącym się społeczeństwie, przy stale wydłużającym się średnim okresie życia, coraz większego znaczenia nabiera problem samotności seniorów. Wiele osób po 80. roku życia nie ma już małżonka (zwłaszcza kobiety), rodziny ani przyjaciół. Duża część z nich nie ma zatem z kim na co dzień porozmawiać. W istniejącej sytuacji warto prezentować przedsięwzięcia, których celem jest wspomaganie osób starszych.

Wywodzące się z Francji, a funkcjonujące w Polsce od 2002 r. Stowarzyszenie mali bracia Ubogich podejmuje inicjatywy podnoszące jakość życia seniorów. W swojej działalności wykorzystuje m.in. narzędzie, jakim jest serwis internetowy.

Podstawową sferą aktywności organizacji jest koordynowanie wolontariatu towarzyszącego, który pozwala budować więzi międzypokoleniowe wśród osób starszych i wolontariuszy. Objęci tym programem seniorzy doświadczają troski młodszych osób o ich zdrowie, kondycję psychiczną, potrzeby kulturalne, rekreacyjne oraz towarzyskie. Okazywany im szacunek i zainteresowanie, a także możliwość uzyskania wsparcia w trudnych sytuacjach, mogą przywracać poczucie sensu życia i bezpieczeństwa. Witryna Stowarzyszenia mali bracia Ubogich przybliża zasady funkcjonowania wolontariatu oraz umożliwia wysłanie zgłoszenia pozwalającego na dołączenie do grona wolontariuszy.

Innym przedsięwzięciem „małych braci” jest prowadzenie telefonu zaufania, dostępnego dla potrzebujących trzy dni w tygodniu. Wsparcia seniorom udzielają doświadczeni psychologowie. Na stronie organizacji opublikowany jest numer telefonu oraz terminy dyżurów.

Kolejna inicjatywa stowarzyszenia to nagrywanie wspomnień podopiecznych i ich prezentacja, wraz z fotografiami i krótkimi zyciorysami, w jego serwisie WWW. Poza ową witryną pliki audio z zarejestrowanymi relacjami można pobrać w archiwum multimedialnym. Celem, jaki przyświecał utrwaleniu przeżyć starszych osób, był zamiar ich przekazania następnym pokoleniom. Ponadto działanie to dało seniorom możliwość odczucia, że historia ich życia kogoś interesuje.

Jeszcze innym projektem organizacji jest przybliżanie problematyki choroby Alzheimerera. Formą jego realizacji były szkolenia dla opiekunów osób dotkniętych tym schorzeniem. Obecnie stowarzyszenie skupia się na informowaniu w witrynie o symptomach choroby oraz o krokach w zakresie diagnozy i leczenia, które należy podjąć w przypadku podejrzenia, że zainteresowany lub osoba mu bliska może zmagać się ze schorzeniem.

Poza wspomnianymi wyżej zastosowaniami Internetu, został on też wykorzystany do powiadomienia o opcjach dofinansowania organizacji oraz o sposobach pozyskiwania otrzymywanych funduszy, a także do umożliwienia przekazania środków za pomocą specjalnych narzędzi.

Omawiany serwis Stowarzyszenia mali bracia Ubogich może zostać określony jako medialny instrument wsparcia seniorów, ponieważ prowadzona w nim aktywność przyczynia się do poprawy ich sytuacji życiowej oraz ich rozwoju. Ponadto umożliwia podejmowanie i propagowanie działań integrujących pokolenia.

BIBLIOGRAFIA

- Dudek B., Koniarek J., *Wsparcie społeczne jako modyfikator procesu stresu – wybrane problemy teoretyczne i narzędzie pomiaru*, „Medycyna Pracy” 54(2003), nr 5, s. 427–435, <<https://cybra.lodz.pl/dlibra/publication/11707/edition/8844/content>>, dostęp: 24.09.2022.
- Fraćczyk J., *Polska starzeje się coraz szybciej. GUS bije na alarm*, „Businessinsider.com.pl” [online], 29.12.2021, <<https://businessinsider.com.pl/gospodarka/polska-starzeje-sie-coraz-szybciej-gus-bije-na-alarm/9139rn3>>, dostęp: 19.09.2022.
- GUS, *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2021 r.*, Warszawa–Białystok 2022, <https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6002/2/4/1/sytuacja_osob_starszych_w_polsce_w_2021_r.pdf>, dostęp: 23.12.2022.
- Olejniczak P., *Wsparcie społeczne i jego znaczenie dla osób starszych*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne” 3(2013), nr 2, s. 183–188, <<https://pzp.umw.edu.pl/pdf/2013/3/2/183.pdf>>, dostęp: 20.09.2022.
- Polacy żyją coraz dłużej*, „Newsweek.pl” [online], 21.03.2015, <<https://www.newsweek.pl/polska/polskie-zrodowstwo-sie-starzeje-ile-jest-starych-osob-w-polsce/55nh19l>>, dostęp: 19.09.2022.
- Materiały źródłowe:**
- Historia organizacji*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/stowarzyszenie-dla-seniorow/historia-organizacji/>>, dostęp: 03.09.2022.
- Historia pewnej relacji* (film Stowarzyszenia mali bracia Ubogich), 26.04.2017, YouTube [online], <<https://www.youtube.com/watch?v=q8mtLZBzay4>>, dostęp: 23.12.2022.
- Historie wolontariuszy*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/historie-wolontariuszy/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Jak zostać wolontariuszem*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/jak-zostac-wolontariuszem/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Kontakt dla firm*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/wspolpraca-z-biznesem/kontakt-dla-firm/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Manifest*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/stowarzyszenie-dla-seniorow/manifest/>>, dostęp: 20.09.2022.
- Nagrywanie wspomnień*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/nagrywanie-wspomnien/>>, dostęp: 18.09.2022.
- Nasi partnerzy*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/wspolpraca-z-biznesem/partnerzy/>>, dostęp: 22.09.2022.
- Obecność pomaga*, <<https://www.obecnoscpomaga.pl/>>, dostęp: 23.12.2022.
- Post Stowarzyszenia mali bracia Ubogich z 19.10.2022, Facebook [online], <<https://www.facebook.com/malibracia/posts/pfbid02QHk6Yua28vg1G4AnesRqUTqt7HWXJmdM6cxfZPSUya3f2MkfxQYfjnd3aC7vpKQl>>, dostęp: 08.12.2022.
- Poznański Targ Dobra 2020* (film Stowarzyszenia mali bracia Ubogich), 08.10.2020, YouTube [online], <<https://www.youtube.com/watch?v=-Coa9vIMtrI>>, dostęp: 23.12.2022.
- Procent*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/procent/>>, dostęp: 23.12.2022.
- Program Obecność*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/program-obecnosc/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Projekt „Wsparcie. Świadomość. Godność”*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/projekt-dla-osob-po-80-roku-zycia/>>, dostęp: 18.09.2022.
- Przystanek Alzheimer*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/przystanek-alzheimer/>>, dostęp: 18.09.2022.
- Pytania i odpowiedzi*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/pytania-i-odpowiedzi/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Seniorzy*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/seniorzy/>>, dostęp: 22.09.2022.
- Stowarzyszenie dla seniorów*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/stowarzyszenie-dla-seniorow/>>, dostęp: 19.09.2022.

- Telefon Zaufania*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/nasze-projekty/telefon-zaufania-dla-osob-starszych/>>, dostęp: 17.09.2022.
- Testament*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/testament/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Wpłać na konto*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/jak-pomoc-seniorom/wplac-darowizne-na-konto/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Wspieraj jako firma*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/wspolpraca-z-biznesem/wspieraj-jako-firma/>>, dostęp: 22.09.2022.
- Wyślij zgłoszenie*, w: *Stowarzyszenie mali bracia Ubogich* [online], <<https://www.malibracia.org.pl/wolontariat/wysluj-zgloszenie/>>, dostęp: 19.09.2022.
- Wywiad z 23 września 2022 roku z Joanną Mielczarek, dyrektor Stowarzyszenia mali bracia Ubogich (aktualizacja: 22.04.2023).

THE MALIBRACIA.ORG.PL SERVICE AS A MEDIA INSTRUMENT OF SOCIAL SUPPORT FOR THE ELDERLY

SUMMARY

Seniors, who are growing in number in society, are at risk of social isolation. Meanwhile, ties with others are essential for everyone's well-being. It is worth publicizing initiatives that support the elderly and improve their quality of life. One of them is the practice of the Little Brothers of the Poor Association. The object of reflection in the article is, among other things, the way in which the organization's website has been used in its activities. The following goals were formulated: explaining the essence of social support, presenting the history and mission of the association, showing its undertakings in which the web service is used to varying degrees, as well as discussing the available possibilities of financing the organization's activities by donors, also with the role of cyberspace. To achieve the above-mentioned goals, an analysis of the literature and source materials – the resources of the association's website – was carried out. Data obtained from an interview with its director were also taken into account. The basic sphere of the organization's practice is the conduct of volunteer work, which enables the formation of intergenerational ties among volunteers and lonely elderly people. The seniors covered by this program experience the concern of younger people for their health, mental condition, cultural, recreational and social needs. The respect and interest shown to them, as well as the opportunity to receive support in difficult situations, can contribute to improving their situation. The article analyzes selected testimonies of the association's mentees published in its social media, which document the reception of the organization's assistance activities by seniors.

KEYWORDS: Internet service, elderly, social support, intergenerational relations, volunteering, helpline, memories, Alzheimer's disease

RECENZJE / REVIEWS**Ks. WOJCIECH GUZEWICZ****KS. TOMASZ ZAJKOWSKI, WKŁAD DIECEZJI ELCKIEJ
W MISYJNE DZIEŁO KOŚCIOŁA,
WYDAWNICTWO DIECEZJALNE ADALBERTINUM,
ELK 2021, SS. 122**

Podczas kolędy (wizyty duszpasterskiej) w 2023 r. otrzymałem książkę pt. *Wkład diecezji elckiej w misyjne dzieło Kościoła*. Radość moja była tym większa, iż wręczył mi ją sam Autor – ks. Tomasz Zajkowski, pracujący obecnie jako wikariusz parafii katedralnej w Elku. Książka jest owocem jego studiów filozoficzno-teologicznych, a konkretnie pracy magisterskiej, którą złożył i obronił pod kierunkiem ks. dr. Ryszarda Sawickiego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w 2020 r. Całość została wydana niezwykle starannie (z estetyczną okładką) w Wydawnictwie Diecezjalnym Adalbertinum, i zaopatrzona w recenzję wydawniczą samodzielnego pracownika naukowego – ks. Tomasza Szyszki z UKSW.

Praca jest oryginalna i zasługuje na zauważenie w świecie nauki. Pokazuje ona bowiem wkład duchowieństwa i diecezji elckiej w dzieło rozkrzewiania misji na świecie. Temat ten nie budził do tej pory większego zainteresowania wśród badaczy. Stąd też stanowi pewne novum i to zarówno w zakresie podejmowanego problemu, jak też zastosowanej metodologii. Publikacja składa się z trzech rozdziałów, wstępu, zakończenia, słowa biskupa elckiego i niezwykle rozbudowanej części bibliograficznej (ok. 20 stron). W pierwszym rozdziale przedstawiona została podstawa doktrynalna i prawna prowadzonej przez Kościół działalności misyjnej (Pismo Święte, dokumenty papieskie i soborowe, dokumenty Episkopatu Polski, dokumenty biskupów elckich). Na końcu tego rozdziału znalazły się odniesienia do dziedzictwa misyjnego terenów diecezji elckiej, m.in. jest mowa o misjach św. Wojciecha i św. Brunona oraz dziejach chrystianizacji Mazur, Suwalszczyzny, Augustowszczyzny i Sejneńszczyzny. W drugim rozdziale przedstawiony został udział diecezji elckiej w misyjnym dziele Kościoła. Jest tu mowa m.in. o strukturach diecezji elckiej zajmujących się propagowaniem misji, o fideionistach (tj. księżach diecezjalnych wyjeżdżający na misje), osobach życia konsekrowanego oraz wiernych świeckich zaangażowanych bezpośrednio w dzieło misyjne oraz

wybranych inicjatywach misyjno-pastoralnych w diecezji. Ta część pracy jest chyba najbardziej twórcza i najwięcej wnosząca do badań nad dziejami diecezji ełckiej i Kościoła misyjnego. Trzeci rozdział zawiera wnioski i postulaty pastoralne dotyczące duszpasterstwa misyjnego w diecezji ełckiej. Autor zwraca tu uwagę m.in. na potrzebę pogłębienia i odnowy formacji misyjnej, większego, aniżeli do tej pory, wykorzystaniu technik komunikacyjnych i społecznych oraz potrzebę lepszej koordynacji działalności misyjnej w diecezji ełckiej.

Obok ukazania walorów książki zadaniem recenzji jest także przedstawienie słabszej strony omawianego dzieła. Jest to potrzebne chociażby w celu udoskonalenia warsztatu naukowego Autora, ale nie tylko. Chodzi tutaj także o wyeliminowanie pewnych błędów, które pojawiają się co jakiś czas w opracowaniach. Wreszcie jest to także wołanie o uwzględnienie aktualnych badań naukowych. Zwrócę uwagę na dwie sprawy. Ks. Tomasz Zajkowski na określenie diecezji w Sejnach przyjął kilka terminów: „diecezja augustowska czyli sejneńska”, „diecezja sejneńska czyli augustowska”, „diecezja augustowska” oraz „diecezja sejneńska” (najczęściej używana przez autora). Trudności z opowiedzeniem się za którąkolwiek nazwą wynikają głównie z niejednoznaczności źródeł oraz z faktu, że w czasie funkcjonowania diecezji istniało także kilka określeń.

Tymczasem w sporze o nazwę diecezji należy przyjąć za źródła podstawowe dokumenty papieskie, zawarte w „Bularium Romanum” i oficjalnych drukach źródłowych. Dopiero dalszym ich uzupełnieniem stają się akta wytworzone przez konsystorz biskupa i gubernatora na przestrzeni istnienia diecezji, źródła drukowane z XIX i XX w. oraz literatura przedmiotu. Dogłębna analiza i ocena jednych i drugich materiałów pozwoliła na skonstatowanie tezy o prawdziwości określenia „diecezja sejneńska czyli augustowska” i tym samym odrzuceniu innych terminów na określenie diecezji w Sejnach.

Za stanowiskiem tym przemawiają głównie dwa dokumenty papieskie: bulla erekcyjna – „Ex imposita nobis” oraz bulla przenosząca stolicę diecezji z Sejn do Suwałk – „Sedium episcopatum translationes”. Zarówno w jednym, jak i w drugim dokumencie papież na określenie diecezji używa sformułowania „diecezja sejneńska czyli augustowska”. Wprawdzie obok tej nazwy pojawiają się inne terminy: „biskup sejneński czyli augustowski”, „biskup augustowski czyli sejneński”, „diecezja suwalska czyli augustowska”, ale nie mają one bezpośredniego odniesienia do diecezji, jej struktur i granic. Warto też podkreślić, iż w obu dokumentach nigdzie nie pada określenie „diecezja augustowska czyli sejneńska”, „diecezja augustowska” czy też „diecezja sejneńska”.

Chociaż te ostatnie określenia nie występują w dokumentach papieskich, to były one stosowane w powszechnym użytku zarówno przez władze diecezjalne, jak i gubernatorskie, zwłaszcza w latach 1818–1866, tj. w okresie kiedy diecezja wpisana była w obręb guberni augustowskiej. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, iż władze rosyjskie chętniej używały tego określenia, aniżeli innych, np. „diecezja augustowska” czy „diecezja sejneńska czyli augustowska”. Wydaje się, że czyniły tak z jednego powodu. Chciały w ten sposób wyartykułować na pierwszym planie gubernię, siedzibę władz państwowych. Warto jednak zauważyć, iż z chwilą reorganizacji struktur administracji państwowej i powstania w miejsce

guberni augustowskiej dwóch innych guberni określenia „diecezja augustowska” i „diecezja augustowska czyli sejneńska” powoli wychodziły z użytku.

Zupełnie odmiennie przedstawiała się sprawa z nazwą „diecezja sejneńska”. Ta powstała na gruzach nazwy „diecezja augustowska czyli sejneńska” oraz „diecezja augustowska” i funkcjonowała przede wszystkim w drugiej połowie XIX w. oraz na początku XX w. Podkreśla ona głównie Sejny jako miasto-centrum władz kościelnych. Nazwa ta nie miała jednak głębszego umocowania w dokumentach Stolicy Apostolskiej. Podobnie jak to miało miejsce w przypadku nazwy „diecezja augustowska czyli sejneńska” i „diecezja augustowska” dowody na używanie tej nazwy odnaleźć możemy wyłącznie w aktach wytworzonych przez kancelarię biskupa diecezji i gubernatora.

Kwestie nazwy diecezji w Sejnach i związane z tym problemy uporządkował ks. Wojciech Guzewicz chociażby w artykule naukowym pt. *Spór o diecezję* zamieszczonym na łamach czasopisma naukowego KUL – „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura” w 2019 r.

Druga sprawa dotyczy kwestii św. Brunona i odpowiedzi na pytanie: Czy św. Brunon jest patronem diecezji elckiej? Według autora św. Brunon jest obok św. Wojciecha patronem diecezji elckiej (np. s. 33, 34, 35). Co więcej, Autor przypisuje temu wspomnieniu rangę uroczystości (s. 35). Tymczasem należy stwierdzić, iż diecezja elcka, na podstawie oficjalnych i ostatecznych dokumentów Stolicy Apostolskiej, ma wyznaczonych tylko dwóch patronów – Najświętszą Maryję Pannę Matkę Kościoła (jako patrona głównego) i św. Wojciecha Biskupa i Męczennika (jako patrona drugorzędnego). Dokonano tego na prośbę biskupa elckiego – Wojciecha Ziemy w roku 1993. Stąd też św. Brunon nie może być uznawany w diecezji elckiej za jej patrona, ponieważ ani pierwszy biskup diecezji elckiej, ani kolejni nie zwrócili się z taką prośbą do Stolicy Apostolskiej, a zachowane dokumenty najwyższej władzy Kościoła nie pozwalają na takie określenie przynajmniej w sensie formalnoprawnym. Podobnie sprawa ma się z przypisaniem przez Autora wspomnieniu św. Brunona rangi uroczystości. Więcej na ten temat można przeczytać w artykule ks. Wojciecha Guzewicza o kulcie św. Brunona w diecezji elckiej, który ukazał się w czasopiśmie naukowym „Studia Teologiczne” w 2022 r.

Wszystko to wszakże w niczym nie umniejsza walorów naukowych i poznawczych książki. Przeciwnie – ma w intencji Autora uruchomić dyskusję i zmobilizować nowych badaczy do dalszej pracy nad wkładem diecezji elckiej w dzieło misyjne Kościoła. W jakimś sensie ma też zmobilizować osoby odpowiadające za prowadzenie prac naukowych (także wykonujące recenzje) do bardziej wnikliwego wglębiania się w treść prac.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że ks. Tomasz Zajkowski wziął na swój warsztat naukowy problem ważny, bardzo aktualny i dotąd mało przepracowany. Myśli przewodnie i zasadnicze wątki prowadzone są konsekwentnie przez wszystkie rozdziały pracy, a końcowy rezultat włożonego wysiłku badawczego określić można niewątpliwie jako satysfakcjonujący. Należy poza tym podkreślić, że zarówno sposób ujęcia analizowanej w treści rozprawy problematyki, jak też uzyskane rezultaty końcowe świadczą o bardzo dobrym opanowaniu przez Autora warsztatu naukowego oraz predestynują go do prowadzenia dalszej pracy badawczej.

Zasady przyjęcia tekstów do druku w czasopiśmie „Civitas et Lex”

1. Prace złożone do Redakcji „Civitas et Lex” nie mogą być wcześniej nigdzie publikowane ani być w tym samym czasie złożone w redakcjach innych wydawnictw.

2. Przed zgłoszeniem artykułu autor powinien upewnić się:

- czy jego praca jest oryginalna?
- czy tytuł pracy odpowiada jej treści?
- czy przedmiot badań i przyczyny ich podjęcia są poprawnie sformułowane?
- czy założenia sformułowane w celu pracy zostały zrealizowane?
- czy prezentowane wyniki są nowe?
- czy język i styl pracy są poprawne?
- czy dobór literatury i źródeł jest wystarczający i adekwatny do problematyki pracy?
- czy wnioski są poprawne i znajdują uzasadnienie w treści i wynikach pracy?
- czy streszczenie jest zredagowane poprawnie?

3. Dostarczone teksty powinny być napisane za pomocą MS Word; sformatowane przy użyciu czcionki Times 12; formatowanie tekstu należy ograniczyć do minimum: wcięcia akapitowe, środkowanie, kursywa.

4. Jeżeli tekst zawiera nietypowe fonty (np. znaki hebrajskie, cyrylicę, grekę, znaki logiczne, matematyczne lub fonetyczne), które nie występują w standardowej instalacji edytora lub środowiska Windows, należy je dołączyć w oddzielnym pliku.

5. Objętość artykułu powinna mieścić się w granicach 25–40 tys. znaków graficznych (ze spacjami i przypisami łącznie).

6. Przypisy należy sporządzić według zasad podanych w załączniku (patrz załącznik „Podstawowe reguły dotyczące przypisów” na stronie internetowej pisma).

7. Do tekstu należy dołączyć angielskie tłumaczenie tytułu, podtytułu, słów kluczowych i streszczenia (ok. 150 słów).

8. Informacje o autorach powinny zawierać następujące dane: imię i nazwisko, stopień i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy (Katedra, Instytut, Uczelnia) wraz z dokładnym adresem do korespondencji.

9. Materiały do kolejnych numerów czasopisma przyjmują redaktorzy poszczególnych działów.

Zasady etyczne – zapora „ghostwriting”

1. Jednym z najważniejszych dowodów etycznej postawy autorów prac zgłaszanych do kwartalnika „Civitas et Lex” jest jawność informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania ich artykułów (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy etc.), co jest przejawem nie tylko dobrych obyczajów, ale także społecznej odpowiedzialności.

2. Redakcja zobowiązuje autorów do (a) ujawnienia wkładu osób drugich w powstanie ich pracy – łącznie z podaniem ich afiliacji oraz kontrybucji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu tekstów, a także do (b) podania informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („*financial disclosure*”). W przypadku, gdy autorzy nie uczynili tego samodzielnie w swojej pracy, prosimy o wypełnienie i przesłanie, drogą e-mailową w formacie PDF lub listownie na adres Redakcji następującego oświadczenia: „Oświadczenie Autora pracy” (patrz niżej), którego treść zostanie opublikowana wraz z artykułem.

3. Wszelkie wykryte przypadki „ghostwritingu” i „*guest authorshipu*” będą demaskowane i dokumentowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

4. Plik: „Oświadczenie Autora pracy” do pobrania na stronie internetowej pisma.

Zasady recenzowania artykułów naukowych

1. Autorzy, przysyłając artykuł do publikacji w „Civitas et Lex”, wyrażają zgodę na proces recenzji.

2. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (zob. „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce”, Warszawa 2011).

3. Nadesłane artykuły, o ile spełniają wymogi formalne (zob. „Przygotowanie tekstu” oraz „Podstawowe reguły dotyczące przypisów”), są kierowane do dwóch recenzji: ich pozytywny wynik kwalifikuje pracę do druku, negatywny – skutkuje odmową publikacji. W przypadku, gdy tylko jedna z recenzji jest pozytywna, powoływany jest trzeci recenzent, którego ocena rozstrzyga o możliwości publikacji recenzowanego tekstu. Ostateczną decyzję o druku podejmuje Redaktor Naczelny na podstawie dwóch pozytywnych recenzji danego artykułu.

4. Recenzenci współpracujący z Redakcją to osoby o wysokich kompetencjach naukowych, legitymujące się stopniem doktora habilitowanego (lub doktora w przypadku afiliacji zagranicznej w kraju, w którym nie ma habilitacji). W przypadku tekstów napisanych w językach konferencyjnych co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej innej niż narodowość autora pracy.

5. Redakcja przyjmuje model, w którym autor(zy) i recenzenci nie znają swoich tożsamości (tzw. „*double-blind review process*”). Dlatego też nie wymaga się od recenzentów i autorów pisemnej „Deklaracji o braku konfliktu interesów” między nimi. Redakcja przyjmuje zasadę, zgodnie z którą recenzenci i autorzy artykułów nie powinni być afiliowani do tej samej uczelni.

6. Recenzja ma formę pisemną i zawiera jednoznaczny wniosek co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. (Plik „Recenzja artykułu zgłoszonego do Civitas et Lex” do pobrania na stronie internetowej pisma). Redakcja dysponuje formularzami recenzji w języku polskim, angielskim i włoskim.

7. Recenzentom nie wolno wykorzystywać wiedzy na temat pracy przed jej publikacją.

8. Autor jest informowany o wyniku dokonanej recenzji, następnie ustosunkowuje się do zawartych w niej uwag.

9. Nazwiska recenzentów poszczególnych artykułów nie są ujawniane. Redakcja podaje do publicznej wiadomości ogólną listę recenzentów współpracujących w danym roku: (a) na stronie internetowej czasopisma oraz (b) w każdym czwartym numerze kwartalnika.